Niccoló Machiavelli

VALDOVAS

UDK 1(091)
Ma 227 -ω

Iš italų kalbos vertė
PETRAS RAČIUS

Redagavo
RIMA DULKINIENĖ

Serija leidžiama nuo 1978 m.

ISBN 5—417—00631—9

N. MAKIAVELIS: KONSTRUKTYVIOS POLITOLOGIJOS IŠTAKOS

Atmintis — tai visa savyje sukaupiantis mąstymas, kuris įgyvendina savo esmę nuolat grįždamas prie savo ištakų. Tai šaltinis, kurio stebuklingo vandens saikingas ir kūrybiškas vartojimas suteikia pakankamai ryžto laisvai veiklai ir esmiškam žmogaus tapsmui. Ši magiška dvasios jėga leidžia apmąstyti vis dar mums aktualius praeities vaizdus ir kartu įprasmina iš chaoso gimstančią realybę. Mus supantis pasaulis glaudžiai susijęs su mūsų vidiniu dvasiniu pasauliu, jie vienas kitą papildo, kiekvienas iš jų esti tik per kitą. Neįprasminta realybė, nors ir būdama visuomenės socialinės bei kultūrinės kūrybos rezultatas, ima degraduoti, griūti, grasindama grįžti į pirmykštį chaosą ir kartu atskleisdama beprasmį likimo ratą. Atmintis, kaip mūsų mąstymo ištaka ir jo jėga, glūdi ne tiek individualioje psichikoje, kiek sociokultūrinėje aplinkoje, taip pat gamtoje ir kosmose. Tikro mąstytojo uždavinys — atgaivinti mums aktualiausius praeities vaizdus, kuriuos pasitelkus būtų galima apmąstyti žmonių veiklos iššauktus iš nebūties ir chaotiškai pasireiškiančius naujus realybės matmenis.

Logosas, kaip visa savyje sutelkiantis pradas, yra atminties palydovas, galintis suteikti stichiškai atsiskleidusiai ir iki šiol nepažintai tikrovei tvarką ir harmoniją. Tačiau tam, kad atgaivintume aktualiausius nūdienai istorijos liudijimus, reikia itin aiškiai justi dabarties pašaukimą, svarbiausias problemas, kurios kyla anapus vyraujančio mąstymo ribų ir kurių neįmanoma išspręsti įprastiniais būdais.

Viduramžių pabaigoje ir Renesanso pradžioje visuomenės istorinė pažanga ir politika, kaip savarankiška veiklos sritis, reiškėsi neįvaldytų stichijų pavidalu, kėsinosi nukreipti

žmogų ir visuomenę klaidinga, jų esmės neatitinkančia linkme, arba juos pražudyti socialiniame, voliuntaristiniame chaose. Iki Renesansui būdingos antropocentrinės pasaulėjautos susiformavimo istorinis vyksmas buvo aiškinamas dieviškosios Apvaizdos įsikišimu. Žmogus turėjo tinkamai elgtis, būti pakankamai tyras ir sąžiningas, pilnas altruistinės meilės Dievui. Tada jis galėdavo tikėtis Aukščiausiojo apsireiškimo, Jo malonės šviesos, atskleidžiančios tiesą ir viso ko esmę. O antropocentriniam mąstymui būdinga tai, kad pats žmogus tapo atsakingas už pasaulio raidos kryptį ir individo dvasios formavimąsi. Kartu buvo prarasti visi iki tol egzistavę orientyrai, atsiskleidė plačios galimybės reikštis pseudokrikščioniškam valdymo voliuntarizmui ir jo politinių formų anarchijai, kuriai ypač palanki terpė buvo Renesanso Italijos laisvieji miestai-valstybės *(città)*.

Gyva atmintis, ekonominė laisvųjų miestų galia, labai sustiprėjusi kryžiaus karų metu, ekonominiai, politiniai ir dvasiniai ryšiai su Bizantija ir kaimyninėmis islamo šalimis čia nuolat žadino savo geopolitinio išskirtinumo Europos kontekste pojūtį ir atgimimo siekį. Renesanso pradžios Italijai būdingas ir kitas geopolitinis bruožas: ši teritorija — amžinas popiežių ir imperatorių ginčų ir karų objektas. Dėl trijų šalių — imperatorių, popiežiaus ir laisvųjų miestų — interesų susikirtimo čia nuolat tvyrojo politinė įtampa, nesiliovė intrigos. Dramatiškos kolizijos turėjo du svarbius Italijos miestams padarinius: pirma, vyko politinis ir ekonominis miestų skaidymasis; antra, šis nuolatinės politinės įtampos laukas įtraukė ir vietinius feodalus, ėmė formuotis partijos, tarp kurių vyko klastinga ir negailestinga kova. Tačiau nepaisant partijų rungtyniavimo formų, jos buvo priverstos vienaip ar kitaip argumentuoti savo poelgius, atsižvelgdamos į painią politinę tikrovę. Tam reikėjo realybę atitinkančio mąstymo. Turėjo būti suformuotos naujos sąvokos, sukurti nauji terminai ir specialus kalbos diskursas, kurie galėtų padėti atsiskleisti šiam naujam mąstymui. Suprasti ir paaiškinti tai, kas vyko Italijos politinėje scenoje, senosiomis krikščioniškomis, scholastinėmis kategorijomis buvo neįmanoma.

Šią situaciją visiškai galima palyginti su dabartimi, kai mūsų akyse sugriuvo Tarybų Sąjunga, o jos griuvimo proceso nebuvo įmanoma veiksmingai apmąstyti dialektinio materializmo ir sovietinės ideologijos sąvokomis bei kategorijomis. Lietuva ir kitos kaimyninės šalys rado išeitį, atgaivin-

damos mums aktualią Vakarų patirtį. Ano meto Italijai tai padaryti buvo neįmanoma dėl dviejų priežasčių: pirma, visa Europa, visas civilizuotas pasaulis mąstė scholastinėmis, religinėmis kategorijomis, kurios ne tik visiškai pasiteisino per ilgą viduramžių tūkstantmetį, bet ir adekvačiai atspindėjo palyginti aukštą to meto socialinę gerovę ir puikią gotikinę kultūrą. Antra, sava istorinė atmintis, istorinė Romos laikų didybė buvo perdėm nutolusi, dėl to negalėjo atsirasti nei tinkamų mąstymo principų, nei galinčios išspręsti Italijos problemas teorijos. Susidarė savotiškas filosofijos vakuumas, kurį reikėjo tinkamai užpildyti; priešingu atveju grėsė klestinčių miestų griuvimas, didžiausia socialinė ir politinė anarchija, suirutė, bendras ir ilgalaikis visos Italijos nuosmukis.

Tačiau padėtis nebuvo visai beviltiška. Ekonominė ir politinė miestų konkurencija, šlovės ir turto siekiančio žmogaus idealo atgaivinimas, įvairių luomų rangų nuvertėjimas ir feodalinių privilegijų panaikinimas iškėlė pilną avantiūrizmo, vadinasi, ir avantiūriškos politinės energijos žmogų. Toks dažnai šokiruojantis aktyvumas buvo būdingas ir grynai teorinei filosofijai (ir politologijai, jos tuo metu nebuvo skiriamos). Būtent čia stiprėjančioms visuomenėje eschatologinėms nuojautoms ir scholastinei filosofijai save priešpriešino Florencijos neoplatonikų mokykla. Florencijos humanistai Kozimas Medičis, Marsilijus Fičinas, Piko della Mirandola, Lorencas Vala suformavo ir plėtojo žmogaus saviugdos programą — *Studia humanitas*. Jų manymu, būtent esminių žmogaus bruožų atgaivinimas ir harmoningos asmenybės išauklėjimas galėjo ne tik išspręsti vietines politines problemas, bet visų pirma turėjo padėti žmogui susigrąžinti prarastą ir užmirštą savo vietą dieviškojo kosmoso harmonijoje. Florencijos neoplatonikų kūriniams būdingas stiprus magiškas, mistiškas pasaulio išgyvenimas, jiems mokslo idealu tampa ne griežtai susisteminta pasaulio reiškinių analizė, o veikiau paieška slaptų kosmoso ir Dievo jėgų, su kurių pagalba būtų galima ne tik reformuoti patį žmogų, bet ir tiesiogiai įgyvendinti pasaulyje iš anksto mąstytojų (o ne paties Aukščiausiojo) numatytą dieviškąją tvarką. Formuojasi perspektyvinis, įvykių eigą numatantis mąstymas. Žmogus tampa pasaulio centru, o jo (individo) esmė suprantama kaip uždavinys sujungti, sutapatinti dieviškąjį ir žemiškąjį pasaulio lygmenis. Anot Marsilijaus Fičino, tai įmanoma padaryti ugdant savyje magiškąsias kūrybines jėgas. Tokia pa-

saulio ir žmogaus samprata visų pirma pasireiškė įvairių projektų ir programų kūrimu, neatsižvelgiant į tai, ar lemta jiems būti įgyvendintiems.

Be Italijos Renesansui būdingų antropocentrizmo, projektuojančio mąstymo, avantiūrizmo bei estetinio magiško pasaulio suvokimo, verta dar kartą pabrėžti jau minėtą atgimimo idėją. Atgimimas buvo suprantamas ne tiek kaip antikinių kūrinių ir tradicijų atgaivinimas (nors ir tai buvo labai svarbu), kiek kaip paties žmogaus grįžimas prie savo ištakų, siekiant iš naujo pabandyti atskleisti savo esmę. Atmintis atgimimo idėjos požiūriu buvo suprantama kaip magiškas menas, galintis išvaduoti dvasią, o per ją ir visuomenę nuo ilgos barbariškų viduramžių užmaršties. Ši Florencijoje gaivinama istorinės atminties idėja pirmiausia išryškėjo poezijoje ir retorikoje. Florencijoje neoplatoniškosios filosofijos pavidalu pasireiškusi retorika buvo taip pat ir naujo individo, o vėliau — ir tą individą atitinkančios visuomenės paieška. Žinoma, Renesanso epochoje, kai formavosi prievartos, priežiūros ir persekiojimo mechanizmai, „aš" netapo aktyviu retorikos elementu. Tačiau atgimimo idėjų suformuotą „aš" atitiko tokio tipo retoriką, kuri ugdė individualybę, skatino jos siekimą įveikti išorines kliūtis. Taip antropocentrinis mąstymas kito: laipsniškai buvo atsisakoma dvasios ir pasaulio santykių apmąstymo specifiniame magiškajame estetiniame kontinuume ir imta sudarinėti pirmuosius analitinius sociumo projektus bei tokio projektavimo esminius principus.

Nikolas Makiavelis (Machiavelli) gimė 1469 m. gegužės 3 d. Florencijoje. Jo tėvas buvo pasiturintis, vertėsi juristo praktika. Tačiau šeimos materialinė padėtis vis dėlto neleido Nikolui baigti universiteto. Puikų humanistinį išsilavinimą jis gavo savo šeimoje, taip pat lotynų kalbos stilistikos mokykloje, kurioje pradėjo mokytis būdamas 12 metų. Jo mėgstamais autoriais tapo Tacitas, Ciceronas, Plautas, Titas Livijus. Nikolas daug sykių skaitė Dantės ir Petrarkos kūrinius, žavėjosi didžiaisiais savo amžininkais Leonardu da Vinčiu, Mikelandželu. Tai padėjo būsimajam mąstytojui puikiai pajusti to meto dvasinę kultūrą, pažinti atgimimo idėjos vidinį turinį.

1498 m. vasario 18 d. Makiavelis balotiravosi į Florencijos antrosios kanceliarijos sekretoriaus postą ir pralaimėjo Dž. Savonarolos atstovui. Tačiau Savonarola neilgai valdė: jis buvo suimtas ir gegužės 23 dieną nubaustas mirties bausme. Po penkių dienų N. Makiavelis buvo išrinktas sekreto-

riumi, o po mėnesio jam buvo patikėta Dešimties tarybos kanceliarija. Vykdydamas patikėtas funkcijas, jis daug važinėjo tarnybiniais reikalais, rašė galybę ataskaitų, kurios nebuvo perdėm kanceliarinės, nestokojo ir filosofinės minties. 1500 m. Italijai iškilo grėsmė iš Prancūzijos, ir N. Makiavelis tapo ypatinguoju, o netrukus ir vieninteliu Florencijos pasiuntiniu prie Liudviko XII sosto. Taip prasidėjo ilgalaikė ir labai aktyvi diplomatinė jo veikla.

1502 m. Florencijoje buvo sukurtas gonfaloniero iki gyvos galvos postas. Pirmasis jį užėmė Pjeras Soderinis, o jo slaptuoju patarėju ir faktiškai dešiniąja ranka tapo N. Makiavelis. Tačiau ir būdamas savotišku miesto „valdovu", jis neatsisakė diplomatinio darbo, taigi formavo visą miesto užsienio politiką. N. Makiavelis daug keliavo po įvairias šalis, mėgo kurti tikslius savo epochos politinių veikėjų psichologinius portretus, rengė išsamias ataskaitas apie politinę situaciją, pats aktyviai dalyvavo įvairiausiose intrigose ir sąmoksluose, visad stengdamasis likti užkulisiniu veikėju, slaptu politinių kovų herojumi. Svarbiausi jo veiklos principai buvo visiškas aiškumas, tikslumas, veiksmų pagrįstumas, atsižvelgimas į konkrečią situaciją, subtilus politinės veiklos menas.

Jau tuo metu N. Makiaveliui kilo idėja įprasminti Italijoje viešpataujantį chaosą atskleidžiant pagrindinius visuomenės ir valstybės funkcionavimo mechanizmus ir suformuoti tokią politinę mąstyseną, kuri šį įprasminimą padarytų įmanomą. Jau čia išryškėja griežtas principas: asmeninė religinė etika atskiriama nuo politinio meno, kuriam būdingas amoralus manipuliavimas dorovės normomis tam tikro tikslo labui. Šitaip paneigiamas viduramžių teocentrizmas ir jam būdingas apeliavimas į dieviškąją Apvaizdą. Žmogus — pasaulio centras, o visa kita kiekvienam mokslui, taip pat ir politikai (kiek ji gali būti mokslu), yra tik tyrinėjimų, eksperimentų ir įvairiausių projektų objektai.

Be savo pagrindinio darbo, N. Makiavelis aktyviai domėjosi Florencijos kariuomenės reikalais, studijavo karo istoriją. 1506—1507 m. jis pats organizavo reguliarią pilietinę kariuomenę, priešpriešindamas ją samdomai. Ta dingstimi jis analizavo, remdamasis istorija, patriotizmo ir pinigų įtaką įvairių tipų karinių formuočių aktyvumui. Apskritai per savo aktyvios politinės veiklos laikotarpį N. Makiavelis atliko apie 30 svarbių diplomatinių kelionių, parašė galybę diplomatinių raštų, potvarkių, įsakymų. Florencijos archyve

iki šiol yra išlikę daugiau kaip keturi tūkstančiai jo ranka rašytų tarnybinių dokumentų (o reikia turėti omenyje, kad dėl darbo specifikos išlikti galėjo tik nedidelė raštų dalis).

Tačiau sėkmingai N. Makiavelio karjerai buvo lemta baigtis. Prancūzijos vyriausybė, pasak jo, niekad nepasižymėjusi politiniu įžvalgumu, pradėjo karą su Ispanija ir jį pralaimėjo. Prancūzai ėmė trauktis iš Lombardijos, ispanai užgrobė Pratą, o Florencijoje prasidėjo Medičių šalininkų sukilimas. P. Soderinis buvo priverstas bėgti iš savojo miesto, o jo vyriausybė žlugo. N. Makiavelis prisidėjo prie sąmokslo, kuriuo buvo siekiama nuversti Medičius, galbūt net vadovavo jam (jis kaip visados šešėlyje). Sąmokslui nepavykus, N. Makiavelis buvo suimtas ir kankinamas. Vis dėlto jis nebuvo nužudytas, kaip jo bendrininkai, o ištremtas iki gyvos galvos iš gimtojo miesto. Tuo metu jam buvo 44 metai, jis kupinas energijos, patyrimo, minčių. N. Makiavelis būtų sutikęs tarnauti net Medičiams (kas tai — lapės politika, kad vėliau kaip liūtas galėtų sutriuškinti priešininką atviroje kovoje?). Šį pasiūlymą jis argumentavo tuo, kad valdovas turi naudotis protingų ir patyrusių patarėjų pagalba. Tačiau Medičiai juo nepasitikėjo.

N. Makiavelis nepasidavė. Jis apibendrino savo turtingą politinę patirtį, sutvarkė užrašus ir jau parašytus straipsnius. 1513—1520 m. jis parašė svarbiausius savo literatūrinius, istorinius ir politinius kūrinius: „Valdovą" („Il principe", 1513 m.), „Samprotavimus apie pirmąją Tito Livijaus dekadą" („Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio", 1517 m.). 1520 m. popiežiaus Klemenso VII prašymu jis pradėjo rašyti „Florencijos istoriją".

1526 m. Italijai iškilo grėsmė, kad ją užkariaus Karolio V vadovaujami ispanai. N. Makiavelis vėl išskubėjo į pagalbą Florencijai, pateikė projektus valstybės gynybai sustiprinti. Jis buvo paskirtas vadovauti Penkių komitetui, atsakingam už gynybą. Tuo metu žlugo Roma. Florencijoje prasidėjo sukilimas prieš Medičius (N. Makiavelis, žinoma, nebuvo nuošalyje), buvo atkurta Respublika. N. Makiaveliui tada buvo 58 metai. Jis vėl ėmė balotiruotis į valstybės sekretoriaus postą. Tačiau Medičių teroro laikotarpiu išaugusi karta jau buvo užmiršusi žymiąsias Florencijos humanistų tradicijas. N. Makiavelis buvo apkaltintas tuo, kad jis... mokslininkas! Valstybei reikėjo ne mokslininkų, o ištikimų vyrų (dažnas visų būsimų revoliucijų ir perversmų šūkis). Maža to, jis buvo apkaltintas, kad yra filosofas, kad sėdi bib-

liotekoje ir skaito senovės knygas! „Šalin filosofus!“ — skandavo Florencija jo kandidatūros ir visos savo dvasinės praeities atžvilgiu. Florencija buvo jau nebe ta, ir jai jau nebuvo lemta būti Italijos ir pasaulio kultūros centru... N. Makiavelis pralaimėjo rinkimus.

1527 m. liepos 27 d. N. Makiavelis mirė. Jis buvo palaidotas Santa Kročės bažnyčioje. Šalia jo ilsisi Mikelandželo ir Galilėjaus palaikai.

Viena svarbiausių N. Makiavelio filosofijos sąvokų, siejusi jį su Florencijos neoplatonikais, buvo *virtù* idėja. Pastarieji šį terminą aiškino kaip dorybingumą. Anot jų, *virtù* žmoguje reiškiasi kaip nuolat veikianti jėga, padedanti žmogui iškilti virš fortūnos, t. y. virš cikliškai istorijoje pasireiškiančio likimo, ir įveikti kaskart pasikartojantį chaosą. Florencijos humanistai retoriniais moraliniais apmąstymais stengėsi įgyvendinti *Studia humanitas* projektą: ugdyti dorybingumą, sužadinti dvasios laisvės ir harmonijos siekimą. Vidinė žmogaus laisvė — tai nuolatinis jį determinuojančios esaties ribų peržengimas; laisvė žmogaus būtyje reiškiasi kaip nuolat jį veikianti transcendencija. Šis žmogaus dvasioje glūdintis transcendentinis realybės atžvilgiu laisvės imperatyvas reikalauja suteikti jam galimybę reikštis socialinėje bei pilietinėje sferoje ir formuoti atitinkamą tvarką. Šitaip magiškasis dvasios ugdymo ir išlaisvinimo projektas įgijo visuotinės pilietinės gerovės įgyvendinimo atspalvį.

N. Makiavelis perėmė *virtù* idėją, tačiau kritikavo jos kaip dorybingumo interpretaciją. Jis šią idėją aiškino kaip narsumą, ypač kaip karinį, pasižymintį jėga narsumą. Taip transformuota *virtù* koncepcija tapo istorinio likimo įveikimo teorijos pagrindu: „Kadangi mes dar nepraradome laisvos valios, vis dėlto tarsiu, jog visai įmanomas daiktas, kad likimas valdo tik dalį mūsų veiksmų, o kitą dalį arba maždaug pusę palieka mums patiems. Likimas <...> parodo savo galybę ten, kur trūksta narsumo jam priešintis“ (p. 86). Jėga ir narsumu grindžiamas politinis mokslas gali įveikti — bent jau iš dalies — likimą. Taigi N. Makiavelis tapo įtakingiausiu jėgos naudojimo sprendžiant valstybės reikalus teorijos pradininku. Jo sekėjas F. Gvičardinis, jau remdamasis naujųjų amžių tradicija, aiškino, kad visuomenę ir individą galima išugdyti sukūrus gerai sutvarkytą ir efektyvią bausmių sistemą.

N. Makiavelio *virtù* kaip karinis narsumas ir šlovės siekimas turėjo išauklėti valdingą asmenybę. Bet ir jai sėkmin-

gai užgrobti valdžią ir valdyti galėjo padėti tik teisinga politinio mąstymo gramatika; ją sukurti — politologijos uždavinys. Politologija N. Makiaveliui būtina kaip prasmės ieškojimo visuomenės gyvenimo istorijoje „organonas". Šiuo atžvilgiu N. Makiavelis panašus į F. Bekoną ir R. Dekartą, o jo įtaka politiniams mokslams prilygsta pastarųjų įtakai gamtos mokslams ir apskritai pažinimui. Pats „Valdovo" autorius save laikė konstruktyvaus politinio mąstymo atradėju. Jau minėjome, kad Florencijos humanistai siekė įgyvendinti *Studia humanitas* projektą kaip dvasios laisvės ir harmonijos pagrindą. Fičinas ir Mirandola, sukūrę teoriją apie mikropasaulio ir makropasaulio panašumą ir tiesioginę tarpusavio sąveiką, teigė, kad toks vidinis mūsų dieviškojo proto nuskaidrinimas *(illuminatio)* iki visiško aiškumo ir kartu dvasios išlaisvinimas yra pakankama sąlyga pakeisti visam makropasauliui. Jų sekėjai Kaliučis Saliutatis ir Leonardas Brūnis, būdami aktyvūs politiniai veikėjai, retorinėse kalbose stengėsi įtikinti savo oponentus, virtuoziškai manipuliuodami tikslų ir priemonių sąvokomis. Atrodė, kad būtent taip aktuali istorija ir gali būti nuskaidrinta *(illuminatio)* iki visiško aiškumo. Istorija pradedama suprasti kaip „išminties knyga" (Podžas Bračolinis), kurią gali skaityti kiekvienas, įgijęs *Studia humanitas* pagrindus. Tačiau pati socialinė-politinė Italijos tikrovė paneigė galimybę, kad transcendentinis laisvės imperatyvas būtų įgyvendintas tokiu būdu. Maža to, remiantis tik moraliniais bei retoriniais istorinio mąstymo principais, buvo neįmanoma net paaiškinti, kokia *Studia humanitas* projekto krizės esmė ir kodėl jo reikėtų atsisakyti.

N. Makiavelis kritikavo šį projektą kaip kilnų, kupiną meilės išminčiai neveiklumą, kuris gali nuvesti visuomenę į pražūtį. Jis šiam projektui priešino praktinio mąstymo nuostatą. Pažymėjęs, kad jo aplinkoje iš viso nėra politikos kaip savito realybės supratimo, jis stengėsi atskleisti tikrąją politikos esmę, kuri visada vienaip ar kitaip yra susijusi su visais visuomenės individais ir jų grupėmis. N. Makiavelio manymu, nesugebėjimas politiškai mąstyti reiškiasi tuo, kad tai, kas visuomenei svarbiausia, ką būtina apmąstyti praktinės veiklos labui, visada išslysta iš dėmesio centro. Tai galima paaiškinti kaip nepakankamą pasirengimą analizuoti mums aktualių istorijos pavyzdžių patirtį. N. Makiavelis savo svarbiausiuose veikaluose būtent to ir siekia.

Iš savo turiningos politinės praktikos N. Makiavelis pui-

kiai suprato, kad moralė, tikėjimas atskleidžia vieną tiesą, o reali, nuo likimo užgaidų priklausanti istorija — kitą. Piršosi mintis, kad ir protas turėtų būti analogiškai suskaidytas: vienas — intuityviai, tiesiogiai atskleidžiantis dieviškąją tiesą ir formuojantis mūsų taurumo, laisvės ir heroizmo jausmus; kitas — konstruojantis, projektuojantis šiuos principus istorinėje, politinėje realybėje. Ar galima sutaikyti šias dvi tiesas ir du jų pasaulius? Vienareikšmio atsakymo į šį klausimą nėra. Konstruktyvusis protas atsakingas už tai, kad remiantis technine dorybe, *virtù*, būtų galima įkūnyti socialinėje realybėje tam tikrą tikslą. Šios tikslą įkūnijančios veiklos dorybingumas priklauso nuo jai būdingo gėrio ir jos priemonių pagrįstumo. Veikla sklidina gėrio, jeigu ji techniškai teisingai pagrįsta ir nuosekli. Ne tikslas pateisina priemones (ši frazė priklauso kontrreformacijos laikotarpiui, o ne N. Makiaveliui), o teisingos priemonės galiausiai pateisina tikslą. Abstrakti politinio siekio sąvoka savaime nėra nei teisinga, nei klaidinga. Jo teisingumo ir moralumo įvertinimas priklauso nuo jį pateisinančios veiklos, o tokia veikla yra politologijos objektas ir ją galima konkrečiai analizuoti.

Viduramžių pabaigoje tose Europos šalyse, kuriose išliko stiprios feodalinės korporatyvinės moralės nuostatos, atsirado monarcho kaip valdžios suvereno sąvoka ir galimybė valdyti savo teritoriją remiantis tokiomis institucijomis, kurios labiausiai išreikštų suvereno teises. Tačiau tokio tipo monarchijos principai, titulų teisės ir atitinkamos moralės normos buvo visai efemeriškos Renesanso Italijoje. Šioje šalyje kiekvienas turtingas, talentingas ir įtakingas avantiūristas galėjo įsigyti bet kokį titulą ir siekti bet kokios valdžios. Tokiomis aplinkybėmis N. Makiavelis į pirmą vietą iškėlė abstraktų valdymo faktą, tačiau šis abstrahavimas reikalavo visiško atvirumo nuostatos. Tai jis stengėsi įgyvendinti „Valdove", spręsdamas klausimą: kokie turėtų būti pagrindiniai valdymo meno principai, kurie padėtų valdovui įveikti Italijoje viešpataujantį chaosą ir išlaikyti valdžią. Ieškodamas atsakymo, N. Makiavelis istorinėje atmintyje atliko tam tikrą eksperimentą: apmąstydamas sudėtingiausias ir to meto Italijai aktualiausias istorines situacijas, jis konstruoja valdovo sąvokos turinį ir nurodo svarbiausius valdymo principus. Kartu jis ieško politologiškai pagrįstos valstybės sąvokos sampratos, jos struktūros ir valdymo būdų pagrindų. Šalia jau esamų politinių valstybės terminų (respub-

lika, monarchija, imperija) N. Makiavelis pradeda vartoti terminą *stato*. Tiesa, ir anksčiau šis terminas jau buvo vartojamas pasiuntinių leksikone; taip buvo vadinamos tvirtos, perspektyvios valstybės, su kuriomis verta skaitytis. *Stato* terminą galima aptikti jau kai kuriuose XIV amžiaus Anglijos pasiuntinių raštuose. N. Makiavelis *stato* pirmasis teoriškai pagrindė ir kartu atskleidė rimtų mokslinių studijų apie valstybę galimybę. Po jo šis terminas įsigali naujųjų amžių politologijoje „valstybės" prasme — italų k. *stato*, anglų k. *state*, prancūzų k. *estat*, ispanų k. *estado*.

N. Makiavelis sąmoningai viduramžių *Civitas Dei* (Dievo valstybę) priešina savajai *stato* — ją traktuoja ne kaip dieviškosios hierarchijos atspindį, o kaip politinį kūną, kuris gyvena pagal ciklišką dėsningumą ir yra ne Aukščiausiojo sukurtas, o kilęs iš pirmykščio chaotiško žmonių gyvenimo. N. Makiavelį domina, kokias valstybės formas gali turėti šis politinis kūnas, analizuoja tų formų kitimo dėsningumus. Jis ieško valstybės pastovumo veiksnių, jų ryšio su įvairių politinių jėgų išsidėstymu, skiria politinės valdžios formas, kaip antai: *imperio, potestato, autorità*. N. Makiavelio manymu, žmogus — tai valstybės medžiaga. Iš prigimties jis — laukinis žvėris, visada pasirengęs sugriauti kiekvieną organizuotą visuomenę. Todėl „respublikos kūrėjas ir jos įstatymų leidėjas iš anksto turi tarti, jog visi žmonės yra piktavaliai ir pasirengę kiekviena palankia proga duoti valią savo piktai prigimčiai" (p. 107). Juk „žmonės gerai elgiasi tik reikalo verčiami; tada, kai galima laisvai rinktis ir daryti, kas į galvą šauna, beregint visur kyla riaušės ir suirutė. Todėl sakoma, jog alkis ir skurdas padaro žmones išradingus, o įstatymai — gerus" (t. p.). Pats didžiausias pavojus gerai organizuotai valstybei — tai ilgalaikė taika, politinis neveiklumas, sustingimas, sudarantis sąlygas atsirasti neveikliai, pasyviai, nesuprantančiai laisvės asmenybei. Visa tai ima žlugdyti pastangas palaikyti socialinę tvarką, sukelia apatiją ir demoralizuoja pilietinę visuomenę.

Svarbu, remiantis gausybe istorinių pavyzdžių, atskleisti narsumo ir politinio aktyvumo ištakas. Anot N. Makiavelio, narsumas skatina siekti šlovės, o jos siekimas žadina politinį aktyvumą ir galiausiai lemia valstybės gerovę. Visuomenės gyvenimo dėsningumų išmanymas sudaro sąlygas sėkmingai gyvuoti respublikai — N. Makiavelio vilčiai, svajonei ir siekiui. Respublika nebūtinai turi būti demokratija. Jo manymu, to meto Italijai daug artimesnė buvo mišri val-

dymo forma, susidedanti iš monarchijos, aristokratijos ir demokratijos elementų. To meto politinėje bei socialinėje N. Makiavelio tėvynės tikrovėje tai reiškė kompromisą tarp įvairių politinių jėgų. Jo propaguotą mišrios valdymo formos koncepciją palaikė ir F. Gvičardinis. N. Makiavelio valdymo formų teorija padėjo atsirasti valstybinės valdžios pasidalijimo koncepcijai, kuri klasikinį pavidalą įgijo D. Loko, Š. Monteskjė ir kitų naujųjų amžių liberalių mąstytojų darbuose. Jie pagrindė tą vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios pasidalijimą, kuris mūsų laikais tapo politine realybe.

N. Makiavelis visa savo politine kūryba siekė suformuluoti esminius valstybės valdymo principus, sukurti pakankamai efektyvų politinio mąstymo organoną, atskleisti tautos ir asmenybės visuomeninio aktyvumo ištakas,— tai uždaviniai, kurių aktualumas iki šiol skatina domėtis šio iškilaus mąstytojo, politinio veikėjo samprotavimais.

Gintautas Mažeikis

Il principe

NIKOLAS MAKIAVELIS PRAKILNIAJAM LORENSUI MEDIČIUI [1]

Žmonės, geidžiantys įgyti valdovo palankumą, paprastai stengiasi jam įsiteikti tuo, ką turi brangiausia, arba tuo, ką, jų manymu, šis labiausiai mėgstąs, užtat jam dovanoja žirgus, ginklus, brokatus, brangakmenius ir kitokius jo didybės vertus dalykus. Aš gi, panūdęs parodyti atsidavimą Jūsų Prakilnybei, savo mantoje neradau nieko brangesnio ir vertingesnio už didžiųjų žmonių darbų pažinimą, kurį sukaupiau ilga nūdienos reikalų patirtimi ir be perstojo skaitydamas senovės veikalus. Visa tai ilgai su didžiausiu atidumu svarstęs bei nagrinėjęs, išdėsčiau šioje knygelėje, kurią dabar siunčiu Jūsų Prakilnybei.

Ir nors manau, jog šis darbas nevertas Jūsų Prakilnybės, vis dėlto puoselėju viltį, kad malonėsite jį priimti bent iš gailestingumo, žinodamas, jog negaliu Jums pasiūlyti geresnės dovanos nei galimybę per trumpą laiką perprasti tai, ką aš pats sužinojau ir išmokau per daugelį metų, patirdamas nemenkų vargų ir pavojų.

Neišgražinau ir neišdailinau šio darbo nei vingriais postringavimais, nei skambiais ir įmantriais žodžiais ar kitokiomis pažibomis ir puošmenomis, kuriomis tūlas mėgsta išdabinti savo raštus, nes troškau, kad jis būtų vertinamas ir mielas tik dėl turinio ir minčių rimtumo.

Beje, prašom nelaikyti puikybe to, jog žemos padėties ir nekilmingas žmogus imasi samprotauti apie valdovus ir netgi juos mokyti. Kaip piešiantys gamtovaizdžius dailininkai leidžiasi į slėnį, kad žvilgsniu aprėptų kalnus ir aukštumas, arba kopia į kalnus, kad žvilgsniu

aprėptų lygumas, taip ir norint pažinti liaudies prigimtį reikia būti valdovu, o norint pažinti valdovų prigimtį reikia būti paprastu žmogumi.

Tad lai Jūsų Prakilnybė priima šią dovanėlę su tokiu pat širdingumu, su kokiu aš ją siunčiu Jums. Atidžiai perskaitęs ir pagalvojęs Jūs įsitikinsite, jog didžiausias mano noras — kad Jūs pasiektumėte tą didybę, kurią Jums žada likimas ir Jūsų gerosios savybės. Ir jeigu Jūsų Prakilnybė iš savo aukštybių kartais nuleis akis žemyn, tai išvys, kaip nepelnytai ten kenčiu skaudžius neteisingos lemties kirčius [2].

I

Kokių esama valstybių ir kaip jos įsigyjamos

Visos valstybės, visos viešpatijos, turėjusios ar tebeturinčios galią žmonėms, buvo ir yra arba respublikos, arba kunigaikštystės. Kunigaikštystės esti arba paveldimos, kai valdovo giminė jau seniai viešpatauja, arba naujos. Nauja būna ji arba visa, kaip antai Milanas Frančeskui Sforcai [3], arba dalis, prijungta prie ją nukariavusio valdovo paveldimos kunigaikštystės; tokia yra Neapolio karalystė Ispanijos karaliui [4]. Tokiu būdu įsigytos šalys yra pratusios gyventi valdomos kunigaikščio arba būti laisvos, o prijungiamos jos svetimu arba savu ginklu, per laimingą atsitiktinumą arba narsumu.

II

Apie paveldimas kunigaikštystes

Čia neminėsiu respublikų, nes apie jas išsamiau kalbu kitur [5]. Tyrinėsiu vien kunigaikštystes ir laikydamasis anksčiau pateiktos tvarkos pasamprotausiu, kaip galima jas valdyti ir išlaikyti savo rankose.

Taigi paveldimas valstybes, pripratusias prie savo valdovo giminės, lengviau išlaikyti savo rankose negu naujas: valdovui pakanka tik nepažeisti pirmtakų nustatytos tvarkos ir taikytis prie aplinkybių. Taip elgdamasis netgi vidutinių gabumų valdovas visada išsilaikys savo valstybėje, jei tik neatsiras kokia nors nepa-

prastai galinga jėga, kuri ją paveržtų iš jo, bet ir netekęs valdžios jis nesunkiai susigrąžins savo valdas, vos tik grobiką ištiks menkiausia nesėkmė.

To pavyzdžiu Italijoje gali būti Feraros kunigaikštis[6]; jis 1484 metais atrėmė venecijiečių, o 1510 metais — popiežiaus Julijaus II antpuolius tik todėl, kad jo šeima nuo seno valdė Ferarą. Mat valdžią paveldėjęs kunigaikštis turi mažiau priežasčių, dėl kurių jam reikėtų griebtis smurto, todėl yra labiau mylimas ir, jei kokiomis nors nepaprastai didelėmis ydomis neužsitraukia neapykantos, suprantama, jog paprastai esti valdinių mėgstamas. O valdžios senumas ir pereinamumas verčia užmiršti kadaise įvykdytus perversmus, susijusius su valstybės kūrimu, ir jų priežastis, nes kiekviena nauja permaina žadina kitos lūkestį.

III

Apie mišrias kunigaikštystes

Tačiau su nauja kunigaikštyste būna vargo. Visų pirma, jeigu ji ne visa, o tiktai jos dalis yra nauja, ir su kunigaikštyste, prie kurios prijungiama, sudaro valstybę (tokią valstybę galima pavadinti mišria), neramumai joje kyla dėl visoms naujoms kunigaikštystėms būdingos priežasties, būtent: žmonės mielai keičia savo viešpačius, tikėdamiesi geresnio, ir tokie lūkesčiai skatina juos imtis ginklo prieš esamąjį, tačiau jiems tenka nusivilti, nes netrukus patirtis įtikina, kad tuo jie tik pablogina savo padėtį. Taip esti todėl, kad naujasis valdovas yra priverstas dėl kitos įprastinės ir dėsningos priežasties spausti savo valdinius, varginti juos kariuomenės išlaikymu ir pridaryti kitokių skriaudų, neatskiriamų nuo naujų žemių nukariavimo. Taigi jo priešais tampa visi, kuriuos jis nuskriaudė užimdamas kraštą; be to, jis neišsaugo jį rėmusiųjų draugystės, nes neįstengia jiems atsilyginti taip, kaip jie tikisi. Antra vertus, iš dėkingumo jis negali griebtis prieš juos griežtų priemonių — mat jei valdovas nori įžengti į šalį, tai kad ir kokia stipri būtų jo kariuomenė, jam reikia gyventojų pritarimo. Dėl tos priežasties Prancūzijos karalius Liudvikas XII taip greit užėmė Milaną ir

taip pat greit jo neteko. Pirmą kartą Milanui susigrąžinti užteko nuosavų Ludoviko Sforcos pajėgų, nes karaliui vartus atkėlę žmonės buvo nusivylę, kad jų svajonės ir lūkesčiai neišsipildė, todėl negalėjo pakęsti ir naujojo valdovo priespaudos.

Teisybė, antrąkart nukariavus maištingą šalį, jos netenkama kur kas sunkiau, nes nugalėtojas, stengdamasis įsitvirtinti krašte, pasinaudoja sukilimo suteikta proga ir beatodairiškiau baudžia kaltuosius, uoliau gaudo įtariamuosius ir stiprina silpnąsias vietas. Užtat pirmą kartą užteko kunigaikščiui Ludovikui tik šiek tiek patriukšmauti pasienyje, kad Prancūzija atiduotų Milaną, o antrą kartą turėjo susivienyti visos italų valstybės, kad jos kariuomenė būtų sumušta ir išvaryta iš Italijos [7]; taip atsitiko dėl anksčiau minėtų priežasčių. Šiaip ar taip, ir vienu, ir kitu atveju Prancūzijos karalius prarado Milaną.

Bendros pirmosios nesėkmės priežastys jau aptartos; dabar reikia pakalbėti apie antrosios nesėkmės priežastis ir pažiūrėti, kokiomis priemonėmis galėjo pasinaudoti Prancūzijos ir kiekvienas valdovas, pakliuvęs į tokią padėtį, norėdamas įsitvirtinti nukariautoje šalyje geriau, negu tai padarė Prancūzijos karalius. Todėl sakau, jog užimtos ir prie senųjų žemių prijungtos valdos arba priklauso tam pačiam kraštui ir jose kalbama ta pačia kalba, arba ne. Jei taip, tada lengva jas išlaikyti, ypač kai jų gyventojai nepratę gyventi laisvai. Norint saugiai jas valdyti, pakanka sunaikinti jų valdovo giminę, mat palikus gyventojams seną tvarką, nesant papročių skirtumo, jie ramiai sugyvena. Tai rodo Burgundija, Bretanė, Gaskonė ir Normandija, jau seniai atitekusios Prancūzijai [8]. Nors jų kalba šiek tiek ir skiriasi, bet papročiai yra panašūs, todėl jos nesunkiai sutaria tarpusavyje. Kad išlaikytų užimtas valdas, nukariautojas turi atsiminti du dalykus: pirma, jis turi sunaikinti ankstesnių valdovų giminę, antra, nepakeisti įstatymų ir mokesčių,— tada netrukus jos susilies su senosiomis valdomis ir sudarys vieną valstybę.

Kai naujos valdos nukariaujamos šalyje, kurios kalba, papročiai ir įstatymai yra kitokie, tada būna vargo ir, norint išlaikyti jas savo rankose, reikia daug laimės ir sumanumo. Viena iš geriausių ir veiksmingiau-

sių priemonių — persikelti ten gyventi, tuomet pasidaro saugiau ir patikimiau tas žemes valdyti. Kaip tik taip pasielgė turkų sultonas su Graikija; nepaisant visų kitų atsargumo priemonių, jis nebūtų įstengęs jos išlaikyti, jei nebūtų joje pats įsikūręs [9], nes tik gyvenant vietoje matyti prasidedantis maištas ir galima iškart jį užgniaužti, o esant toli apie jį sužinoma tada, kai jis jau įsiliepsnojęs ir nėra kaip jį nuslopinti. Beje, įsikūrus valdovui vietoje, valdininkai nealina krašto, o valdiniai yra patenkinti galėdami tiesiai šauktis valdovo teisingumo. Norėdami pasirodyti ištikimi, jie turi daugiau progų išreikšti savo meilę, o priešingu atveju — daugiau priežasčių bijoti. Jei koks nors svetimšalis ir ketino užpulti šalį, dabar privengs tai daryti; tad valdovui, gyvenančiam nukariautame krašte, nepaprastai sunku jį prarasti.

Kita puiki priemonė yra vienoje ar keliose vietose įkurti kolonijas, kurios tarsi pančiai pririštų naująsias valdas. Valdovas priverstas taip daryti, priešingu atveju jis turi laikyti šalyje daug raitelių ir pėstininkų. Valdovui kolonijos nebrangiai atsieina: naujakurius jis gali pasiųsti neišleisdamas nieko arba skirdamas visai nedaug lėšų. Nuskriaudžia jis tik tuos, iš kurių atima žemę ir namus, kad atiduotų juos nausėdžiams, o anie sudaro tik menkutę dalį tos valstybės. Nuskriaustieji, būdami neturtingi ir išsisklaidę, niekuo negali jam pakenkti, o visi kiti, viena vertus, nenukenčia ir todėl greitai nusiramina, antra vertus, bijo nusikalsti, kad jų irgi neištiktų apiplėštųjų likimas. Iš to darau išvadą, jog naujakuriai nieko nekainuoja, yra ištikimesni ir pridaro mažiau vargo, o nuskriaustieji, būdami neturtingi ir išsisklaidę, kaip esu sakęs, negali niekuo pakenkti. Ta proga pažymėtina, kad žmones reikia arba patenkinti malonėmis, arba sugniuždyti, nes už menkas skriaudas jie gali atkeršyti, o už dideles — ne. Tad skriaudos žmogui darytinos tokios, kad nereikėtų bijoti jo keršto. Jei, užuot kūrus kolonijas, laikoma kariuomenė, tai išlaidos būna kur kas didesnės, mat naujai valdai ginti išleidžiamos visos iš jos gaunamos pajamos ir taip ji virsta grynais nuostoliais. Be to, nukenčia daugiau žmonių, nes kariuomenės postoviai ir kilnojimasis apsunkina visus gyventojus, todėl jie, prislėgti tokios naštos, tampa valdovo priešais, ir netgi kenksmin-

gais, nes jie, nors ir pavergti, lieka savo pastogėje. Taigi, šiaip ar taip, laikyti tokią kariuomenę nenaudinga, o įsteigti kolonijas — naudinga.

Be to, kas valdo šalį, kurios kalba ir papročiai yra kitokie, tas turi pasidaryti silpnesnių kaimynų vadu ir globėju, taip pat pasistengti susilpninti galinguosius ir saugotis, kad į šalį, prisidengęs kokia nors dingstimi, neįsibrautų koks nors svetimšalis, toks pat stiprus kaip ir jis pats. O jį visada gali pasikviesti tie šalies gyventojai, kurie yra nepatenkinti; jie tai gali padaryti arba iš baimės, arba iš per didelio garbės troškimo. Pavyzdžiui, dėl to romėnus į Graikiją pasikvietė etoliečiai [10], o ir į kitas romėnų užimtas šalis juos pasikvietė patys gyventojai. Paprastai vos tik į šalį įkelia koją galingas svetimšalis, visi silpnesni valdytojai, kurstomi pavydo stipriausiajam iš jų, susideda su atėjūnu, tad jam nereikia jų pervilioti į savo pusę, nes jie patys skuba prisiplakti prie jo ką tik nukariautos valstybės. Jam tereikia žiūrėti, kad jie neįgytų pernelyg didelės galios ir valdžios, ir tada su nuosavomis jėgomis ir jų padedamas gali lengvai nuversti galinguosius ir pasidaryti vieninteliu viso krašto viešpačiu. Kas nesivadovaus šia taisykle, greit neteks to, ką yra užėmęs, o jei ir išlaikys, tai patirs daug vargo ir nemalonumų.

Romėnai savo pavergtuose kraštuose visada laikėsi šių taisyklių: jie kūrė kolonijas, rėmė silpnesniuosius,— tačiau nedavė jiems per daug sutvirtėti,— žlugdė galinguosius ir neleido įsigalėti galingiems svetimšaliams. Pasitenkinsiu tik Graikijos pavyzdžiu. Romėnai patraukė į savo pusę achajus ir etoliečius, sužlugdė Makedonijos karalystę, išvijo Antiochą, tačiau, nepaisant visų achajų ir etoliečių paslaugų, neleido jiems išplėsti savo valdų, o Pilypui nepavyko jokiais įtikinėjimais laimėti jų draugystę ir išsaugoti nepriklausomybę, ir Antiocho galybė nepriverte jų sutikti, kad šis turėtų šiame krašte kokią nors valdą [11]. Mat romėnai tokiais atvejais darė tai, ką turi daryti visi išmintingi valdovai: jie turi atsižvelgti ne tik į esamus, bet ir į būsimus sunkumus ir stengtis visomis išgalėmis užkirsti jiems kelią, nes numačius juos iš anksto lengva rasti vaistų, o jei lauksi, kol užgrius neganda, tai negelbės jokie vaistai,— liga jau bus neišgydoma. Čia yra visai taip pat kaip su džiova: pasak gydytojų, ją lengva išgydyti iš pradžių,

bet sunku pažinti; o ligai įsisenėjus, jei nebuvo aptikta ir išgydyta iš pradžių, lengva pažinti, bet sunku gydyti. Tą patį galima pasakyti ir apie valstybės reikalus; laiku pažinus blogybę (tai sugeba tik įžvalgūs žmonės), jos lengva atsikratyti, tačiau kai jos nepavyksta pažinti ir leidžiama jai taip išaugti, kad ją pamato kiekvienas, tada jau nėra nuo jos vaistų.

Užtat romėnai, iš tolo įžvelgdami negandas, visada laiku užkirsdavo joms kelią ir neleisdavo joms įsigalėti tik todėl, kad išvengtų karo: jie žinojo, jog karo neišvengsi — jį galima tik atitolinti, bet tai išeina tik priešininkui į naudą. Todėl jie buvo linkę verčiau kariauti su Pilypu ir Antiochu Graikijoje, kad netektų kariauti su jais Italijoje, nors galėjo išvengti karo su abiem, tik šito nepanorėjo. Romėnai niekada nemėgo žodžių, kurie nuolat skamba mūsų laikų išminčių lūpose: pasikliauk laiko malone. Jiems labiau patiko drąsa ir įžvalgumas, nes laikas nešasi su savimi viską kartu ir gali atnešti ir blogį, ir gėrį.

Bet grįžkime prie Prancūzijos ir pasižiūrėkime, ar padarė ji bent vieną iš minėtų dalykų. Kalbėsiu tik apie Liudviką XII, o ne apie Karolį VIII, kadangi jis ilgiau išsilaikė Italijoje ir todėl lengviau spręsti apie jo veiklą. Įsitikinsime, kad jis darė viską atvirkščiai, negu reikia norint išsaugoti savo valdas šalyje, kurios kalba ir papročiai yra kitokie.

Liudviką XII į Italiją pasikvietė garbėtroškos venecijiečiai, tuo žingsniu norėję laimėti pusę Lombardijos. Neketinu peikti karaliaus sprendimo: norėdamas įkelti koją į Italiją, kurioje jis neturėjo draugų ir į kurią jam dėl Karolio VIII elgesio buvo uždarytos visos durys, jis buvo priverstas pasitenkinti tokiu sąjungininku, koks pakliuvo po ranka. Jo sumanymas būtų pasisekęs, jei paskui jis nebūtų pridaręs klaidų. Taigi užėmęs Lombardiją jis greitai susigrąžino gerą vardą, kurio buvo netekęs per Karolį; Genuja pasidavė, florentiečiai tapo jo sąjungininkais; Mantujos markizas, Feraros kunigaikštis, Bentivoljai, Forlio grafienė, Faencos, Pezaro, Riminio, Kamerino, Pjombino valdovai, Lukos, Pizos, Sienos piliečiai,— visi siekė jo draugystės. Tik tada venecijiečiai susiprotėjo, koks neapgalvotas jų

žingsnis: už du Lombardijos miestus jie atidavė Prancūzijos karaliaus valdžion du trečdalius Italijos [12].

Dabar pažiūrėkime, kaip nesunkiai karalius Liudvikas XII būtų galėjęs išsaugoti savo valdžią Italijoje, jei būtų laikęsis minėtų taisyklių ir būtų globojęs bei gynęs savo draugus; nors jų buvo daug, bet jie buvo silpni ir bijojo kas Bažnyčios, kas venecijiečių, todėl buvo priversti eiti išvien su juo; jų padedamas jis lengvai galėjo apsisaugoti nuo dar likusių stiprių valdytojų. Bet vos tik įžengęs į Milaną, jis pasielgė atvirkščiai — padėjo popiežiui Aleksandrui VI užgrobti Romaniją. Jam nė į galvą neatėjo, kad tuo žingsniu jis susilpnina save,— nes atstumia draugus ir tuos, kurie puolė į jo glėbį, ieškodami užtarimo,— ir sustiprina Bažnyčią, greta dvasinės valdžios, kuri jai suteikia tiek galios, įduodamas jai į rankas dar ir didelę pasaulietinę valdžią. Padaręs vieną klaidą, jis buvo priverstas ir toliau daryti jas vieną po kitos, todėl, kad pažabotų Aleksandro VI ambicijas ir sukliudytų jam užgrobti Toskaną, turėjo pats atvykti į Italiją. Negana to, kad Liudvikas XII sustiprino Bažnyčią ir atstūmė draugus, jis, norėdamas užimti Neapolio karalystę, pasidalijo ją su Ispanijos karaliumi [13] ir užuot buvęs, kaip anksčiau, vienintelis Italijos viešpats, įsileido vidun varžovą, į kurį galėjo kreiptis pagalbos visi šalies garbėtroškos ir nepatenkintieji. Jis nepaliko krašte pavaldaus karaliaus, bet nuvertė jį ir pasodino kitą, pajėgų išstumti lauk jį patį.

Noras nukariauti yra įgimtas ir įprastas dalykas, ir kai žmonės imasi to, ką gali padaryti, visada jie yra veikiau liaupsinami nei peikiami, tačiau kai žūtbūt trokšta pasiekti savo, neturėdami tam jėgų, daro klaidą ir nusipelno kitų papeikimo. Taigi jei Prancūzija įstengė savo jėgomis užimti Neapolį, jai reikėjo tai padaryti, bet jei neužteko tam galios, neturėjo jo dalytis. Lombardijos dalybas su venecijiečiais dar įmanoma paaiškinti noru įkelti koją į Italiją, o pastarosios dalybos vertos papeikimo, nes nepateisinamos jokiu reikalu.

Vadinasi, Liudvikas XII padarė penkias klaidas: jis pražudė silpnesnius valdytojus, sustiprino Italijoje galingą valdovą, įsileido vidun labai pajėgų svetimšalį, neatsikėlė gyventi į vietą, neįkūrė šalyje kolonijų. Ta-

čiau šios klaidos jam gyvam esant būtų nepakenkusios, jei nebūtų padaręs šeštos: jei nebūtų pasišovęs atimti iš venecijiečių jų valdas. Iš tiesų, jeigu jis nebūtų sustiprinęs Bažnyčios ir įsileidęs į Italiją ispanų, tai būtų pagrįstai ir neišvengiamai reikėję juos nusmukdyti, bet žengęs šiuos žingsnius niekada neturėjo leisti jų pražūties. Mat venecijiečiai, likę stiprūs, būtų neleidę kitiems įsibrauti į Lombardiją tiek todėl, kad patys taikėsi į jos šeimininkus, tiek todėl, kad niekas kitas nebūtų norėjęs kovoti su Prancūzija dėl to, kad Lombardija atitektų Venecijai, o kariauti su abiem iš karto niekam nebūtų užtekę drąsos. Jei kas nors man pasakytų, jog esą karalius Liudvikas perleido popiežiui Aleksandrui Romaniją ir Ispanijai Neapolį, kad išvengtų karo, pakartočiau anksčiau pasakytus žodžius: vengiant karo, niekada negalima leisti įsigalėti suirutei, nes karo vis tiek neišvengsi, jį galima tik atitolinti savo nenaudai. Jei kas nors kitas aiškins, jog karalius buvo įsipareigojęs pagelbėti popiežiui užimti Romaniją, kad būtų išskirtas su savo žmona ir gautų kardinolo kepurę Ruano arkivyskupui, į tai atsakysiu vėliau, kalbėdamas apie valdovo pažadus ir jų tesėjimą [14]. Taigi karalius Liudvikas neteko Lombardijos todėl, kad nepaisė nė vienos taisyklės, kurių laikėsi tie, kas norėjo išlaikyti nukariautas šalis. Čia nėra nieko nuostabaus — viskas įprasta ir dėsninga. Apie tai, būdamas Nante [15], kalbėjau su Ruano kardinolu, kai Valensietis [16] — taip liaudyje buvo vadinamas Čezarė Bordža, popiežiaus Aleksandro VI sūnus — užgrobė Romaniją. Kardinolui padarius pastabą, girdi, italai neišmaną karo meno, aš atsikirtau, jog prancūzai neišmano valstybės reikalų, nes jei ką nors išmanytų, tai nebūtų leidę taip įsigalėti Bažnyčiai. Patirtis parodė, kad Bažnyčios ir Ispanijos didybė Italijoje yra Prancūzijos kūrinys, o jos savo ruožtu — Prancūzijos žlugimo priežastis. Iš čia išplaukia niekada neapvilianti arba retai kada apvilianti bendra taisyklė: kas stiprina kito galybę, pats žūva, nes toji galybė pasiekiama arba sumanumu, arba jėga, o tiek vienas, tiek kitas dalykas kelia įtarimą tam, kas pasidaro galingas.

IV

Kodėl Aleksandro nukariauta Darijaus valstybė nesukilo prieš Aleksandro įpėdinius po jo mirties

Pagalvojus, koks vargas išlaikyti naujai nukariautą valstybę, galima tik stebėtis, kodėl atsitiko taip, kad Aleksandras Makedonietis per keletą metų pasidarė Azijos viešpačiu, ir kodėl — nors netrukus, vos spėjęs ją užvaldyti, numirė — nesukilo visa jo valstybė, kaip to, atrodo, reikėjo tikėtis. Priešingai, Aleksandro įpėdiniai išlaikė ją ir neturėjo kitokių bėdų kaip tos, kurių patys sau prisidarė savo ambicijomis. Norėdamas tai paaiškinti, turiu pasakyti, kad visos kunigaikštystės, kiek siekia žmonių atmintis, yra valdomos dvejopai: arba vienvaldžio kunigaikščio — ir tada visi kiti, iš jo malonės ir jo sutikimu paskirti pareigūnais, yra jo tarnai ir padeda valdyti šalį,— arba kunigaikščio ir baronų, kurie tokią padėtį užima ne iš valdovo malonės, bet dėl savo giminės senumo. Tie baronai turi savo žemių ir valdinių, kurie juos laiko savo viešpačiais ir jaučia jiems įgimtą palankumą. Kunigaikščio ir tarnų valdomuose kraštuose valdovas yra galingesnis, nes visoje šalyje niekas neturi didesnės valdžios už jį, o kam nors kitam valdiniai paklūsta tik kaip pareigūnui ar valdininkui, bet nejaučia jokios didelės meilės.

Vieno ir kito valdymo pavyzdžiu mūsų laikais gali būti Turkija ir Prancūzija. Visą Turkijos monarchiją valdo vienas viešpats; visi kiti yra jo tarnai; šalis padalyta į sandžakus [17], į juos valdovas siunčia savo vietininkus, kuriuos jis kaitalioja ir maino kaip užsigeidžia. O Prancūzijos karalių supa daugybė senos giminės didikų, kuriuos jų valdose pripažįsta ir gerbia valdiniai. Be to, tie didikai naudojasi privilegijomis, kurių karalius negali atimti neužsitraukdamas sau pavojaus. Taigi įsižiūrėjus į vieną ir kitą valstybę matyti, jog Turkiją sunku nukariauti, bet įveiktą labai lengva išlaikyti. Ir priešingai, galima įsitikinti, jog Prancūziją tam tikru atžvilgiu lengviau nukariauti, bet daug sunkiau išlaikyti.

Turkiją sunku užimti todėl, kad nukariautojas negali tikėtis, jog jį pasikvies tos šalies didikai, ar viltis, jog kuris nors iš valdovo parankinių surengs maištą ir

tuo palengvins jo žygį. Taip yra dėl anksčiau minėtų priežasčių: visi jie valdovo vergai ir jam dėkingi už savo padėtį, todėl juos sunku papirkti ir netgi papirkus iš jų maža naudos, nes dėl minėtų priežasčių jie nevalioja patraukti liaudies į savo pusę. Užtat kas leidžiasi į žygį prieš turkus, turi tikėtis bendro atkirčio, ir todėl jam dera labiau pasikliauti savo jėgomis negu laukti nesantaikos priešo stovykloje. Tačiau kai šalis užimta, valdovo pajėgos įveiktos kautynių lauke ir jis nepajėgia suburti naujos kariuomenės, telieka bijoti valdovo giminės, o ją išnaikinus nėra ko daugiau baimintis, nes visi kiti neturi liaudies pasitikėjimo; todėl jei anksčiau, iki pergalės, nukariautojas negalėjo tikėtis liaudies paramos, tai dabar laimėjęs neturi ko jos bijoti.

Visai kas kita šalys, valdomos taip kaip Prancūzija. Tokią šalį gali nesunkiai užimti, palenkęs į savo pusę kokį nors baroną, nes visada atsiranda žmonių, kurie yra kuo nors nepatenkinti ir geidžia permainų; dėl anksčiau minėtų priežasčių jie tau gali atverti kelią į tokią valstybę ir palengvinti pergalę. Betgi vėliau, norint joje išsilaikyti, iškyla aibė sunkumų tiek su pagalbininkais, tiek su nuskriaustaisiais. Čia neužtenka sunaikinti valdovo giminę, nes lieka didikai, kurie ima vadovauti naujiems maištams, ir nukariautojas, neįstengdamas nei jų patenkinti, nei išnaikinti, pirma pasitaikiusia proga netenka savo nukariavimų.

Jei dabar pažiūrėsime, kokios prigimties buvo Darijaus valstybė [18], tai pamatysime, kad jos santvarka panaši į Turkijos, todėl Aleksandras buvo priverstas iš pradžių susigrumti su visos valstybės pajėgomis ir sutriuškinti valdovo kariuomenę mūšio lauke. Po pergalės ir Darijaus mirties dėl anksčiau aptartų priežasčių Aleksandras galėjo būti ramus dėl savo valdžios. Jo įpėdiniai, gyvendami santaikoje, būtų galėję be rūpesčių valdyti, nes jų valstybėje nekilo kitokių neramumų, išskyrus tuos, kuriuos kėlė jie patys. Tačiau šalių, valdomų taip kaip Prancūzija, neįmanoma taip ramiai išlaikyti. Tai rodo dažni maištai prieš romėnus Ispanijoje, Galijoje ir Graikijoje. Jie čia kildavo todėl, kad šiose šalyse buvo daugybė kunigaikštysčių; užtat kol jos buvo gyvos atmintyje, tol romėnai šiose žemėse jautėsi nesaugūs, tačiau kai savo galia ir ilgai tru-

kusiu viešpatavimu jie pasiekė, kad jos visai buvo užmirštos, tada jie galėjo būti ramūs dėl savo nukariavimų. Netgi dar daugiau: vėliau, kai romėnai tarpusavyje ėmė rietis, kiekvienas jų galėjo atsiplėšti sau dalį tose provincijose — nelygu kokį pasitikėjimą jose buvo įgijęs,— nes, išnaikinus senųjų valdovų giminę, savo viešpačiais šios šalys pripažino tik romėnus. Taigi turint visa tai galvoje, nėra ko stebėtis, kad Aleksandras be vargo išsilaikė Azijoje, o Pyras [19] ir kiti, norėdami išsaugoti savo nukariavimus, buvo priversti gerokai pasistengti. Tai lemia ne didesnis ar mažesnis nugalėtojo sumanumas, bet skirtinga pavergtų valstybių prigimtis.

V

Kaip valdyti miestus ir kunigaikštystes, kurios prieš jas užimant gyveno pagal savo įstatymus

Kai nukariautos valstybės, kaip esu sakęs, yra pratusios laisvai gyventi pagal savo įstatymus, yra trys būdai joms išsaugoti: pirmasis — jas sunaikinti, antrasis — įsikurti jose, trečiasis — leisti joms gyventi pagal jų įstatymus, tenkintis duokle ir sudaryti kelių žmonių vyriausybę, kuri laiduotų šalies paklusnumą. Tokia valdovo sukurta vyriausybė žino, jog negali išsiversti be jo globos ir paramos, ir turi daryti viską, kad išsaugotų jo valdžią; be to, jei norima išlaikyti nesugriautą miestą, kuris yra pratęs gyventi laisvai, tai jį lengviau valdyti jo paties piliečių rankomis negu kitomis priemonėmis.

Pavyzdžiu čia gali pasitarnauti spartiečiai ir romėnai. Spartiečiai laikė savo valdžioje Atėnus ir Tėbus, sudarę juose kelių žmonių vyriausybę, bet vis dėlto vėliau jų neteko. Romėnai, norėdami valdyti Kapują, Kartaginą ir Numanciją, sugriovė šiuos miestus [20] ir taip juos išsaugojo. Graikiją jie ketino išsaugoti beveik taip kaip spartiečiai, tai yra palikdami jai laisvę ir jos įstatymus, bet jiems tai nepavyko ir todėl jie buvo priversti sugriauti daug šios šalies miestų, kad ją išlaikytų savo rankose. Mat, tiesą sakant, tokiu atveju

nėra patikimesnės priemonės miestą valdyti, kaip jį sugriauti. Tad kas pasidaro pratusio laisvai gyventi miesto šeimininku ir jo nesunaikina, tas turi tikėtis, jog pats bus jo sunaikintas, nes jame laisvės ir senosios tvarkos labui,— o to nepajėgia ištrinti iš žmonių atminties nei laikas, nei naujųjų šeimininkų geradarystės,— nuolat rengiami sukilimai. Kad ir ką darytų nugalėtojas, kad ir kokių priemonių jis imtųsi, kol miesto gyventojai neiškrikdyti ir neišblaškyti, tol neužmirš jie nei ankstesniosios laisvės, nei senosios tvarkos ir pirmai progai pasitaikius stengsis visa tai susigrąžinti. Taip padarė Piza praslinkus šimtui metų po to, kai pateko Florencijos valdžion. Tačiau kai šalys arba miestai yra pratę gyventi valdomi kunigaikščio, tai išžudžius jo giminę gyventojai nesiskubina griebtis ginklo todėl, kad, pirma, pratę paklusti, antra, neturėdami senojo valdovo, nesugeba išsirinkti kito, o gyventi laisvai nemoka, todėl nukariautojas gali be didelio vargo patraukti juos į savo pusę arba nuo jų apsidrausti. Tuo tarpu respublikos yra gyvybingesnės, joms būdinga stipresnė neapykanta ir karštesnis noras atkeršyti; buvusios laisvės prisiminimas jose neišblėsta ir negali išblėsti, tad patikimiausia priemonė yra jas sunaikinti arba pačiam jose įsikurti.

VI

Apie naujas kunigaikštystes, užimtas ginklu arba sumanumu

Tegu niekas nesistebi, jei, kalbėdamas apie atėjimą į valdžią, apie valdovą ir valstybę, remsiuosi pačių didžiausiųjų pavyzdžiais. Juk žmonės beveik visada vaikšto jau pramintais takais, beveik visada veikia mėgdžiodami kitus, ir nors negali tiksliai pakartoti savo pirmtakų žingsnių ar prilygti jiems šaunumu, išmintingas žmogus turi eiti didžiųjų pramintais takais ir mėgdžioti geriausius iš jų, mat net jei neprilygs jiems šaunumu, vis dėlto taip nusipelnys bent šiokią tokią pagarbą. Reikia elgtis taip, kaip daro patyrę lankinin-

kai: jeigu jiems atrodo, kad taikinys yra toliau, negu siekia lankas, kurio stiprumą jie žino, tai jie taikosi toliau, negu yra tikrasis tikslas,— ne todėl, kad norėtų savo strėlę pasiųsti taip toli, bet todėl, kad taip šaudami galėtų pataikyti į norimą vietą.

Taigi naujose kunigaikštystėse naujam valdovui daugiau ar mažiau sunku išsilaikyti, nelygu koks nugalėtojo sumanumas. Vien tai, kad jis, paprastas žmogus, pasidarė valdovu, jau leidžia manyti, kad jis turi laimės arba yra sumanus, ir atrodo, jog šitai vėliau gali jam padėti įveikti ne vieną sunkumą. Vis dėlto ilgiausiai išsilaiko tas, kuris mažiau priklauso nuo laimės malonės. Dar mažiau sunkumų iškyla valdovui, kuris, neturėdamas kitų valdų, yra priverstas pats įsikurti toje šalyje.

Bet prieš imdamas kalbėti apie tuos, kurie savo sumanumu, o ne iš laimės malonės pasidarė valdovais, pasakysiu, jog patys žymiausi yra Mozė, Kyras, Romulas, Tesėjas ir į juos panašūs. Nors apie Mozę nedaug ką galima pasakyti, kadangi jis buvo paprasčiausias Dievo žodžio vykdytojas, vis dėlto jis vertas nuostabos vien dėl tos malonės, kuria jam buvo suteikta garbė bendrauti su Dievu. Bet pasižiūrėkime į Kyrą ir kitus nukariautojus ir valstybės kūrėjus: visi jie kelia susižavėjimą, nes jei panagrinėsime nepaprastus jų veiksmus ir poelgius, tai įsitikinsime, kad jie nesiskiria nuo Mozės poelgių, nors šio vadovas buvo Aukščiausiasis. O panagrinėjus jų veiklą ir gyvenimą bus matyti, jog visa, ką jie gavo iš laimės, tai proga, davusi jiems medžiagą, kuriai jie suteikė tokį pavidalą, koks jiems atrodė geriausias: be tos progos gerosios jų dvasios savybės būtų nuėjusios perniek, o be šių savybių veltui būtų atsiradusi proga.

Tad Mozė turėjo rasti Izraelio tautą Egipte pavergtą ir engiamą, kad ši, trokšdama ištrūkti iš vergovės, pasiryžtų sekti paskui jį. Kad taptų Romos karaliumi ir įkūrėju, Romulas neturėjo likti Alboje, o turėjo būti pamestas vos gimęs. Kyrui reikėjo rasti persus nepatenkintus medų valdžia, o medus — glebius ir ištižusius nuo ilgos taikos. Tesėjas nebūtų galėjęs pasižymėti, jei nebūtų radęs atėniečių pakrikusių. Taigi šios progos atnešė jiems sėkmę, o tas progas jie pažino nepaprastais

savo sugebėjimais, tuo išgarsino savo tėvynę ir suteikė jai laimę.

Tie, kurie taip kaip jie sumanumu per vargą ateina į valdžią, nesunkiai ją išsaugo, o sunkumai, atsirandantys užimant valdžią, paprastai kyla dėl naujos tvarkos ir naujų valdymo būdų, kurių jie priversti griebtis kurdami valstybę ir rūpindamiesi savo saugumu. Reikia pažymėti, kad nėra sunkiau įvykdomo, rizikingesnio ir pavojingesnio dalyko, kaip, tapus valdovu, įvesti naują tvarką, nes naujadarys susiduria su priešiškumu — jam priešinasi visi, kurie gerai gyveno esant senajai tvarkai,— ir vangumu — vangūs būna visi tie, kurie tikisi naudos ateityje. Toks vangumas atsiranda iš dalies dėl to, kad bijoma priešininkų, kuriuos remia įstatymai, iš dalies dėl žmonių nepatiklumo: žmonės iš tikrųjų nepasitiki naujovėmis, kol jų gerumu neįtikina ilga patirtis. Todėl kiekviena proga priešai įnirtingai puola, o valdovo šalininkai tik vangiai ginasi. Taigi novatoriui ir jo šalininkams iškyla pavojus. Norint susidaryti teisingą nuomonę šiuo klausimu, reikia pasižiūrėti, ar tie novatoriai yra savarankiški, ar priklausomi nuo kitų, tai yra ar norėdami įgyvendinti savo sumanymą turi prašyti pagalbos, ar gali priversti vykdyti savo valią.

Pirmuoju atveju jų sumanymas pasmerktas žlugti ir jie nieko nepasiekia; tačiau kai jie yra nepriklausomi ir gali panaudoti jėgą, tada retai kada jiems iškyla pavojus. Dėl to visi ginkluoti pranašai laimėdavo, o visi beginkliai pražūdavo. Be kita ko, žmonių prigimtis yra permaininga; lengva juos kuo nors įtikinti, bet sunku tą įsitikinimą išlaikyti, užtat reikia viską taip sutvarkyti, kad tada, kai jie nustos tikėję, būtų galima priversti juos tikėti jėga. Mozė, Kyras, Tesėjas ir Romulas būtų neįstengę ilgai išlaikyti savo naujovių, būdami beginkliai, kaip mūsų laikais nutiko broliui Džirolamui Savonarolai [21]: jis pražuvo kartu su savo naujovėmis, vos tik minia liovėsi jomis tikėjusi, nes neturėjo jokios priemonės išsaugoti jomis tebetikinčiųjų tvirtybę ir priversti netikinčiuosius jomis tikėti. Tačiau tokie žmonės savo kelyje susiduria su didžiuliais sunkumais ir daugybe pavojų, kuriuos jie turi įveikti savo drąsa; užtat kai jie nugali visas kliūtis ir sulau-

kia pripažinimo, kai atsikrato pavyduolių, tada jie būna stiprūs, saugūs, gerbiami ir laimingi.

Prie tokių reikšmingų pavyzdžių pridursiu vieną šiek tiek menkesnį, bet jiems nedaug tenusileidžiantį pavyzdį, kuris atstos visus kitus panašius į jį; turiu galvoje Hieroną iš Sirakūzų [22]. Jis, paprastas žmogus, pasidarė savo Sirakūzų valdovu ir laimei turi būti dėkingas tik už progą: engiami sirakūziečiai išrinko jį savo vadu, ir jis, eidamas šias pareigas, per savo nuopelnus iškilo į valdovus. Netgi būdamas eiliniu žmogumi, jis buvo toks drąsus, jog kažkas, rašydamas apie jį, pasakė: *„Quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum"* [23]. Jis paleido senąją kariuomenę, nutraukė senąsias sutartis ir sudarė naujas ir, patraukęs sąjungininkus ir kareivius į savo pusę, galėjo ant tokių pamatų pastatyti bet kokį rūmą; taigi jis per didelį vargą atėjo į valdžią, bet nesunkiai ją išlaikė.

VII

Apie naujas kunigaikštystes, įsigytas svetimu ginklu arba per laimingą atsitiktinumą

Paprasti piliečiai, per laimingą atsitiktinumą tapę valdovais, be didelio vargo užima valdžią, bet sunkiai ją išsaugo. Kelyje į valdžią jie nesusiduria su jokiomis kliūtimis, nes jas perskrenda lyg ant sparnų, bet visos jų nelaimės prasideda atsisėdus į sostą. Taip esti tiems, kurie valdžią įgyja už pinigus arba iš kieno nors malonės; taip nutiko daugeliui Graikijos valdovų Jonijos ir Helesponto poliuose, kuriuos valdyti jiems pavedė Darijus [24], rūpindamasis savo saugumu ir šlove; taip Romoje valdovais pasidarydavo eiliniai piliečiai, kurie pasiskelbdavo imperatoriais, papirkę kareivius. Tokie valdovai tiesiogiai priklauso nuo valios ir likimo tų žmonių, kuriems turi būti dėkingi už valdžią, tai yra nuo dviejų labai nepastovių ir permainingų dalykų, užtat jie nesugeba ir nepajėgia išsaugoti valdžios. Nesugeba todėl, kad neapdovanotas dideliu protu ir drąsa žmogus, visą laiką gyvenęs paprastai, negali mokėti valdyti; nepajėgia todėl, kad neturi ištikimos ir atsidavusios kariuomenės. Be to, staiga atsiradusios valsty-

bės, kaip visa gamtiška, kas greitai išdygsta ir išauga, negali giliai įsišaknyti ir išsikeroti ir todėl žūsta nuo pirmos audros. Nebent, kaip jau esu sakęs, netikėtai į valdžią iškopę žmonės yra tokie apsukrūs, jog akimirksniu susigriebia ir išsaugo tai, ką pati lemtis jiems įdavė į rankas, ir sugeba vėliau padėti tuos pamatus, kuriuos kiti deda prieš tapdami valdovais.

Noriu pateikti dar gyvus mūsų atmintyje du pavyzdžius, rodančius, kaip valdžia buvo pasiekta tiek vienu, tiek kitu būdu. Turiu galvoje Frančeską Sforcą ir Čezarę Bordžą. Frančeskas, paprastas žmogus, panaudojęs reikiamas priemones ir labai sumaniai elgdamasis, tapo Milano kunigaikščiu ir nesunkiai išlaikė tai, ką per tokį vargą pasiekė. Antra vertus, Čezarei Bordžai, liaudies vadinamam kunigaikščiu Valensiečiu, valdžią įgyti padėjo tėvo laimė, bet jos neteko, vos tik šis numirė, nors stengėsi kaip įmanydamas ir darė visa, ką turi daryti išmintingas ir sumanus žmogus, siekiantis įsitvirtinti šalyje, kurią jam į rankas įdavė svetimas ginklas ir svetima laimė. Kaip esu sakęs, sumanus žmogus gali padėti pamatus vėliau, jei to nepadarė iš pradžių, nors tai pavojinga jam pačiam ir visam statiniui. Mat jei pažiūrėsime, kokių žygių ėmėsi kunigaikštis, pamatysime, kad jis padėjo tvirtus savo galybės pamatus; todėl, man atrodo, ne pro šalį čia tai aptarti, nes vargu ar galėčiau rasti geresnį pamokymą naujam valdovui nei jo nuveikti darbai; o kad visos jo priemonės jam nė kiek nepravertė, tai ne jo kaltė; taip atsitiko dėl nepaprastai piktos lemties klastingumo.

Aleksandras VI, norėdamas išaukštinti savo sūnų kunigaikštį, įžvelgė daugybę sunkumų, tykančių jo dabar ir laukiančių ateityje. Visų pirma jis matė, kad gali jį padaryti tik kokios nors vienos iš Bažnyčios valdų viešpačiu, bet jis žinojo, kad atiduoti jam kurią nors iš Bažnyčios valdų neleis Milano kunigaikštis ir venecijiečiai, juoba Faenca ir Riminis jau buvo Venecijos globoje. Be to, jis žinojo, kad Italijos kariuomenė, ypač ta, kuria būtų galėjęs pasinaudoti, yra sutelkta stiprios popiežiaus valdžios prisibijančių žmonių rankose, ir todėl negalėjo ja pasitikėti, kadangi visa ji priklausė Orsiniams, Kolonoms[25] ir jų bendrininkams. Vadinasi, pirmiausia reikėjo sudrumsti esamą tvarką ir sukiršinti valstybes, kad paskui būtų galima dalį iš jų

be vargo užvaldyti. Tai padaryti nebuvo sunku, nes venecijiečiai, kitų sumetimų vedami, nutarė vėl pasikviesti prancūzus į Italiją. Popiežius ne tik tam nesipriešino, bet netgi palengvino tai padaryti, leisdamas Liudvikui XII išsituokti. Taigi karalius, remiamas venecijiečių ir popiežiui pritariant, įžengė į Italiją. Vos tik įkėlęs koją į Milaną, jis tuojau pat nusiuntė popiežiui kariuomenę žygiui į Romaniją, kuri jam atiteko tik todėl, kad jį rėmė karalius Liudvikas. Kai taip užėmęs Romaniją ir įveikęs Kolonas kunigaikštis Valensietis panoro įsitvirtinti joje ir toliau plėsti savo valdas, iškilo dvi kliūtys: visų pirma jam atrodė, jog turima kariuomenė nepatikima; antra vertus, jam kėlė nerimą Prancūzijos užmačios, tai yra jis nuogąstavo, kad Orsinių kariuomenė, kurią jis buvo nusamdęs, gali jį išduoti ir ne tik sutrukdyti naujus nukariavimus, bet ir atimti tai, ką turi; be to, jis būgštavo, jog taip pat gali pasielgti ir karalius. Orsinių kariuomenės nuotaikas jis patyrė tada, kai, užėmęs Faencą, apgulė Boloniją ir pamatė, kaip vangiai ji eina į mūšį, o karaliaus užmačias perprato tada, kai, nukariavęs Urbino kunigaikštystę, patraukė prieš Toskaną ir karalius privertė jį atsisakyti šio žygio. Užtat kunigaikštis nutarė daugiau nesiremti svetimu ginklu ir svetima malone. Pirmiausia jis pakirto Orsinių ir Kolonų galybę Romoje; perviliojo į savo pusę visus kilminguosius, jų šalininkus, paskyręs jiems didesnius atlyginimus ir apdalijęs juos kiekvieną pagal padėtį — vietomis kariuomenėje ir vyriausybėje: taip per keletą mėnesių jie atsiskyrė nuo savo partijų ir pasidarė kunigaikščio šalininkais. Paskui, prieš tai susitvarkęs su Kolonomis, ėmė laukti progos susidoroti su Orsinių vadovais. Proga jam pasitaikė gera, ir jis kuo puikiausiai ja pasinaudojo. Susigriebę, kad kunigaikščio ir Bažnyčios įsigalėjimas gresia pražūtimi, Orsiniai susirinko į pasitarimą Madžonėje, netoli Perudžios. Po to pasitarimo prasidėjo maištas Urbine ir neramumai Romanijoje, taip pat iškilo daugybė kitų pavojų kunigaikščiui; jis juos įveikė prancūzų padedamas. Susigrąžinęs savo ankstesniąją galią ir daugiau nepasitikėdamas nei prancūzais, nei kitomis išorinėmis jėgomis ir nenorėdamas jų kiršinti, kunigaikštis nutarė griebtis klastos. Jis mokėjo taip gerai nuslėpti savo ketinimus, kad Orsiniai patys susitaikė

su juo, tarpininkaujami sinjoro Paolo, kuriam jis, norėdamas palenkti į savo pusę, nepagailėjo nieko — pinigų, drapanų ir žirgų; taip per savo patiklumą jie patys atsidavė Sinigalijoje jam į rankas [26]. Susidorojęs su vadovais ir paviliojęs jų šalininkus, kunigaikštis padėjo gan tvirtus savo galybės pamatus; jo valdžioje atsidūrė visa Romanija su Urbino kunigaikštyste, o svarbiausia — jam atrodė, kad įsigijo liaudies palankumą, nes jo valdžia suteikė jai gerovę.

Kadangi ši jo veikla verta dėmesio ir gali pasitarnauti pavyzdžiu kitiems, todėl nenoriu palikti jos nuošaly. Užėmęs Romaniją, kunigaikštis rado ją valdomą bejėgių didikų, kurie veikiau plėšė negu valdė, veikiau skaldė negu vienijo savo valdinius, užtat kraštą alino plėšikavimas, rietenos ir smurtas. Todėl jis nusprendė, jog norint atkurti joje taiką ir priversti ją paklusti valdovo valiai būtina gera vyriausybė. Tuo tikslu kunigaikštis suteikė kuo didžiausius įgaliojimus Ramirui de Orkui, žiauriam ir ryžtingam žmogui [27]. Šis per trumpą laiką įvedė Romanijoje ramybę ir tvarką ir tuo smarkiai pagarsėjo. Tada kunigaikštis nutarė, kad tokia neribota valdžia nereikalinga,— nes būgštavo, jog gali sukelti valdinių neapykantą,— ir krašto centre įsteigė pilietinį teismą, kuriam pirmininkavo labai garbingas žmogus; teisme kiekvienas miestas turėjo savo užtarėją. Kadangi jis žinojo, kad ankstesnis griežtumas sukėlė neapykantą, tad, norėdamas numaldyti pasipiktinimą valdinių širdyse ir laimėti jų palankumą, ryžosi parodyti, jog dėl įvykdytų piktadaryščių kaltas ne jis, bet jo žiaurios prigimties ministras. Tuo tikslu, pirmai progai pasitaikius, vieną rytą jis liepė paguldyti pusiau perkirstą ministro kūną Čezenos aikštėje šalia trinkos ir kruvino kalavijo. Šis kraupus reginys patenkino ir kartu sukrėtė gyventojus.

Bet grįžkime prie mūsų pokalbio. Taigi kunigaikštis pasijuto pakankamai stiprus ir iš dalies saugus nuo tiesioginių pavojų. Mat jis sukūrė savo kariuomenę ir sunaikino dalį ginkluotųjų pajėgų, kurios, būdamos jo pašonėje, galėjo jį užpulti. Tačiau ketindamas tęsti savo nukariavimus jis turėjo skaitytis su Prancūzijos karaliumi, nes žinojo, kad šis, per vėlai pastebėjęs savo klaidą, nepakęstų tolimesnių jo žygių. Tad jis ėmė ieškoti naujų sąjungininkų ir pradėjo dviprasmiškai elg-

tis su Prancūzija kaip tik tuo metu, kai prancūzai išsirengė žygin į Neapolio karalystę prieš ispanus, apsiautusius Gaetą. Jis sumanė atsikratyti Prancūzijos globos, ir jam tai būtų pavykę padaryti, jei popiežius Aleksandras VI būtų ilgiau gyvenęs.

Tokie kunigaikščio dabarties veiksmai. O dėl ateities, tai jis turėjo bijoti, kad naujas popiežius gali būti jam priešiškas ir stengtis atimti tai, ką jam davė Aleksandras VI. Gintis nuo to jis manė keturiais būdais: pirmiausia išnaikinti visą giminę tų valdovų, kuriuos jis paliko be valdžios, ir taip neduoti naujam popiežiui progos imtis prieš jį žygių; antra, kaip jau esu sakęs, patraukti į savo pusę visus Romos kilminguosius ir jų padedamas laikyti popiežių pažabotą; trečia, įgyti kuo didesnę įtaką kardinolų kolegijoje; ketvirta, prieš tėvui mirštant taip sustiprėti, kad pats vienas pajėgtų atremti pirmąjį antpuolį. Iš keturių gynybos priemonių popiežiaus Aleksandro mirties valandą kunigaikštis jau buvo įgyvendinęs tris, o ketvirtoji buvo baigiama įgyvendinti. Jis išnaikino visus savo apiplėštus didžiūnus, kuriuos įstengė pasiekti, tik nedaugelis teišsigelbėjo; patraukė į savo pusę Romos kilminguosius; kardinolų kolegijoje dauguma buvo jo šalininkai; o dėl valdų išplėtimo, tai jis sumanė pasidaryti Toskanos viešpačiu: Perudžia ir Pjombinas jau buvo jo valdžioje, o Piza jo globoje. Kai tik jis būtų galėjęs nesiskaityti su Prancūzija (ir tikrai jis tai galėjo padaryti, kai tik ispanai atėmė iš prancūzų Neapolio karalystę ir todėl abiem teko varžytis dėl kunigaikščio draugystės), jis būtų įžengęs į Pizą. Po to jam būtų tuojau pasidavusios Luka ir Siena: iš dalies dėl neapykantos florentiečiams, iš dalies iš baimės; patiems florentiečiams irgi būtų nelikę jokios išeities. Jeigu jam būtų pasisekę įgyvendinti šį sumanymą (o tai būtų padaręs dar tais pačiais metais, kai mirė popiežius Aleksandras), jis būtų įgijęs tokią galią ir valdžią, kad būtų galėjęs išsilaikyti pats vienas ir nepriklausyti nuo svetimos malonės ir svetimo ginklo, o pasikliauti tik nuosavomis jėgomis ir sumanumu. Bet popiežius Aleksandras numirė praslinkus vos penkeriems metams po to, kai kunigaikštis pirmą kartą ištraukė kardą iš makščių. Jis paliko sūnų — šio valdžia stipri buvo tik Romanijoje, kitur vis dar netvirta — tarp dviejų galingų priešiškų

kariuomenių ir, be to, sergantį mirtina liga. Bet kunigaikštis buvo toks ryžtingas ir sumanus ir taip puikiai mokėjo laimėti žmonių palankumą arba juos pražudyti, ir tokie tvirti buvo pamatai, padėti per labai trumpą laiką, kad būtų įveikęs visus sunkumus, jei ne dvi priešiškos kariuomenės ant sprando. Jo padėtų pamatų tvirtumą rodo tai, kad Romanija laukė jo daugiau nei mėnesį, o Romoje, gulėdamas leisgyvis, jis jautėsi saugus. Baljoniai, Viteliai ir Orsiniai, atskubėję į Romą, nerado šalininkų, kurie būtų ėję prieš jį. Jis galėjo pasiekti, kad popiežiumi būtų išrinktas jei ir ne tas, kurio jis troško, tai bent ne tas, kuris jam nepatiko. Jei, popiežiui Aleksandrui mirus, kunigaikštis būtų buvęs sveikas, viskas būtų buvę lengva ir paprasta. Tą dieną, kai popiežiumi buvo išrinktas Julijus II, jis man kalbėjo [28], kad numatęs viską, kas gali atsitikti tėvui mirus, ir viskam radęs išeitį; tiktai viena jam neatėjo į galvą, jog tą valandą ir jis pats mirtimi vaduosis.

Apžvelgęs visus kunigaikščio veiksmus, nerandu ką jam prikišti; veikiau man atrodo, kad jis gali būti pavyzdžiu visiems, kurie atėjo į valdžią iš svetimos malonės ir svetimo ginklo padedami. Mat būdamas labai narsus ir turėdamas didelį tikslą, jis negalėjo kitaip elgtis, ir tiktai ankstyva popiežiaus Aleksandro mirtis ir jo paties liga sutrukdė jam įgyvendinti savo sumanymą. Taigi kas mano, jog savo naujose valdose turi apsidrausti nuo priešų, įsigyti draugų, laimėti arba jėga, arba gudrumu, kas trokšta, kad liaudis jį mylėtų ir jo bijotų, o kareiviai klausytų ir gerbtų, kas stengiasi išnaikinti tuos, kurie gali arba turi pakenkti, pakeisti seną tvarką nauja, tas turi būti griežtas ir maloningas, didžiadvasis ir dosnus. Kas nori atsikratyti nepatikimos kariuomenės ir sukurti naują, draugauti su karaliais ir kunigaikščiais taip, kad šie mielai jam pagelbėtų ir nedrįstų jo pulti, tas neras labiau pamokomo pavyzdžio nei kunigaikščio veikla.

Jam galima prikišti tik viena: kad prisidėjo prie nelemtų popiežiaus Julijaus II rinkimų. Mat jei ir negalėjo, kaip esu sakęs, išrinkti popiežių pagal savo skonį, tai turėjo bent sukliudyti išrinkti jam nepageidaujamą ir nieku gyvu neturėjo leisti, kad popiežiumi taptų kuris nors iš tų kardinolų, kuriuos yra kitados nuskriaudęs, arba iš tų, kurie, išrinkti popiežiumi, bū-

tų turėję jo bijoti, nes žmonės griebiasi ginklo arba iš baimės, arba iš neapykantos. Beje, tarp kitų jo nuskriaustųjų buvo ir kardinolai: San Pietras in Vinkolis [29], Kolona, San Džordžas ir Askanijus. Visi kiti, tapę popiežiais, pagrįstai jo bijojo, išskyrus Ruano kardinolą ir ispanus: šiems nebuvo ko bijoti dėl giminystės ryšių ir tam tikrų įsipareigojimų, o anam todėl, kad už jo nugaros stovėjo Prancūzijos karalius. Todėl kunigaikštis pirmiausia turėjo į popiežiaus sostą pasodinti kurį nors iš ispanų, o negalėdamas to padaryti turėjo sutikti, kad popiežiumi taptų Ruano kardinolas, bet jokiu būdu ne San Pietras in Vinkolis. Klysta, kas mano, kad naujos geradarystės gali priversti didžiūnus užmiršti senas skriaudas. Vadinasi, kunigaikštis apsiriko išrinkdamas popiežiumi Julijų II, ir ši klaida jį galutinai pražudė.

VIII

Apie tuos, kurie į valdžią atėjo per nusikaltimus

Yra dar du būdai, kuriais eilinis pilietis gali tapti valdovu; jie visai nepriklauso nei nuo laimės, nei nuo narsumo ir, man regis, jų negalima palikti nuošaly, nors apie vieną iš jų labiau tiktų samprotauti kalbant apie respublikas. Jie tokie: pirmas — kai eilinis pilietis tampa valdovu per nusikaltimus ir piktadarybes; antras — kai paprastas žmogus tampa savo tėvynės valdovu per kitų piliečių malonę. Kalbėdamas apie pirmąjį, pateiksiu du pavyzdžius — vieną iš senovės, kitą iš dabarties; kartu pernelyg nesigilinsiu į jų pranašumus, nes man atrodo, kad jų turi pakakti tiems, kurie bus priversti jais pasekti.

Sicilietis Agatoklis [30] tapo Sirakūzų karaliumi, nors buvo kilęs ne tik iš paprastų piliečių, bet tiesiog iš žemo ir niekingo visuomenės luomo. Jis gimė puodžiaus šeimoje ir per visą savo amžių gyveno nedorai, bet kadangi jam buvo būdinga dar ir didelė dvasios ir kūno stiprybė, tad įstojęs į kariuomenę nuo eilinio išsitarnavo iki Sirakūzų pretoriaus. Paskirtas į šias pareigas, jis nutarė tapti valdovu, jėga pasilaikyti jam patikėtą valdžią ir nepriklausyti nuo niekieno malonės.

Tuo tikslu, susimokęs su kartaginiečiu Hamilkaru — šis su savo kariuomene tuo metu kariavo Sicilijoje,— vieną dieną sukvietė Sirakūzų liaudį neva apsvarstyti respublikos reikalų, ir kareiviai pagal sutartą ženklą išžudė visus senatorius ir turtingiausius žmones iš liaudies. Jiems žuvus, Agatoklis užgrobė valdžią ir valdė nesutikdamas jokio piliečių pasipriešinimo. Ir nors du kartus pralaimėjo kartaginiečiams, o galų gale buvo apsuptas, jis ne tik sugebėjo apginti savo miestą, bet ir palikęs dalį žmonių su kitais užpuolė kartaginiečius Afrikoje, per trumpą laiką išvadavo Sirakūzus iš apsupties ir įstūmė kartaginiečius į sunkią padėtį: taip jis privertė juos susitaikyti ir pasitenkinti Afrika, o Siciliją palikti jam. Kas atidžiau patyrinės jo gyvenimą ir darbus, tas neras nieko arba ras labai maža, ką būtų galima priskirti laimei. Kaip esu sakęs anksčiau, jis į valdžią atėjo ne iš kieno nors kito malonės, bet perėjęs visus karinės tarnybos laipsnius, kuriuos įsigydavo per didelį vargą ir pavojus, o ir paskui valdžią išsaugojo ryžtingais ir drąsiais veiksmais. Tačiau ir šaunumu nepavadinsi piliečių žudynių, draugų išdavimo, neištikimybės, žiaurumo ir veidmainiškumo; taip galima paimti valdžią, bet jokiu būdu ne nusipelnyti šlovę. Tad jei atsižvelgsime tik į tai, su kokia drąsa Agatoklis pasitikdavo ir įveikdavo pavojus, su kokiu didžiadvasiškumu ištverdavo ir atremdavo likimo smūgius, bus neaišku, kodėl jis vertintinas mažiau už bet kurį kitą garsų karvedį. Kaip žinia, prilyginti jį žymiausiems žmonėms neleidžia laukinis jo žiaurumas, nežmoniškumas ir daugybė jo padarytų piktadarybių. Vadinasi, negalima priskirti nei laimei, nei šaunumui to, kas pasiekta be jų pagalbos.

Mūsų laikais, valdant popiežiui Aleksandrui VI, Oliverotas da Fermas prieš keliolika metų, būdamas dar mažas, liko našlaičiu. Jį užaugino dėdė iš motinos pusės Džovanis Foljanis, kuris ankstyvoje jaunystėje jį leido mokytis karybos pas Paolą Vitelį, kad išprusęs tarnyboje užimtų aukštą kariuomenės vietą. Paolui mirus, Oliverotas tarnavo vadovaujamas jo brolio Viteloco ir, būdamas sumanus, stipraus kūno ir dvasios, per trumpą laiką pasidarė pirmuoju žmogumi kariuomenėje. Bet kadangi jam atrodė žema tarnauti kitiems, tai padedamas kai kurių Fermo piliečių, kuriems mie-

lesnė buvo jų tėvynės vergija nei laisvė, ir remiamas Vitelio panūdo užgrobti Fermą. Jis parašė Džovaniui Foljaniui, kad po daugelio metų, praleistų toli nuo namų, norėtų aplankyti jį ir gimtąjį miestą ir bent kiek susipažinti su savo tėvonija. O kadangi lig šiol vienintelis jo rūpestis buvo pelnyti šlovę, todėl nori parodyti savo miesto žmonėms, kad veltui laiko neleidęs, užtat norįs iškilmingai grįžti namo lydimas šimto raitelių — draugų ir tarnų. Jis prašė dėdę patvarkyti viską taip, kad Fermo gyventojai sutiktų jį su iškilmėmis, nes garbė teksianti ne tik jam, bet ir dėdei, kurio auklėtinis jis yra. Džovanis Foljanis išpildė visus seserėno prašymus: pasirūpino, kad Fermo gyventojai jį sutiktų su iškilmėmis, ir apgyvendino savo rūmuose. Juose po kelių dienų slapta parengęs visa, ko reikėjo sumanytai piktadarybei, Oliverotas iškėlė puotą, į kurią pakvietė Džovanį Foljanį ir visus garbingus Fermo žmones. Pasibaigus vaišėms ir kitokioms pramogoms, Oliverotas tyčia pradėjo pavojingą kalbą apie popiežiaus Aleksandro ir jo sūnaus didybę ir žygius. Kai į pokalbį įsitraukė Džovanis ir kiti, jis staiga atsistojęs pareiškė, kad tokius dalykus geriau aptarinėti saugesnėje vietoje, ir patraukė į kitą kambarį, o visi kiti nusekė iš paskos. Nespėjo jie dar kaip reikiant susėsti į vietas, kai iš slaptaviečių iššokę kareiviai nužudė Džovanį ir visus kitus. Po skerdynių Oliverotas sėdo ant žirgo ir nušuoliavęs per miestą apsiautė rotušėje aukščiausiąjį magistratą. Pabūgęs jo, magistratas buvo priverstas paklusti ir sudaryti vyriausybę, o jis pasiskelbė jos vadovu. Išžudęs visus, kurie, būdami nepatenkinti, būtų galėję jam pakenkti, Oliverotas sutvirtino savo valdžią naujais pilietiniais ir kariniais įstatymais, tad ištisus metus, per kuriuos turėjo valdžią, jis ne tik jautėsi saugus pačiame Fermo mieste, bet ir kėlė grėsmę visiems savo kaimynams. Atimti iš jo valdžią būtų buvę taip pat sunku, kaip iš Agatoklio, jei būtų nesileidęs apgaunamas Čezarės Bordžos ir įviliojamas į Sinigalijos spąstus, kuriuos šis paspendė Orsiniams ir Viteliams. Praslinkus metams nuo įvykdytos žmogžudystės, jis buvo sugautas ir pasmaugtas drauge su savo šaunumo ir niekšybės mokytoju Vitelocu.

Kam nors gali kilti klausimas, kaip Agatoklis ir į jį panašūs, įvykdę daugybę niekšybių ir išdavysčių,

galėjo ramiai sau gyventi tėvynėje ir apsiginti nuo išorės priešų, ir jo tėvynainiai nesurengė prieš jį sąmokslo, o daugelis kitų žiaurumu neįstengė išlaikyti valdžios ne tik neramiu karo, bet netgi taikos metu. Manau, jog tai priklauso nuo to, kaip panaudotas žiaurumas — gerai ar blogai. Gerai panaudotas žiaurumas (jei blogį galima pavadinti geru) yra toks, kurio griebiamasi iš karto saugumo sumetimais ir daugiau žiauriai nesielgiama, bet stengiamasi imtis priemonių, kurios kuo daugiau pasitarnautų valdinių labui. Blogai panaudotas žiaurumas toks, kurio iš pradžių griebiamasi retai, o laikui slenkant — vis dažniau. Kas laikosi pirmojo būdo, tas gali, kaip Agatoklis, Dievo ir žmonių padedamas išsaugoti valdžią, o veikiant kitu būdu neįmanoma to padaryti.

Užtat reikia pažymėti, jog tas, kas užgrobia valdžią, turi numatyti visas skriaudas ir padaryti jas vienu užmoju, kad paskui nereikėtų kasdien jų daryti ir kad galėtų, jų nedarydamas, nuraminti žmones ir patraukti juos į savo pusę geradarystėmis. Kas elgiasi kitaip iš baimės arba blogai patartas, yra priverstas nepaleisti kardo iš rankų ir negali pasitikėti savo valdiniais, o šie savo ruožtu dėl nesiliaujančių ir vis naujų skriaudų negali jaustis saugūs. Tad skriaudas reikia padaryti iš karto, nes kuo mažiau jų tenka patirti, tuo mažesnė nuoskauda, o geradarystes reikia daryti po truputį, kad žmonės geriau pajustų jų skonį. Svarbiausia, valdovas turi su savo valdiniais elgtis taip, kad jokie įvykiai — nei geri, nei blogi — nepriverstų keisti elgsenos, nes atėjus sunkiam metui ne laikas griebtis blogio, o geradarystės tada jau nepagelbės: mat valdiniai jas laikys priverstinėmis ir nejaus jokio dėkingumo.

IX

Apie liaudies iškeltus valdovus

Dabar pakalbėkime apie antrąjį būdą, kai paprastas pilietis tampa savo šalies valdovu ne prievarta ir nuožmiu smurtu, bet kitų jo tėvynainių valia. Tokią valdžią galima pavadinti pilietine; ji pasiekiama ne nar-

sa ar laime, bei veikiau apsukriu gudrumu. Turiu pasakyti, jog į tokią valdžią ateinama arba liaudies, arba didžiūnų valia, nes kiekviename mieste sutinkami šiedu priešiški gaivalai. Taip yra todėl, kad liaudis nenori būti didžiūnų engiama ir valdoma, o didžiūnai nori valdyti ir engti liaudį. Po šių gaivalų susidūrimo mieste įsigali arba patvaldystė, arba laisvė, arba bevaldystė.

Vienvaldystė gali būti arba liaudies, arba didžiūnų rankų darbas, nelygu katrai pusei pasitaiko proga. Didžiūnai, matydami, jog neįstengs atsispirti liaudžiai, stengiasi sukurti gerą vardą vienam iš saviškių ir paskelbia jį valdovu, kad jo šešėlyje galėtų tenkinti savo užgaidas. Taip pat liaudis matydama, kad nepajėgs atsispirti didžiūnams, apgaubia kurį nors vieną šlove ir paskelbia jį valdovu, kad savo valdžia juos gintų. Kas į valdžią ateina didžiūnų remiamas, tam sunkiau išsilaikyti joje negu tam, kas valdovu tampa liaudies valia: mat pasidaręs valdovu, atsiduria tarp žmonių, kurie save laiko jam lygiais ir kuriems jis negali įsakinėti ir negali jų valdyti savo nuožiūra. Kas į valdžią ateina iš liaudies malonės, tas viešpatauja vienas; nepaklusnių visai neatsiranda arba jų būna labai mažai. Be to, didžiūnų neįmanoma kaip reikiant patenkinti, neskriaudžiant kitų, o liaudį galima kuo puikiausiai patenkinti, nes jos norai teisingesni negu didžiūnų: pastarieji trokšta engti, o liaudis — nesileisti engiama. Be to, valdovas neįstengia apsiginti nuo priešiškai nusiteikusios liaudies, nes jos pernelyg daug, bet gali apsiginti nuo didžiūnų, kurių ne taip jau daug. Blogiausia, ko gali tikėtis valdovas iš priešiškai nusistačiusios liaudies, yra tai, kad ji paliks jį, o iš priešiškų didžiūnų reikia bijoti, kad ne tik apleis jį, bet ir kad gali atsigręžti prieš jį. Mat didžiūnai, būdami įžvalgesni ir gudresni, iš anksto rūpinasi saugumu ir stengiasi nusipelnyti palankumą tos pusės, katra — jų spėjimu — laimėsianti. Be to, valdovas yra priverstas gyventi su ta pačia liaudimi, bet lengvai gali išsiversti be tų pačių didikų, nes jo valioje juos išaukštinti ir nužeminti, dalyti malones ir jas atimti.

Kad būtų aiškiau, pasakysiu, jog yra du pagrindiniai elgesio su didikais būdai: didikai valdomi jų pačių priemonėmis, kurios priklauso nuo to, ar jie susie-

ja savo likimą su tavuoju, ar ne. Tuos, kurie eina išvien ir nėra savanaudžiai, reikia mylėti ir gerbti; tuos, kurie nesiglaudžia prie valdovo, vėlgi reikia vertinti dvejopai. Jeigu jie taip elgiasi iš bailumo ir įgimto neryžtingumo, jais galima pasinaudoti, ypač jei yra išmintingi, nes gerovės metais jie tave gerbs, o stojus neramiems laikams, tau nereikės jų bijoti. Bet jeigu jie tyčia šalinasi tavęs, vedami garbės troškimo, vadinasi, rūpinasi labiau savimi negu tavimi. Štai jų valdovas turi saugotis ir bijoti lyg tikrų priešų, nes sunkią valandą jie visada mėgins pražudyti valdovą.

Taigi kas valdovu tampa per liaudies malonę, tas turi išsaugoti jos palankumą; tai ne taip jau sunku, nes liaudis trokšta tiktai nebūti engiama. O kas valdovu pasidaro prieš liaudies valią, didžiūnų remiamas, tas pirmiausia turi stengtis laimėti dar ir liaudies palankumą; tai irgi lengva padaryti — tereikia ją paimti savo globon. Kadangi žmonės, sulaukę gero iš to, iš kurio tikėjosi vien bloga, pajunta didesnį dėkingumą savo geradariui, tai ir liaudis bus palankesnė valdovui šiuo atveju negu tada, jei į valdžią jis būtų atėjęs iš jos malonės. Yra daug būdų, kaip nusipelnyti jos palankumą, bet apie juos nekalbėsiu, nes jie keičiasi priklausomai nuo žmogaus ar aplinkybių, be to, jiems nėra jokių taisyklių. Tik pasakysiu, kad valdovas turi laimėti liaudies palankumą, antraip sunkią valandą nebus jam išsigelbėjimo.

Nabidas [31], Spartos valdovas, atlaikė visos Graikijos ir pergalingos romėnų kariuomenės apsiaustį ir apgynė savo tėvynę ir valdžią. Iškilus pavojui, jam tereikėjo apsidrausti nuo saujelės žmonių; to būtų neužtekę, jei liaudis būtų buvusi jam priešiška. Lai niekas nebando man prieštarauti patarle, girdi, kas pasitiki liaudimi, tas stato rūmą ant ledo, nes ji teisinga tik tada, kai paprastas pilietis pasikliauja liaudimi ir mano, kad liaudis jį išvaduos, kai jį ims spausti priešas arba vyresnybė. Tokiu atveju galima dažnai apsigauti, kaip apsigavo Grakchai Romoje ir meseras Džordžas Skalis [32] Florencijoje. Bet jei liaudimi remiasi sumanus ir drąsus valdovas, kuris pavojaus valandą neišsigąsta ir neužmiršta kitų atsargumo priemonių, bet savo ryžtu ir įsakymais įkvepia liaudį, tai jis niekada ja nenusivils ir įsitikins, jog liaudis — tvirtas pamatas.

Paprastai tokiems valdovams pavojus iškyla tada, kai jie sumano atsisakyti pilietinės santvarkos ir pereiti prie absoliutizmo, nes jie valdo arba patys, arba per valdininkus. Pastaruoju atveju jų padėtis silpna ir netvirta, kadangi jie visiškai priklauso nuo aukščiausias vietas užimančių piliečių valios. Šie, ypač sunkiu metu, lengvai gali atimti iš jo valdžią, atsigręždami prieš jį arba nepaklusdami jo įsakymams. Mat iškilus grėsmei, ne laikas perimti absoliučią valdžią į savo rankas, nes piliečiai ir valdiniai, įpratę klausyti valdininkų, sunkią valandą nepaklus jo įsakymams, o rasti patikimų žmonių neramiu metu visada sunku. Toks valdovas negali pasitikėti tuo, ką mato ramiu metu, kai piliečiams reikia valstybės. Tada visi skuba pas jį su pažadais ir visi pasirengę už jį numirti, kai mirtis toli, bet iškilus grėsmei, kai valstybei reikia piliečių, tada tokių maža. Būtent tai parodytų patirtis, bet toks išmėginimas nepaprastai pavojingas, juoba bandyti galima vienintelį kartą. Todėl išmintingas valdovas turi surasti tokį valdymo būdą, kad valdiniams visada ir visokiomis aplinkybėmis reikėtų valdovo, tada jie visą laiką bus jam ištikimi.

X

Kaip vertintinos valstybės jėgos

Tyrinėjant atskirų kunigaikštysčių savybes, reikia atsižvelgti dar į tokį dalyką, būtent: ar valdovas pajėgus prireikus apsiginti savo išgalėmis, ar visą laiką turi ieškoti kitų apsaugos. Kad būtų aiškiau, pasakysiu, jog pajėgiais apsiginti savo išgalėmis laikau tuos, kurie, turėdami užtektinai žmonių ir pinigų, įstengia apginkluoti pakankamai didelę kariuomenę ir susikauti su bet kokiu užpuoliku. Nuolat reikalingais kitų pagalbos laikau tuos, kurie negali susigrumti su priešu kovos lauke, bet turi slėptis už tvirtovės sienų ir taip gintis. Apie pirmąjį atvejį jau kalbėta, o progai pasitaikius dar tarsiu žodį. Apie antrąjį galiu pasakyti tik tiek, kad valdovas turi sutvirtinti ir viskuo aprūpinti savo miestą ir palikti likimo valiai likusią šalies dalį. Kas gerai įtvirtins savo miestą ir valdydamas su valdiniais elgsis taip,

kaip sakyta anksčiau ir bus pridurta toliau, to niekas lengvapėdiškai nedrįs pulti. Mat žmonės nemėgsta pavojingų žygių, o užpulti gerai įtvirtintą miestą, kurio valdovas nėra užsitraukęs liaudies neapykantos,— dalykas ne iš lengvųjų.

Vokietijos miestai[33] yra labai laisvi, ir nors jie nedaug teturi žemės, tačiau imperatoriui paklūsta tik tada, kai patys to nori. Jie nebijo nei imperatoriaus, nei kokio nors kito galingo kaimyno, nes yra taip įtvirtinti, kad juos užimti — sunkus ir varginantis dalykas. Visi jie apjuosti griovių ir tvirtų sienų, turi stiprią artileriją, jų visuomeniniuose sandėliuose laikomos maisto, gėralų ir kuro atsargos vieneriems metams. Be to, kad galėtų be nuostolių iždui maitinti paprastus žmones ir šie turėtų darbo visus metus, valdovai pasirūpina žaliavų iš tų pramonės šakų, nuo kurių priklauso miesto gyvenimas ir gerovė, ir plėtoja tuos amatus, kurie maitina paprastus žmones. Jie didžiai vertina karybos meną ir įvairiomis priemonėmis skatina jį praktikuoti.

Taigi valdovas, kurio miestas stipriai įtvirtintas ir kuris nėra užsitraukęs liaudies neapykantos, gali nebijoti užpuolimo, o jei kas nors ir ryšis jį užpulti — turės gėdingai pasitraukti, nes viskas pasaulyje permaininga, tad vargu ar kas nors įstengs visus metus išlaikyti apsiautęs su savo kariuomene miestą ir nieko neveikti. Jei kas nors ims prieštarauti, jog liaudis, turinti nuosavybę už miesto, išvydusi, kad dega jos turtas, neištvers ilgos apsupties vargų ir savi rūpesčiai nustelbs ištikimybę valdovui, atsakysiu, jog galingas ir narsus valdovas visada įveiks visus sunkumus. Jis arba guos valdinius viltimi, kad apsiaustis ilgai neužtruks, arba baugins priešo kraugeriškumu, arba laiku sudraus pernelyg didelius neklaužadas. Be to, priešas paprastai degina ir niokoja kraštą žygio pradžioje, tuo metu, kai žmonių širdys dar kupinos ryžto ir noro gintis. Tad valdovui nėra ko būgštauti: po kelių dienų, kai aistros ims rimti, visa žala jau bus padaryta ir nelaimės nebeatšauksi, žmonės tuo labiau šliesis prie valdovo, nes manys, kad jis skolingas jiems už tai, jog gindami jį leido sudeginti namus, nuniokoti laukus. Tokia jau žmogaus prigimtis, kad jis vienodai prisiriša tiek prie tų, kuriems padarė paslaugą, tiek prie tų,

kurie jam pačiam padarė geradarystę. Užtat viską gerai apsvarsčius matyti, kad išmintingam valdovui nesunku paguosti ir padrąsinti savo valdinius, jei tik jam nepristigs maisto ir ginklų.

XI

Apie bažnytines valstybes

Dabar mums belieka aptarti bažnytines valstybes. Pats sunkiausias dalykas — jas užimti, nes tam reikia drąsos arba laimės, o išsaugoti jas galima ir be vienos, ir be kitos. Jos stovi ant senų, religijos palaimintų pamatų, kurie tokie tvirti, jog tų valstybių valdovai gali išlaikyti valdžią, nepaisant to, kaip jie gyvena ir elgiasi. Tik šie valdovai turi valstybę, bet jos negina, turi valdinių, bet jų nevaldo. Vis dėlto jie nepraranda valstybių, nors jos neginamos, o valdiniai, nors ir nevaldomi, nesisieloja dėl savo padėties ir nė nemano — be to, ir negali — atsimesti. Užtat tik šie valdovai yra saugūs ir laimingi. Bet kadangi tai priklauso nuo aukščiausiųjų priežasčių, kurios žmogaus protu nesuvokiamos, tai apie jas nekalbėsiu. Jas sukuria ir išsaugo Dievas, tad samprotauti apie jas žmogui būtų akiplėšiška ir įžūlu. Vis dėlto jei kas nors manęs paklaus, kodėl Bažnyčia įgijo tokią pasaulietišką galybę,— o anksčiau, iki Aleksandro VI, italų valdovai, ne tik vadinamieji galingieji, bet ir didžiūnai, ir smulkūs didikai maža tepaisė jos,— ir kodėl dabar prieš ją dreba Prancūzijos karalius, kurį ji sugebėjo išvyti iš Italijos, ir kodėl ji įstengė sužlugdyti venecijiečius,— taigi jei kas nors manęs to paklaus, manau, bus ne pro šalį priminti įvykius, nors visiems jie gerai žinomi.

Prieš įžengiant į Italiją Prancūzijos karaliui Karoliui VIII, valdžią šiame krašte buvo pasidalįję popiežius, venecijiečiai, Neapolio karalius, Milano kunigaikštis ir florentiečiai. Šie valdovai turėjo du svarbiausius rūpesčius: pirma, žiūrėti, kad į Italiją neįsibrautų koks nors svetimšalis su savo kariuomene; antra, kad nė vienas iš jų neišplėstų savo valdų. Labiausiai jiems nerimą kėlė popiežius ir venecijiečiai. Kad pažabotų venecijiečius, visi kiti turėjo sudaryti sąjungą — taip atsi-

tiko ginant Ferarą[34], o popiežiui sutramdyti buvo pasinaudota Romos baronais. Suskilę į dvi stovyklas — Orsinių ir Kolonų,— jie be atvangos riejosi tarp savęs ir nuolat žvangino ginklais popiežiaus akivaizdoje, todėl jis buvo silpnas ir bejėgis. Nors retkarčiais ir iškildavo ryžtingas popiežius, kaip antai Sikstas IV, tačiau nei sėkmė, nei išmintis nepadėjo jiems atsikratyti šios nelemties. Tai padaryti jiems trukdė trumpalaikė valdžia. Per dešimt metų — tiek vidutiniškai valdo vienas popiežius — jis vos įstengia sugniuždyti vieną iš besivaidijančių pusių, ir jeigu, tarkime, vienas popiežius beveik išnaikina Kolonų šalininkus, tai čia iškyla kitas popiežius, Orsinių priešas, kuris leidžia atsigauti Kolonoms, bet jam neužtenka laiko, kad išnaikintų Orsinius.

Todėl pasaulietiškos popiežiaus valdžios Italijoje ne itin paisyta. Galų gale iškilo Aleksandras VI. Jis iš visų lig tolei valdžiusių popiežių geriausiai parodė, ką gali pasiekti popiežius pinigais ir ginklais. Pasinaudojęs kunigaikščiu Valensiečiu kaip įrankiu ir nutaikęs progą, kai įsiveržė prancūzai, jis atliko visa tai, ką esu sakęs, kalbėdamas apie paties kunigaikščio veiklą. Nors jis buvo užsibrėžęs tikslą iškelti ne Bažnyčią, bet kunigaikštį, vis dėlto jo triūsas pelnė didybę Bažnyčiai, kuri po jo mirties, sužlugdžius kunigaikštį, paveldėjo jo darbo vaisius. Paskui popiežiumi tapo Julijus II. Jis rado Bažnyčią galingą: ji valdė visą Romaniją, sutriuškino Romos baronus, kurių partijos griuvo nuo popiežiaus Aleksandro VI smūgių, be to, atrado būdų, kaip gauti pinigų,— tais būdais anksčiau niekas nesinaudojo. Popiežius Julijus II ne tik išsaugojo visa tai, bet ir pranoko savo pirmtaką: jis ketino pasiglemžti Boloniją, sutriuškinti Veneciją ir išvyti prancūzus iš Italijos. Šios užmačios jam pavyko tuo didesnei jo garbei, kadangi rūpinosi Bažnyčios, o ne atskirų asmenų didybe. Jis nepakeitė Orsinių ir Kolonų šalininkų turėtos padėties, ir nors tarp jų buvo keletas linkusių maištauti vadeivų, juos sulaikydavo du dalykai: pirma, juos gąsdino Bažnyčios galybė, antra, jie savo gretose neturėjo kardinolų — tarpusavio vaidų kurstytojų. Tarp šių partijų tol nebus ramybės, kol jos turės kardinolų, mat šie kursto nesantaiką tiek pačioje Romoje, tiek ne Romoje, o baronai būna priversti juos ginti: taip iš pre-

latų valdžios troškimo kyla kivirčai ir rietenos. Taigi jo šventenybė popiežius Leonas X rado Bažnyčią labai galingą; jo pirmtakai išaukštino ją ginklu, o iš jo tikimasi, kad jis pelnys jai didybę ir garbę savo gerumu ir kitomis dorybėmis.

XII

Apie kariuomenės rūšis ir apie samdomus kareivius

Išsamiai aptarėme visas iš pradžių mano minėtų valstybių ypatybes, apsvarstėme kai kurias valstybių klestėjimo ir negandų priežastis, taip pat parodėme, kokiomis priemonėmis daugelis stengėsi valstybes įsigyti ir išlaikyti. Lieka tik bendrais bruožais pakalbėti apie jų turimas puolimo ir gynybos priemones. Jau anksčiau esame sakę, kad valdovo valdžia turi stovėti ant tvirtų pamatų, kitaip jis neišvengiamai pražus. Kiekvienos valstybės, tiek senos, tiek naujų ir mišrių, pagrindas — geri įstatymai ir gera kariuomenė, o kadangi negali būti gerų įstatymų ten, kur nėra geros kariuomenės, ir atvirkščiai, kur gera kariuomenė, ten geri ir įstatymai, todėl nesiimsiu samprotauti apie įstatymus, bet pakalbėsiu apie kariuomenę.

Taigi, mano nuomone, kariuomenė, kuria valdovas gina savo šalį, esti arba nuosava, arba samdyta, arba sąjungininkų *(ausiliarie)*, arba mišri. Samdyta arba sąjungininkų kariuomenė nenaudinga ir pavojinga. Valdovas, kurio valdžia remiasi samdyta kariuomene, niekada nesijaus tvirtas ir saugus, nes samdiniai nevieningi, kupini tuščios garbės, nedrausmingi ir neištikimi; jų širdyse nėra nei Dievo baimės, nei ištikimybės žmonėms, ir jie nepralaimi tik tol, kol niekas nepuola; taikos metu tave plėšia jie, o karo metu — priešas. Taip yra todėl, kad samdinius mūšio lauke laiko ne meilė ar kokia nors kita paskata, o vargana alga — per menkas akstinas, kad eitų už tave mirti. Jie mielai tau tarnaus taikos metu, bet prasidėjus karui jie meta tave ir išsilaksto kas sau. Tuo nesunku įsitikinti, nes dabartinį Italijos nuosmukį lėmė ne kas nors kita, o tai, jog ilgus metus buvo remtasi samdyta kariuomene. Kai kam

samdyti kareiviai neblogai pasitarnavo ir atrodė drąsūs kovodami tarpusavyje, bet vos tik įsibrovė svetimšalis, paaiškėjo, ko jie verti iš tiesų. Todėl Karolis VIII, Prancūzijos karalius, galėjo užimti Italiją su kreidos gabaliuku rankoje[35]. Kas pasakė, jog mums kliūva už mūsų nuodėmes, tas buvo teisus,— tik ne už tas, kurias jis turėjo galvoje, bet už tas, kurias išvardijau aš, o kadangi tas nuodėmes padarė kunigaikščiai, tai jiems ir teko už jas atkentėti.

Aš noriu geriau paaiškinti, kuo pragaištinga samdyta kariuomenė. Samdinių vadai būna arba gabūs kariškiai, arba ne. Jeigu jie gabūs, negali jais pasikliauti, nes jie visada stengsis iškilti patys ir nepaisydami tavo užmačių pragaišins tave, savo šeimininką, arba kitus; jei vadas ne iš gerųjų, jis pražudys tave paprasčiausiai pralaimėdamas kautynes. Jei man kas nors prieštaraus, kad taip elgsis kiekvienas, turintis ginklą, samdinys jis ar ne, atsakysiu, jog kariuomenė esti pavaldi valdovui arba respublikai. Valdovas privalo pats eiti karvedžio pareigas; respublika turi juo paskirti vieną iš savo piliečių, ir jei paaiškėja, kad šis yra netinkamas, turi jį pakeisti, o jeigu jis gabus, tada reikia jį suvaržyti įstatymais, kad neviršytų savo įgaliojimų.

Iš patirties aišku, jog valdovai ir ginkluotos respublikos pasiekia didžiulių laimėjimų tik patys savo jėgomis, o samdyta kariuomenė pridaro vien žalos. Respublika, turinti nuosavą kariuomenę, daug sunkiau patenka į vieno iš savo piliečių vergiją negu respublika, samdanti kariuomenę iš svetur.

Roma ir Sparta turėjo savo kariuomenę, todėl daug amžių išliko laisvos. Šveicarai — jie geriausiai ginkluoti — yra ir laisviausi. Antikos laikais samdytą kariuomenę turėjo Kartagina; pasibaigus Pirmajam pūnų karui, ji nukentėjo nuo savo pačios samdinių, nors jų vadais kartaginiečiai ir buvo paskyrę savo piliečius. Po Epaminondo mirties Tėbų gyventojai savo kariuomenės vado pareigas patikėjo Pilypui Makedoniečiui, ir šis, pasiekęs pergalę, atėmė iš jų laisvę. Mirus kunigaikščiui Filipui Viskončiui, milaniečiai kovai su venecijiečiais pasisamdė Frančeską Sforcą; įveikęs priešus prie Karavadžo, jis susidėjo su jais ir stojo prieš savo šeimininkus milaniečius. Sforca, jo tėvas, tarnaudamas Neapolio karalienei Džovanai, staiga paliko ją be ka-

riuomenės, ir ji, nenorėdama prarasti karalystės, buvo priversta pulti į Aragono karaliaus glėbį. Tiesa, venecijiečiai ir florentiečiai su tokia kariuomene išplėtė savo valdas ir jos vadai, užuot pasidarę jų viešpačiais, gynė juos; dėl to pasakysiu, kad florentiečiams šiuo atveju tiesiog nusišypsojo laimė, nes kai kurie gabūs vadai, kurių būtų turėję bijoti ištikus nelaimei, turėjo priešininkų, kiti iš jų savo pastangas nukreipė kitur. Vienas tų, kurie nelaimėjo pergalės, yra Džovanis Akutas [36]; apie jo ištikimybę neįmanoma nieko pasakyti, kadangi jis nelaimėjo pergalių, bet kiekvienas pripažins, kad jam laimėjus florentiečiai būtų atsidūrę jo valioje. Frančesko Sforcos priešininkais visą laiką buvo Bračas ir jo šalininkai, ir jie tramdė vienas kitą. Sforca atkakliai siekė Lombardijos; Bračas atsigręžė prieš Bažnyčią ir Neapolio karalystę.

Bet pasižiūrėkime, kas atsitiko visai neseniai. Florentiečiai savo karvedžiu paskyrė Paolą Vitelį, labai sumanų žmogų, kuris jau būdamas eiliniu piliečiu nusipelnė didelės pagarbos. Jeigu jis būtų užėmęs Pizą, niekas negalėtų paneigti, kad florentiečiai būtų atsidūrę jo valioje, nes, jam perėjus tarnauti priešui, Florencija būtų neturėjusi ką daryti, o jei florentiečiai ir toliau būtų pasilikę jį karvedžiu, jiems būtų tekę jo klausyti. Patyrinėję venecijiečių laimėjimus įsitikinsime, kad jie veikė sėkmingai ir šlovingai tol, kol kariavo nuosavomis pajėgomis, tai yra kol neįkėlė kojos į žemyną. Lig tol tiek didikai, tiek prasčiokai kovojo labai narsiai, bet vos tik pradėjo kautis sausumoje, neliko jų ankstesnės drąsos ir jie perėmė likusios Italijos dalies kariavimo įpročius. Pačioje sausumos nukariavimų pradžioje, kol jie turėjo dar nedaug žemių ir garsėjo didele narsa, jiems nebuvo ko bijoti savo karvedžių, bet išsiplėtus valdoms — taip atsitiko vadovaujant Karminjuolai [37],— įsitikino klydę: patyrę, kad jis labai narsus, nes jo vadovaujami sumušė Milano kunigaikštį, ir, antra vertus, išvydę, kaip atvėso jo kovos geismas, jie nusprendė, jog daugiau negalės laimėti jo vadovaujami, nes jis to netrokšta. Negalėdami jo atleisti iš baimės, kad neprarastų to, kas nukariauta, ir siekdami apsidrausti, jie buvo priversti jį nužudyti. Paskui venecijiečiai samdė vadais Bartolomėjų da Bergamą, Robertą da San Severiną, grafą Pitiljaną ir kitus;

jiems esant karvedžiais, Venecijai reikėjo bijoti jų pralaimėjimų, o ne pergalių. Taip ir atsitiko prie Vailos[38], ten venecijiečiai per vieną dieną neteko visko, ką taip sunkiai buvo įsigiję per aštuoniolika metų, nes su tokia kariuomene pergalės esti sunkios, neįtikinamos ir nedidelės, o pralaimėjimai — greiti ir staigūs. Kadangi pavyzdžius ėmiau iš Italijos, kurioje ilgą laiką viešpatavo samdiniai, todėl noriu atsigręžti į praeitį ir išsiaiškinti, iš kur atsirado ir kaip įsigalėjo ši negerovė, kad būtų galima ją ištaisyti.

Taigi reikia žinoti, jog nesenais laikais, imperatoriaus valdžiai nusilpus, o pasaulietiškajai popiežiaus valdžiai sustiprėjus, Italija suskilo į daugybę valstybėlių. Taip atsitiko todėl, kad daugelis didžiųjų miestų griebėsi ginklų prieš savo viešpačius, kurie anksčiau, globojami imperatoriaus, juos engė, o Bažnyčia juos rėmė siekdama įgyti didesnę pasaulietišką valdžią; daugelyje kitų miestų kunigaikščiais tapo kai kurie jų piliečiai. Tokiu būdu valdžia Italijoje tam tikru požiūriu atiteko Bažnyčiai ar kelioms respublikoms, o kadangi dvasininkai ir miestelėnai nemokėjo naudoti ginklo, pradėta samdyti svetimšalius. Pirmasis, panaudojęs samdinius, buvo Alberigas da Konijas, gimęs Romanijoje. Beje, tai jis išugdė Bračą ir Sforcą, kurie vėliau tapo Italijos šeimininkais. Po jų buvo visi kiti, lig šiol vadovavę tokioms ginkluotosioms pajėgoms. Jų žygdarbiai baigėsi tuo, kad Italiją užpuolė Karolis VIII, apiplėšė Liudvikas XII, pavergė Ferdinandas Aragonietis ir išniekino šveicarai[39]. Norėdami išgarsėti, jie pirmiausia sumenkino pėstininkų reikšmę; taip pasielgė todėl, kad, neturėdami savo valstybės ir priversti manytis savo jėgomis, su nedaugeliu pėstininkų nevaliojo pelnyti šlovės, o daug jų neįstengė išmaitinti, tad pasitenkino raiteliais, ir nors kavalerija buvo nedidelė, bet ji laidavo jiems pagarbą ir algą. Atsitiko net taip, kad kariuomenėje iš dvidešimties tūkstančių kareivių būdavo vos du tūkstančiai pėstininkų. Be to, kad jie patys ir jų kareiviai išvengtų vargo ir pavojų, jie griebdavosi visokių gudrybių: nežudydavo vieni kitų per kautynes, bet imdavo į nelaisvę ir iš belaisvių nereikalaudavo išpirkos. Jie niekada nepuldavo naktį, apgulti nerengdavo išpuolių, stovyklos neapjuosdavo nei aštriatvore, nei grioviu, nesileisdavo į žygį žiemą. Visos

šios priemonės buvo įteisintos jų karyboje, kurią, kaip esu sakęs, jie sugalvojo tam, kad išvengtų pavojų ir vargų, bet ji įstūmė Italiją į vergiją ir užtraukė jai gėdą.

XIII

Apie sąjungininkų, mišrią ir nuosavą kariuomenę

Sąjungininkų kariuomenė — kita nenaudinga kariuomenės rūšis — yra kokios nors galingos valstybės kariuomenė, pasikviesta į pagalbą. Taip visai neseniai pasielgė popiežius Julijus II; žygyje prieš Ferarą skaudžiai nusivylęs savo samdiniais, jis susitarė su Ferdinandu, Ispanijos karaliumi, kad šis atsiųs jam padėti savo kariuomenę. Tokia kariuomenė iš tiesų gali būti naudinga, bet kviečiančiajam ji beveik visada būna žalinga, nes jai pralaimėjus jis irgi pralaimi, o jeigu ji pasiekia pergalę, tada jis atsiduria jos valioje. Tokių pavyzdžių pilna antikos istorija, tačiau aš noriu pasiremti nesenu popiežiaus Julijaus II pavyzdžiu. Norėdamas užimti Ferarą, jis žengė neapgalvotą žingsnį — nutarė atsiduoti į svetimšalių rankas. Tačiau jam neteko patirti savo nevykusio nutarimo padarinių todėl, kad likimas buvo palankus — įsimaišė trečia jėga: mat jo pagalbininkams pralaimėjus prie Ravenos [40], netikėtai pasirodė šveicarai. Priešingai nei buvo tikėtasi, jie nuginė nugalėtojus, tad jis tik svetimų jėgų padedamas nepakliuvo į nelaisvę nei savo priešams, nes jie buvo sutriuškinti, nei laimėtojais tapusiems savo pagalbininkams.

Florentiečiai visai neturėjo savo kariuomenės, tad norėdami užimti Pizą prie miesto sienų atsivedė dešimt tūkstančių prancūzų ir dėl šio neapgalvoto žingsnio patyrė didesnį pavojų negu kada nors anksčiau sunkiausiu metu [41]. Kad atremtų priešus, Konstantinopolio imperatorius pasikvietė į Graikiją dešimt tūkstančių turkų [42]. Pasibaigus karui, jie nepanoro apleisti šalies: tai buvo netikėlių užimtos Graikijos vergijos pradžia.

Taigi kas nori niekada nelaimėti, lai kviečiasi tokius sąjungininkus: jie dar pavojingesni nei samdiniai. Tokiu atveju pralaimėjimas iš anksto nulemtas, nes to-

kia kariuomenė vieninga ir visada paklusni svetimo valiai. Tuo tarpu samdiniams reikia daugiau laiko ir palankios progos, kad po pergalės galėtų tau pakenkti, mat jie nėra vieningi, be to, yra tavo samdomi ir gauna tavo algą. Tokiomis aplinkybėmis tasai, kurį tu paskiri vadu, negali akimoju įgyti tokios valdžios, kad iškart įstengtų tau pakenkti. Žodžiu, samdiniai pavojingiausi bailumu, sąjungininkai — drąsa.

Tad išmintingi valdovai visuomet kratėsi tokių kariuomenės rūšių ir vertėsi savomis jėgomis. Jie buvo linkę verčiau pralaimėti savo pajėgomis negu laimėti svetimomis, mat nelaikė tikra pergale svetimomis jėgomis laimėto mūšio.

Čia nepabijosiu vėlgi nurodyti pavyzdžiu Čezarę Bordžą ir jo veiksmus. Šis kunigaikštis įžengė į Romaniją su sąjungininkų kariuomene, kurią sudarė vien prancūzai. Su ja jis užėmė Imolą ir Forlį, bet vėliau, paaiškėjus, kad tokia kariuomenė yra nepatikima, jis pasisamdė Orsinius ir Vitelius, nes manė, kad samdiniai ne tokie pavojingi. Kadangi tolesni įvykiai jam parodė, kad samdiniai yra įtartini, neištikimi ir pavojingi, jis atsikratė jų ir subūrė savo kariuomenę. Kuo skiriasi kariuomenės rūšys, lengva matyti iš to, kaip kunigaikštis buvo vertinamas įvairiu metu: kai jo žinioje buvo tik prancūzai, tada, kai jam tarnavo Orsiniai su Viteliais, ir tada, kai jis atsistojo ant kojų ir rėmėsi savo kariuomene. Pagarba kunigaikščiui visą laiką didėjo, ir niekada jis nebuvo gerbiamas labiau nei tada, kai visi įsitikino, kad jis yra visiškas savo kariuomenės šeimininkas.

Norėjau pasitenkinti nesenų Italijos įvykių pavyzdžiais, bet negaliu nutylėti Hierono iš Sirakūzų, apie kurį jau kalbėjau. Kaip jau sakiau, jisai, sirakūziečių paskirtas kariuomenės vadu, greitai įsitikino, kad samdiniai nenaudingi, kadangi jie buvo tokie, kokie dabar yra Italijos samdiniai. Būdamas tikras, jog negalima nei toliau jų laikyti, nei paleisti, jis išskaidė juos į nedidelius būrius ir toliau kariavo savo pajėgomis. Dar priminsiu vieną, čia labai derančią Senojo Įstatymo vietą [43]. Kai Dovydas pasisiūlė Sauliui susikauti su filistiniečiu Galiotu, šaukiančiu Izraelio sūnus į dvikovą, Saulius, norėdamas padrąsinti jaunuolį, aprengė jį savo šarvais; juos išmėginęs, šis atsisakė teigdamas, jog

negalėsiąs tinkamai pasinaudoti savo jėga, ir nutarė verčiau pasitikti priešą su savo svaidykle ir kardu. Iš tikrųjų svetimi šarvai esti arba per laisvi, arba per sunkūs ir varžo judesius.

Karolis VII, Liudviko XI tėvas, savo drąsa ir sumanumu išvadavęs Prancūziją iš anglų priespaudos, gerai suprato, kad reikia turėti nuosavą kariuomenę, ir savo valdymo metais ėmė kurti pastovią raitininkų ir pėstininkų kariuomenę. Vėliau Liudvikas XI, jo sūnus, paleido pėstininkus ir pradėjo samdyti šveicarus; kaip matome, ši klaida drauge su kitomis, padarytomis po jos, pridarė valstybei daug bėdų. Mat šitaip pasikliaudamas šveicarais, jis susilpnino savo kariuomenę, nes visiškai panaikino pėstininkus, o raitoji kariuomenė buvo priversta klausyti svetimųjų, kadangi, įpratusi kovoti kartu su šveicarais, tarė be jų esanti nepajėgi ką nors įveikti. Iš to išeina, kad prancūzai nevalioja atsilaikyti prieš šveicarus, o be šveicarų nieko negali paveikti prieš kitus. Taigi prancūzų kariuomenė mišri, tai yra iš dalies samdyta, iš dalies sava. Tokia kariuomenė daug geresnė nei kariuomenė, susidedanti tik iš sąjungininkų arba samdinių, bet daug prastesnė už vien savas pajėgas. Pastarojo pavyzdžio užteks, nes jei Karolio VII sukurtos ginkluotosios pajėgos būtų buvę išsaugotos ir išpuoselėtos, Prancūzija būtų neįveikiama. Tačiau neįžvalgūs žmonės, suvilioti tariamo naudingumo, dažnai imasi kokių nors žygių, neįžiūrėdami juose slypinčių nuodų,— taip jau esu sakęs, kalbėdamas apie džiovą.

Užtat valdovas, neatpažįstantis užsimezgančio blogio, tikrai nėra išmintingas, bet laiku pastebėti blogį mažai kas gali. Jei imtume ieškoti pirmosios Romos imperijos žlugimo priežasties, paaiškėtų, kad nuopuolio priežastis ta, jog buvo pradėta samdyti gotų legionus; nuo tos akimirkos ėmė irti Romos imperijos galybė, ir juo daugiau jėgų netekdavo romėnai, tuo daugiau jų įgydavo gotai.

Taigi iš to darau išvadą, kad jokia valstybė nėra saugi, jeigu ji neturi nuosavos kariuomenės, nes be savo ginkluotųjų pajėgų, neturėdama kuo apsiginti sunkiu metu, visiškai priklauso nuo likimo valios. Užtat protingi žmonės visada buvo tos nuomonės, *„quod nihil sit tam infirmum aut instabile quam fama poten-*

tiae non sua vi nixa" [44]. Savos pajėgos — tai kariuomenė, sudaryta iš savų piliečių, savų valdinių arba iš valdovui ištikimų žmonių; visos kitos pajėgos yra arba samdiniai, arba sąjungininkai. O kaip sutvarkyti savo pajėgas, nesunku nustatyti, gerai apgalvojus, kaip buvo sutvarkytos keturios mano minėtos kariuomenės rūšys, taip pat pasižiūrėjus, kaip savo kariuomenę kūrė ir tvarkė Pilypas, Aleksandro Makedoniečio tėvas, ir daugelis respublikonų: jų pavyzdžiu aš visiškai pasikliauju.

XIV

Kaip valdovas turi tvarkyti karo reikalus

Taigi valdovas privalo neturėti kitokių minčių ir rūpesčių, kaip karas, kariuomenės tvarkymas ir mokymas, nes tai vienintelis menas, kurio reikalaujama iš valdovo, ir jo galia tokia didelė, kad dėl jo ne tik gimusieji valdovais išsaugo sostą, bet ir paprasti piliečiai sugeba pasiekti valdžią. Ir priešingai, matyti, jog valdovai, kurie daugiau galvojo apie malonumus nei apie kariuomenę, prarasdavo valdžią. Nesirūpinimas šiuo menu yra pagrindinė valdžios netekimo priežastis, o geras jo išmanymas yra svarbiausia priemonė, padedanti ją įgyti.

Frančeskas Sforca išmanė karo meną, todėl jis, paprastas pilietis, tapo Milano kunigaikščiu, o kunigaikščio sūnūs pasidarė paprastais piliečiais [45], nes kratėsi žygio vargų. Viena iš daugelio negandų, kurios užgriūva valdovą, nenusimanantį apie karybą, yra panieka. Jos reikia visaip vengti,— apie tai kalbėsime vėliau,— nes beginklis neprilygsta ginkluotam žmogui, ir neprotinga manyti, kad ginkluotas žmogus gera valia paklus beginkliui, o beginklis šeimininkas bus saugus tarp ginkluotų tarnų. Kadangi vienas jaus panieką kitam, o antrasis įtarinės pirmąjį, jiedu negalės gerai veikti išvien. Užtat valdovas, neišmanantis karybos,— ką jau kalbėti apie kitas negandas,— negali tikėtis savo kareivių pagarbos ir ištikimybės.

Taigi valdovas turi niekada nesiliauti galvojęs apie karo reikalus, o taikos metu privalo jais rūpintis labiau negu karo metu. Jis tai padaryti gali dviem bū-

dais — pratybomis ir apmąstymais. Dėl pratybų, tai valdovas turi ne tik žiūrėti drausmės ir mokyti kariuomenę, bet ir nuolat jodinėti į medžioklę ir taip įprasti ištverti sunkumus, o kartu susipažinti su vietovėmis ir sužinoti, kur stūkso kokie kalnai, kur plyti slėniai, driekiasi lygumos, ir perprasti upių ir pelkių ypatumus. Tam jis neturi gailėti pastangų. Tokia pažintis naudinga dviem požiūriais: visų pirma, valdovas susipažins su savo kraštu ir galės lengviau jį apginti; be to, praktiškai pažįstant vieną vietovę, lengva susigaudyti bet kurioje kitoje naujoje, su kuria reikia susipažinti. Antai Toskanos kalnai, slėniai, upės ir pelkės yra panašūs į kitų vietovių paviršių, tad pažįstant vieną vietovę, lengva pažinti kitas. Valdovas, kuriam stinga tokios patirties, neturi svarbiausių karvedžio savybių, mat tokia patirtis padeda valdovui aptikti priešą, pasirinkti stovyklavietę, vesti kariuomenę, išdėstyti savo pajėgas mūšiui ir apgulti miestus.

Filipomenas [46], achajų vadas, be kitų pagyrimų, kurių susilaukė iš antikos rašytojų, buvo liaupsinamas dar ir už tai, kad nė taikos metą niekada nesiliovė galvojęs apie karybą. Būdamas su draugais tyrlaukiuose, jis dažnai sustodavo ir pradėdavo su jais samprotauti: „Jei priešas būtų ant anos kalvos, o mūsų pajėgos čia, kieno būtų pranašumas? Kaip reikėtų jį pulti nesuardant kovinės rikiuotės? Kaip prireikus turėtume atsitraukti? Kaip turėtume jį persekioti, jeigu jis imtų trauktis?" Taip pakeliui aptardavo visus kariuomenei galinčius pasitaikyti atvejus; išklausęs draugų nuomonę, jis išdėstydavo savąją, paremdamas ją įrodymais, užtat jo, šitaip pasirengusio nuolatiniais apmąstymais, žygyje negalėjo užklupti tokia staigmena, kad jis neturėtų išeities.

O dėl proto lavinimo, tai valdovas turi skaityti istorijos veikalus ir susipažinti su didžiųjų žmonių darbais, tyrinėti, kaip jie elgėsi kare, perprasti jų pergalių arba pralaimėjimų priežastis, kad galėtų išvengti pralaimėjimo ir pasiekti pergalę. Ypač jis turi elgtis taip, kaip tai darė prieš jį koks nors žymus žmogus, kuris, pasišovęs sekti kokiu nors garsiu ir šlovingu didvyriu, taip nusipelnė garbę ir šlovę ir kuris niekada neišleisdavo iš akių nei jo žygdarbių, nei laikysenos. Taip antai sakoma, kad Aleksandras Didysis mėgdžio-

jęs Aischilą, Cezaris — Aleksandrą, Scipionas — Kyrą[47]. Kas yra skaitęs Ksenofonto aprašytą Kyro gyvenimą[48], tas pripažins, kad Scipionas, pamėgdžiodamas Kyrą, susilaukė didelės šlovės ir kad jis labai stengėsi dorumu, meilumu, žmogiškumu ir dosnumu prilygti Kyrui, koks jis yra aprašytas Ksenofonto.

Štai kuo turi vadovautis išmintingas valdovas ir netgi taikos metu nesėdėti dykas, bet savo išmone susikrauti turtą prieš likimo akibrokštus, kad nusigręžus laimei būtų pasirengęs atremti jo kirčius.

XV

Už ką giriami arba smerkiami žmonės ir ypač valdovai

Dabar mums telieka pasižiūrėti, kaip valdovas turi elgtis su valdiniais ir draugais. Betgi žinodamas, jog daug kas apie tai yra rašęs, bijau, kad prabilęs šiuo klausimu nebūčiau palaikytas akiplėša, juoba mano nuomonė smarkiai skiriasi nuo kitų. Bet kadangi užsibrėžiau tikslą parašyti darbą, pravartų tiems, kurie mane skaitys, todėl man atrodo, kad dera laikytis faktiškos tikrovės, o ne leistis į tuščius svaičiojimus. Daugelis išsigalvojo respublikas ir valstybes, nei matytas, nei girdėtas tikrovėje; kadangi yra didžiulis skirtumas tarp to, kas dedasi pasaulyje, ir to, kaip turėtų būti, tad žmogus, priimantis norima už esama, veikiau rengia sau pražūtį, nei kuria savo gerovę, nes jis, trokšdamas kas žingsnis daryti gera, prapultų tarp žmonių, nepripažįstančių gero. Užtat valdovas, norėdamas išsilaikyti soste, turi kartais būti ir blogas, ir naudotis blogiu ir gėriu — nelygu koks reikalas.

Nesileisiu į šnekas apie prasimanytas valdovų savybes, bet laikysiuosi tikrovės ir pasakysiu, jog visi žmonės, apie kuriuos kalbame, ir ypač valdovai — kadangi jie aukštesni už kitus — turi tam tikrų savybių, dėl kurių yra giriami arba peikiami. Vienas laikomas dosniu, kitas šykščiu,— toskaniškai sakant, nes mūsiškai kalbant godus reiškia dar ir grobuoniškumą, o šykščiu vadinamas žmogus, gailintis savo gero. Vienas linkęs švaistyti, kitas taupus; vienas žiaurus, kitas

jautrus; vienas nesilaiko duoto žodžio, kitas jį tesi; vienas lepus ir silpnavalis, kitas šiurkštus ir ryžtingas; vienas žmoniškas, kitas pasipūtęs; vienas pasileidęs, kitas doras; vienas atviras, kitas vylingas; vienas kietas, kitas nuolaidus; vienas rimtas, kitas lengvabūdis; vienas pamaldus, kitas bedievis ir taip toliau. Žinau: kiekvienas pripažins, kad geriausia būtų, jei valdovas turėtų geriausias iš čia minėtų savybių; bet kadangi žmogus iš prigimties negali būti apdovanotas vien dorybėmis ir vien dorai elgtis, tad išmintingas valdovas turi vengti tų ydų, per kurias gali netekti valdžios; o dėl savybių, kurios tuo negresia, tai jų turi saugotis kiek tik galėdamas, bet jei neįstengia to padaryti, gali per daug nesivaržyti.

Be to, valdovas neturi bijoti būti apkaltintas ydomis, be kurių sunku išlaikyti valdžią, nes viską gerai apgalvojus paaiškėja, kad esama dalykų, iš pažiūros atrodančių dorybėmis, o iš tikrųjų artinančių pražūtį, bet yra ir tokių, kurie iš pažiūros yra ydos, o iš tiesų garantuoja saugumą ir gerovę.

XVI

Apie dosnumą ir taupumą

Pradėsiu nuo pirmosios iš išvardytų savybių ir pasakysiu, kad būtų gera garsėti dosniu valdovu. Tačiau dosnumas, rodomas norint pagarsėti dosniu, yra žalingas, nes jei valdovas iš tiesų yra dosnus ir deramai tai parodo, tuomet niekas to nejaus ir jam vis tiek nepavyks išvengti šykštuolio vardo. Norintis žmonėse garsėti dosnumu valdovas yra priverstas nesiskaityti su išlaidomis, tad šitoks valdovas visada iššvaistys visą savo turtą ir galų gale, siekdamas išsaugoti dosnaus valdovo vardą, bus priverstas apdėti valdinius nepakeliamais mokesčiais ir griebtis visokių gudrybių, kad prasimanytų pinigų. Todėl greitai jo ims nekęsti valdiniai, o kai nuskurs, visi jį ims niekinti. Taip savo dosnumu jis nuskriaus daugelį ir mažai ką pamalonins, užtat pirmoji neganda virs nelaime, pirmasis pavojus — pražūtimi, o jei laiku susigriebs ir panorės ištaisyti klaidą, bematant bus apšauktas šykštuoliu.

Taigi jei valdovas negali neskriausdamas savęs pagarsėti dosnumu ir jei jis yra protingas, tai turi per daug nesibijoti šykštuolio vardo, nes ilgainiui, kai valdiniai pamatys, jog dėl taupumo jam užtenka savo pajamų ir jis pajėgia apsiginti nuo užpuolikų bei leistis į žygius neapkraudamas jų papildomais mokesčiais, jam prigis dosnaus valdovo vardas. Ir iš tikrųjų jis bus dosnus visiems, iš kurių nieko nepaėmė,— o tokių dauguma,— ir šykštus tiems, kuriems nieko nedavė,— o tokių saujelė. Mūsų laikais didžius darbus nuveikė tik tie, kurie buvo pagarsėję savo šykštumu; visi kiti pražuvo. Popiežius Julijus II tol stengėsi būti dosnus, kol tapo popiežiumi, o paskui, rengdamasis karui, nė nemanė rodyti dosnumo. Dabartinis Prancūzijos karalius [49] be papildomų mokesčių surengė šitiek žygių tik todėl, kad visas papildomas išlaidas padengė rūpestingai sutaupytomis lėšomis. Dabartinis Ispanijos karalius [50] nebūtų atlikęs šitiek žygių ir nebūtų laimėjęs šitiek pergalių, jei būtų garsėjęs dosnumu.

Taigi kad valdovui nereikėtų plėšti savo valdinių, kad jis įstengtų gintis nuo priešų, kad nenuskurstų ir neužsitrauktų neapykantos, kad nebūtų priverstas tapti gobšuoliu, jis turi nesibijoti šykštuolio vardo, nes tai viena iš tų ydų, kurios padeda jam valdyti. Jei kas nors pasakys, jog Cezaris į valdžią atėjo per savo dosnumą, o daugelis aukščiausius postus pasiekė todėl, kad buvo dosnūs ar garsėjo dosnumu, atsakysiu: tai priklauso nuo to, ar tu jau valdovas, ar dar tik kopi į valdžią. Pirmuoju atveju dosnumas pražūtingas, antruoju būtina garsėti dosniu. Cezaris buvo vienas iš tų, kurie troško valdyti Romą, bet jeigu vėliau, pasiekęs savo tikslą, jis nebūtų sumažinęs išlaidų, tai būtų praradęs valdžią. Jei kas nors atsikirs, kad esą buvo daug valdovų, kurie su savo kariuomene atliko ne vieną žygdarbį ir vis dėlto garsėjo dosnumu, pasakysiu: tai priklauso nuo to, ar valdovas švaisto savo ir savo valdinių turtą, ar svetimą gerą. Pirmuoju atveju jis turi būti taupus, antruoju — kuo dosnesnis. Jei valdovas leidžiasi į žygį su kariuomene, kuri manosi iš laimikio, plėšikavimo ir duoklės bei svetimo turto grobstymo, jis būtinai turi būti dosnus, priešingu atveju kareiviai neis kartu. Juoba tau ir tavo valdiniams nepriklausantį turtą lengva dosniai dalyti, kaip tai darė

Kyras, Cezaris ir Aleksandras, nes švaistydamas svetimą gerą tu nenustoji pagarbos, bet jos prisidedi; kenkia tik savo turto švaistymas. Mat dosnumas, kaip niekas kitas, naikina pats save, nes rodydamas dosnumą pamažu liaujiesi būti dosnus ir nuskursti bei užsitraukti panieką, o mėgindamas išvengti skurdo pasidarai gobšus ir nekenčiamas. Panieka ir neapykanta — du dalykai, kurių labiausiai turi saugotis valdovas, o dosnumas neišvengiamai skatina tiek vieną, tiek kitą. Tad verčiau jau pagarsėti šykštumu ir užsitraukti negarbę be neapykantos, negu vaikytis dosnaus valdovo vardo ir taip norom nenorom nusipelnyti gobšuolio šlovę, o kartu — panieką ir neapykantą.

XVII

Apie žiaurumą ir gailestingumą ir apie tai, kas geriau: kad būtum mylimas ar kad tavęs bijotų

Pradėdamas kalbėti apie kitas anksčiau minėtas ypatybes, pasakysiu, jog kiekvienas valdovas turi stengtis pagarsėti gailestingumu, o ne žiaurumu, tačiau reikia perspėti, kad negalima piktnaudžiauti gailestingumu. Čezarė Bordža buvo laikomas žiauriu, tačiau savo žiaurumu įvedė tvarką Romanijoje, ją suvienijo ir nuramdė ir privertė jo klausyti. Gerai pasvarstę įsitikinsime, kad jis buvo daug gailestingesnis nei Florencijos liaudis, kuri, pabūgusi, kad gali būti apšaukta žiauria, leido sugriauti Pistoją. Taigi kad valdiniai būtų vieningi ir paklusnūs, valdovas neturi bijoti, jog bus apkaltintas žiaurumu. Kelis kartus panaudojęs smurtą, jis pasielgs daug gailestingiau nei tie, kurie dėl perdėto gailestingumo leidžia įsigalėti netvarkai, sukeliančiai skerdynes ir plėšikavimą, nes tai paliečia visą visuomenę, o valdovo panaudotas smurtas užkliudo tik pavienius asmenis. Žiauraus valdovo šlovės ypač sunku išvengti naujam valdovui, kadangi naujose valstybėse apstu pavojų. Užtat Vergilijus Didonės lūpomis sako:

Res dura et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri [51].

Tačiau valdovas neturi būti lengvatikis, karštagalvis ir neturi kelti žmonėms siaubo, bet privalo elgtis santūriai, apdairiai ir žmoniškai, kad pernelyg didelis patiklumas nevirstų neatsargumu, o pernelyg didelis nepasitikėjimas neužtrauktų jam neapykantos.

Iš čia kyla klausimas, kas geriau: kad valdovas būtų mylimas ar kad jo būtų bijoma. Sakoma, jog geriausia, kai yra mylimas ir kartu jo bijomasi. Tačiau kadangi suderinti meilę su baime sunku, geriau, kad valdovo bijotų negu jį mylėtų. Mat apie žmones apskritai galima pasakyti, kad jie nedėkingi, nepastovūs, veidmainiai ir sukti, bailūs pavojaus akimirką ir savanaudiški tol, kol jiems darote gera, atsidavę tau, pasirengę atiduoti savo kraują, turtą, paaukoti savo ir vaikų gyvybę, kai, kaip esu sakęs, pavojus toli, bet vos tik tau iškyla grėsmė, jie tuoj pat nusigręžia nuo tavęs. Jei valdovas, visiškai pasikliaudamas jų žodžiais, iškilus grėsmei nesiima kitokių priemonių, tai jis žūsta, nes perkamą, o ne dvasios taurumu ir didybe pelnytą draugystę galima įsigyti, bet negalima jos išsaugoti ir ja pasiremti reikiamą akimirką. Be to, žmonės lengvesne širdimi užgauna tuos, kurie žadina meilę, negu tuos, kurie kelia baimę; mat meilė pagrįsta tam tikru dėkingumu, kurio žmonės, būdami pagedę ir ieškodami naudos, gali nepaisyti, o baimę palaiko niekada neblėstanti bausmės grėsmė.

Tačiau valdovas, norintis, kad jo bijotų, turi elgtis taip, kad išvengtų neapykantos,— nors ir nebūtų mylimas,— nes visiškai įmanomas daiktas, kad žmonės bijotų tavęs ir nejaustų neapykantos: užtenka tik netrukdyti savo valdinių bei piliečių turto ir žmonų. Prireikus ką nors nubausti mirtimi, valdovas turi tai padaryti tik tada, kai tokia bausmė pateisinama, o priežastis akivaizdi. Ypač jis turi vengti kėsintis į valdinių turtą, nes žmonės greičiau užmiršta tėvo mirtį negu turto nuostolį. Juoba priežasčių turtui atimti niekada netrūksta; tad kas pradeda gyventi iš grobstymo, visada randa dingstį pasiglemžti kito turtą; ir priešingai, progų nubausti ką nors mirtimi pasitaiko rečiau ir sunkiau tam surasti dingstį.

Tačiau kai valdovas vadovauja didelei kariuomenei ir įsakinėja kareiviams, jam tada turi kuo mažiausiai rūpėti tai, kad gali pagarsėti žiaurumu, nes nepagarsė-

jus žiaurumu neįmanoma išlaikyti kariuomenės vieningumo ir kovingumo.

Tarp kitų nepaprastų Hanibalo laimėjimų minimas ir toks: kariaudamas su savo didžiule, įvairiataute kariuomene svetimuose kraštuose, jis pasiekė, kad ji nemaištavo prieš savo vadą, ir įstengė sulaikyti ją nuo tarpusavio rietenų tiek dalios, tiek nedalios dienomis. Tai padaryti jis galėjo tik nežmonišku savo žiaurumu, kuris drauge su kitais sugebėjimais jo kareiviams kėlė pagarbą ir baimę, nes vien sugebėjimų be žiaurumo čia būtų neužtekę. Paviršutiniški rašytojai, viena vertus, žavisi šiuo jo laimėjimu, o kita vertus, smerkia pagrindinę jo priežastį.

Kad vien gerų savybių vadui neužtenka, tai mums rodo Scipiono pavyzdys. Scipionas buvo nepaprastas žmogus ne tik tarp savo amžininkų, bet ir visais istoriniais laikais. Jo vadovaujama kariuomenė Ispanijoje pakėlė maištą [52]. Taip atsitiko tik dėl pernelyg didelio jo atlaidumo: jis davė savo kareiviams daugiau valios, negu leidžia karinė drausmė. Šitai jam ir prikišo Fabijus Maksimas [53], senate pavadindamas jį romėnų kariuomenės tvirkintoju. Kai vienas iš jo legatų nuskriaudė lokrus, Scipionas vis per tą patį būdo atlaidumą neužstojo jų ir nenubaudė legato už įžūlumą, todėl kažkas, norėdamas jį pateisinti senate, pasakė, kad jis esąs iš tų žmonių, kuriems lengviau patiems nedaryti klaidų negu bausti kitus už klaidas. Laikui slenkant dėl tokio būdo atlaidumo būtų nukentėjęs geras Scipiono vardas ir garbė, jeigu jis ilgiau būtų turėjęs valdžią, bet kadangi jis buvo pavaldus senatui, tai ši būdo ypatybė ne tik jam nepakenkė, bet netgi pelnė šlovę.

Taigi grįždamas prie to, kas geriau — kad valdovo bijotų ar kad jį mylėtų, darau išvadą: jei žmonės myli savo valia, o bijo valdovo valia, tai išmintingam valdovui dera remtis tuo, kas priklauso nuo jo paties, o ne nuo kitų valios; tik, kaip jau esu sakęs, jis turi nieku gyvu neužsitraukti neapykantos.

XVIII

Apie tai, kad valdovai turi laikytis savo žodžio

Kiekvienas supranta, kad girtinas yra valdovas, tesintis savo žodį ir gyvenantis sąžiningai ir be vylių, tačiau mūsų laikų patirtis rodo, jog didžius darbus nuveikė valdovai, kurie maža tepaisė duoto žodžio ir mokėjo pergudrauti žmones; tokie valdovai galiausiai įveikdavo tuos, kurie elgėsi garbingai.

Tad privalu žinoti, jog galima kovoti dviem būdais: pirma, įstatymais, antra, jėga. Pirmasis iš jų būdingas žmogui, antrasis — žvėrims, bet kadangi pirmojo dažnai nepakanka, tai tenka griebtis antrojo. Užtat valdovas turi gerai mokėti veikti tiek vienu, tiek kitu būdu. To valdovus netiesiogiai moko ir senieji autoriai, rašantys, kad Aischilas ir daug kitų senovės vadų buvo atiduoti auginti ir auklėti kentaurui Chironui. Ši pusiau žmogaus, pusiau žvėries globa reiškia ne ką kita, kaip tai, jog valdovas turi mokėti naudotis tiek žmogaus, tiek žvėries prigimtimi: viena be kitos negali išsiversti. Todėl valdovas, priverstas veikti kaip žvėris, turi imti sau pavyzdžiu liūtą ir lapę, nes liūtas neišsisaugo spąstų, o lapė neapsigina nuo vilkų. Tad reikia būti lape, kad neįkliūtum į spąstus, ir liūtu, kad atgrasintum vilkus. Tie, kurie paprastai elgiasi tik kaip liūtas, neišmano žabangų. Užtat išmintingas valdovas negali ir neturi laikytis savo žodžio, kai šitai gali jam pakenkti ir kai išnyksta priežastys, privertusios jį duoti pažadą. Jei visi žmonės būtų garbingi, ši taisyklė netiktų, bet kadangi jie blogi ir netesi tau duoto žodžio, tad ir tu neprivalai laikytis savo pažado. O pateisinamų priežasčių sulaužyti žodį valdovas niekada nepritruks. Būtų galima pateikti daugybę tokių dabarties pavyzdžių ir parodyti, kiek taikos sutarčių iširo, kiek pažadų pavirto niekais todėl, kad valdovai netesėjo žodžio, ir visada laimėdavo tas, kuris būdavo didesnis lapė. Betgi reikia mokėti gerai slėpti lapės prigimtį ir būti dideliu apgaviku ir veidmainiu: žmonės tokie paiki ir taip paiso šios akimirkos poreikių, jog melagis visada atras tokį, kuris leisis apmulkinamas.

Negaliu nutylėti vieno naujausių laikų pavyzdžio. Popiežius Aleksandras VI visą gyvenimą dūmė žmo-

nėms akis, ir visada atsirasdavo žmonių, pasirengusių juo tikėti. Nebuvo žmogaus, kuris nuoširdžiau būtų žadėjęs ir įtikinamiau prisiekinėjęs tesėsiąs žodį ir kartu mažiausiai jo laikęsis. Vis dėlto vyliai jam visada pavykdavo, nes gerai išmanė šią žmonių savybę.

Taigi valdovui iš tikrųjų nebūtinos visos minėtos dorybės, bet jis privalo atrodyti jas turįs. Netgi išdrįsiu pasakyti, jog turėti jas ir jų laikytis būtų kenksminga, o atrodyti, kad jas turi, naudinga. Todėl reikia atrodyti gailestingam, ištikimam, žmogiškam, nuoširdžiam ir dievobaimingam ir iš tikrųjų būti tokiam, bet sielos gelmėse reikia būti pasirengusiam, iškilus būtinybei, parodyti ir priešingas savybes. Reikia suprasti, jog valdovas, ypač naujas valdovas, negali vadovautis visu tuo, dėl ko žmonės yra laikomi gerais, kadangi, norėdamas išsaugoti valstybę, dažnai esti priverstas sulaužyti savo žodį, nepaisyti artimo meilės, žmoniškumo ir religijos. Taigi sielos gelmėse valdovas turi būti pasirengęs pasisukti taip, kaip to reikalauja permainingas likimo vėjas ir aplinkybių kaita, ir, kaip jau esu sakęs, jei gali, neišklysti iš doros kelio, bet reikalo prispirtas turi nepabijoti ir blogio.

Taigi jis turi labai saugotis, kad jam iš burnos neišsprūstų nė vienas žodis, kuris nealsuotų šiomis penkiomis dorybėmis, ir visiems, kurie jo klausysis ir jį regės, teatrodo jis tikras gailestingumo, ištikimybės, sąžiningumo, žmoniškumo ir pamaldumo įsikūnijimas. Jam ypač reikalinga pastaroji dorybė. Apskritai žmonės daugiau sprendžia remdamiesi matomais dalykais negu pojūčiais, nes matyti gali kiekvienas, o jausti — ne visi. Kiekvienas mato, koks tu atrodai, bet mažai kas išmano, koks tu iš tikrųjų, ir ta saujelė nedrįsta prieštarauti daugumos nuomonei, tuo labiau jei tą daugumą remia valstybės galybė. Apie žmonių darbus, ypač apie valdovų, nes jų į teismą nepašauksi, sprendžiama pagal jų rezultatus. Tegu tik valdovas laimi ir išsaugo savo rankose valstybę,— ir kiekvienas visas jo priemones laikys garbingomis ir vertomis pagyrimo. Prastuomenę visada žavi regimybė ir sėkmė, o kadangi pasaulį sudaro daugiausia prasčiokai, tad mažuma nesiskaito, kai dauguma turi, kas ją paremia. Vienas mūsų dienų valdovas [54] — jo vardo geriau neminėti —

visą laiką skelbia vien taiką ir pasitikėjimą, o iš tikrųjų yra didžiausias jųjų priešas. Jis jau seniai būtų netekęs arba šlovės, arba valstybės, jei būtų laikęsis tiek vienos, tiek kitos dorybės.

XIX

Kaip išvengti paniekos ir neapykantos

Aptariau svarbiausias iš anksčiau minėtų savybių, apie kitas kalbėsiu trumpai. Pasitenkinsiu tokiu bendro pobūdžio pamokymu: kaip iš dalies esu sakęs anksčiau, valdovas turi vengti visko, kuo gali užsitraukti panieką ir neapykantą. Jeigu jam tai pavyks, tai savo darbą jis bus padaręs ir jam bus nebaisūs kiti priekaištai. Kaip sakiau, neapykantą jis visų pirma užsitraukia grobuoniškumu ir kėsinimusi į savo valdinių turtą ir moteris. Šito valdovas turi saugotis, nes dauguma žmonių yra patenkinti gyvenimu, kol neliečiamas jų turtas ir garbė, ir tada jis turi kovoti tik su vienu kitu garbėtroška, kuriuos įvairiausiais būdais lengva įveikti. Neapykantą valdovas užsitraukia tada, kai yra laikomas nepastoviu, lengvabūdžiu, išlepusiu, silpnadvasiu ir neryžtingu; šito jis turi saugotis kaip povandeninių uolų ir stengtis, kad kiekvienas jo veiksmas alsuotų didybe, narsa, valia ir ryžtu. Su asmeniniais valdinių reikalais susiję valdovo sprendimai turi būti neatšaukiami, o apie save jis turi sudaryti tokią nuomonę, kad niekas nedrįstų jo nei apgauti, nei pergudrauti.

Tokį vardą turintis valdovas bus gerbiamas ir prieš jį sunkiai kas nors ryšis susimokyti ar užpulti jį, nes bus žinoma, kad jis nepaprastai protingas ir yra vertinamas saviškių. Valdovų tyko du pavojai: vienas vidinis — valdiniai, kitas išorinis — galingi kaimynai. Išorinį priešą galima atremti turint gerą kariuomenę ir gerus sąjungininkus; gerų sąjungininkų visada atsiras, jei turėsi gerą kariuomenę, o krašte bus ramu, jei niekas negrės iš svetur, jei tos ramybės nedrums slapti suokalbiai. Net jei įsiveržtų kas nors iš išorės, valdovas — jei gyveno ir valdė taip, kaip esu sakęs,— neturi pamesti galvos, nes visada atrems bet kokį antpuolį, kaip tai padarė Nabidas Spartietis, apie kurį esu

pasakojęs. O dėl valdinių, tai valdovas — kai išorėje ramu — turi bijoti, kad šie slapta nesurengtų sąmokslo, bet nuo jo gan gerai apsidraus vengdamas užsitraukti panieką ir neapykantą ir stengdamasis įtikti liaudžiai; kaip esu nuodugniai išdėstęs anksčiau, šito siekti būtina. Bet veiksmingiausia valdovo priemonė, padedanti išvengti sąmokslų, yra tokia: reikia neužsitraukti liaudies neapykantos. Sąmokslininkai visada tikisi, kad valdovo mirtis patiksianti liaudžiai, bet jeigu jie žinotų, jog tuo papiktins liaudį, tai nesiryžtų tokiam žingsniui, kadangi su sąmokslu yra susiję begalė pavojų. Patirtis rodo, jog tik vienas kitas iš daugybės rengtų sąmokslų pavyko, nes sąmokslininkas negali veikti vienas ir negali pasitelkti į pagalbą nieko, išskyrus tuos, kurie, jo manymu, yra nepatenkinti esama valdžia. Vos tik tu atskleidi savo sumanymą kokiam nors iš nepatenkintųjų, iškart suteiki jam galimybę tapti vienu iš patenkintųjų, nes išdavęs sąmokslą jis gali tikėtis gero atpildo. Tad matydamas, viena vertus, akivaizdžią naudą, antra vertus, nežinią ir daugybę pavojų, ištikimas išliks tik labai atsidavęs draugas arba mirtinas valdovo priešas. Trumpai drūtai, sąmokslininką visada persekioja baimė, pavydas, bausmės lūkestis, o valdovo pusėje — valdžios didybė, įstatymai, draugų ir jį ginančios valstybės parama; užtat, turint galvoje dar ir liaudies palankumą, neįmanomas daiktas, kad kas nors išdrįstų surengti sąmokslą. Mat sąmokslininkas paprastai jau ir prieš sąmokslą turi ko bijoti, o šiuo atveju, kai liaudis jam priešiška, turi bijoti ir po jo, nes nėra kur ieškoti prieglobsčio.

Čia galėčiau pateikti daug pavyzdžių, bet pasitenkinsiu vienu įvykiu, kurio liudininkais buvo mūsų tėvai. Bolonijos valdovas meseras Anibalė Bentivoljis, dabartinio Anibalės senelis, buvo nužudytas sąmokslininkų Kaneskių, ir po jo mirties neliko kitų palikuonių, išskyrus meserą Džovanį, kuris buvo dar vystomas kūdikis. Tuoj po šios žmogžudystės sukilo liaudis ir išnaikino visus Kaneskius. Taip atsitiko todėl, kad tuo metu liaudis buvo palanki Bentivoljų namams. Jos palankumas buvo toks didelis, jog po Anibalės mirties nelikus Bolonijoje nė vieno iš Bentivoljų, kuris galėtų valdyti kraštą, bolonięčiai, patyrę, kad Florencijoje gyvena Bentivoljų palikuonis,— iki tol jis buvo laikomas

kalvio sūnumi,— atvyko pas jį į Florenciją ir patikėjo jam miesto valdžią. Jis valdė miestą tol, kol meseras Džovanis sulaukė deramo valdovui amžiaus.

Todėl darau išvadą, kad valdovui nėra ko per daug bijoti sąmokslininkų, kai yra mylimas liaudies, bet jeigu ji priešiška jam ir jo nepakenčia, tada jis turi bijoti visko ir visų. Išmintingi valdovai, įvedę valstybėje gerą tvarką, visomis išgalėmis stengiasi neįstumti didžiūnų į neviltį ir kartu įtikti liaudžiai: tai vienas iš pačių didžiausių valdovo rūpesčių.

Gerai valdoma mūsų laikų valstybė, kurioje įvesta gera tvarka, yra Prancūzija. Ji turi daugybę naudingų įstaigų, laiduojančių karaliaus nepriklausomybę ir saugumą, iš jų svarbiausia — parlamentas ir jo įtaka. Tas, kuris sukūrė šią karalystę, žinojo didikų ambicijas bei įžūlumą ir gerai matė, kad juos reikia laikyti pažabotus. Antra vertus, žinodamas, kaip liaudis neapkenčia diduomenės, keliančios jai baimę, ir norėdamas diduomenę apsaugoti nuo liaudies, jis pasistengė neužkrauti šio rūpesčio ant karaliaus pečių, kad didikai negalėtų jam prikišti, jog pataikauja liaudžiai, o liaudis negalėtų jo apkaltinti, jog lepina didikus. Todėl jis sukūrė trečiųjų teismą, kuris, neapsunkindamas karaliaus, tramdytų didžiūnus ir gintų silpnuosius. Neįmanoma rasti geresnės ir protingesnės tvarkos, kuri būtų geresnis karaliaus ir karalystės saugumo laidas. Iš to galima padaryti kitą išvadą: visus atstumiančius dalykus valdovas turi pavesti atlikti kitiems, o malones dalyti pats. Dar sykį pakartosiu, jog valdovas turi gerbti didikus, bet neužsitraukti liaudies neapykantos.

Daugeliui gali atrodyti, jog kai kurių Romos imperatorių gyvenimo ir mirties pavyzdys prieštaraująs šiai nuomonei, nes nors kai kurie iš jų gyvenimą nugyveno garbingai ir parodė didelę dvasios stiprybę, vis dėlto neteko valdžios arba gyvybės nuo susimokiusių saviškių rankos. Taigi norėdamas atsakyti į šį priekaištą, panagrinėsiu kelių imperatorių savybes ir atskleidęs jų žūties priežastis parodysiu, kad jos niekuo nesiskiria nuo mano pateiktųjų. Be to, iš dalies paliesiu pamokomus įvykius, vertus skaitančiųjų tų laikų istoriją dėmesio. Kalbėsiu tik apie tuos imperatorius, kurie valdė pradedant Marku filosofu ir baigiant Maksiminu, būtent apie Marką, jo sūnų Komodą, Pertinaką, Julianą,

Severą, jo sūnų Antoniną Karakalą, Makriną, Heliogabalą, Aleksandrą ir Maksiminą [55]. Pirmiausia reikia pažymėti, kad paprastai valdovai turėjo kovoti tik su didikų ambicijomis ir liaudies įžūlumu, o Romos imperatoriams teko įveikti dar ir trečią kliūtį — kareivių gobšumą ir žiaurumą. Ši kliūtis buvo tokia didelė, jog daug ką pražudė, nes sunku patenkinti ir kareivius, ir liaudį. Mat liaudis mėgsta ramybę ir todėl jaučia palankumą nuosaikiems valdovams, o kareiviai geidžia karingo, smarkaus, žiauraus ir gobšaus valdovo; jie netgi trokšta, kad valdovas būtų toks ir liaudžiai, tada jie gautų dvigubą algą ir patenkintų savo godulį ir žiaurumą. Todėl imperatoriai, neturėję arba neišsiugdę didelio autoriteto, kuriuo pažabotų tiek vieną, tiek kitus, visada pražūdavo. Dauguma iš jų — ypač nauji valdovai, kurie ateidavo į valdžią,— susidūrę su tokiomis priešingomis nuotaikomis, stengdavosi patenkinti kareivius ir nesivaržydavo engti liaudį. Toks žingsnis neišvengiamas, nes valdovas, negalėdamas išvengti vieno iš jų neapykantos, pirmiausia yra priverstas nesukelti visuotinės neapykantos. Jei to neįmanoma padaryti, jis turi kuo labiau stengtis išvengti stipresniųjų neapykantos. Užtat nauji imperatoriai, kuriems ypač reikalinga parama, mieliau pasirinkdavo kareivius negu liaudį; ir šitai jiems išeidavo į naudą arba pakenkdavo, nelygu kaip jiems pavykdavo išlaikyti kareivių akyse savo autoritetą. Dėl anksčiau minėtų priežasčių du iš trijų imperatorių — Pertinakas ir Aleksandras — liūdnai baigė savo dienas, o trečiasis — Markas — gyveno ir mirė visų didžiai gerbiamas, nors visi jie gyveno santūriai, mėgo teisingumą, neapkentė žiaurumo, buvo žmoniški ir geraširdžiai. Mat Markas imperatoriaus valdžią paveldėjo ir nebuvo skolingas už ją nei kariuomenei, nei liaudžiai. Be to, kadangi jis turėjo didelių sugebėjimų, tai gyvas būdamas įstengė palaikyti reikiamą tvarką ir neužsitraukė niekieno neapykantos nei paniekos. O Pertinakas imperatoriumi tapo prieš kariuomenės valią. Įpratusi palaidai gyventi valdant Komodui, kariuomenė nepajėgė dorai gyventi, kaip reikalavo Pertinakas, ir todėl ėmė jo nekęsti, o kadangi jį dar ir niekino dėl jo senatvės, tai ir nužudė vos pradėjusį valdyti.

Čia reikia pažymėti, jog neapykantą gali sukelti tiek geri, tiek blogi darbai. Užtat valdovas, kaip jau esu sakęs, norėdamas išlaikyti valdžią, dažnai yra priverstas griebtis blogio. Mat jei piliečiai, kurių paramos, jo manymu, jis reikalingas,— ar tai būtų liaudis, ar kariuomenė, ar didikai,— yra pagedę, juos žūtbūt reikia patenkinti, ir tokiu atveju geri darbai pragaištingi. Betgi pakalbėkime apie Aleksandrą. Jis buvo toks geras, jog tarp kitų dorybių jam priskiriama ir tai, kad per visą jo keturiolikos metų valdymo laikotarpį nebuvo pasmerktas be teismo nė vienas žmogus; ir vis dėlto, kadangi jis buvo laikomas ištižėliu, kuris leidžiasi įsakinėjamas motinos, kariuomenė ėmė jo nekęsti, surengė sąmokslą ir nužudė.

Ir priešingai, dabar panagrinėję, kokio būdo buvo Komodas, Severas, Antoninas Karakala ir Maksiminas, įsitikinsime, kad jie buvo nepaprastai žiaurūs ir gobšūs. Norėdami įtikti kariuomenei, jie kaip įmanydami engė liaudį ir visi, išskyrus Severą, susilaukė liūdno galo. Mat Severas buvo toks narsus, jog užsitikrinęs kariuomenės paramą laimingai viešpatavo iki gyvos galvos, nors ir skriaudė liaudį. Jo narsa žavėjo ir kareivius, ir liaudį: liaudis buvo savotiškai apakinta ir priblokšta, o kareiviai patenkinti ir kupini pagarbos.

Kadangi visi jo kaip naujo valdovo veiksmai didingi ir verti dėmesio, todėl noriu bendrais bruožais parodyti, kaip gerai jis mokėjo būti lape arba liūtu — juos, kaip jau esu sakęs, turi pamėgdžioti valdovas. Patyręs apie imperatoriaus Juliano bailumą, Severas įtikino kariuomenę, kuriai vadovavo Slavonijoje [56], kad verta nužygiuoti į Romą ir atkeršyti už pretorionų nužudytą Pertinaką. Niekuo neišsiduodamas, jog siekia valdžios, šia dingstimi jis patraukė į Romą ir pasiekė Italiją anksčiau, negu buvo sužinota apie jo žygį. Jam atžygiavus į Romą, persigandęs senatas išrinko jį imperatoriumi, o Julianas buvo nužudytas. Norint visiškai užvaldyti imperiją, Severui po tokios pradžios teliko įveikti dvi kliūtis: vieną Azijoje, kur Pescenijus Nigeris, Azijos kariuomenės vadas, pasiskelbė imperatoriumi, o kitą vakaruose, kur valdžios siekė Albinas [57]. Kadangi jis manė, jog pavojinga atvirai stoti į kovą su abiem iš karto, tad nutarė užpulti Nigerį, o prieš Albiną imtis klastos. Pastarajam jis parašė, kad, senato

išrinktas imperatoriumi, noręs šia garbe pasidalyti su juo, todėl siunčiąs jam cezario titulą ir senato nutarimu skelbiąs jį savo bendravaldžiu. Albinas visu tuo patikėjo. Bet vėliau, įveikęs ir nužudęs Nigerį bei sutvarkęs reikalus rytuose, Severas sugrįžo į Romą ir apskundė jį senatui, kad esą Albinas, pamiršęs visas iš jo patirtas malones, išdavikiškai kėsinęsis jį nužudyti, užtat jis turįs jį nubausti už tokį nedėkingumą. Po to jis patraukė į Prancūziją ir atėmė iš Albino valdžią ir gyvybę.

Taigi kas įsigilins į Severo veiksmus, tas įsitikins, kad jis buvo čia nuožmus liūtas, čia gudri lapė ir visiems kėlė baimę ir pagarbą, o kariuomenė jam nejautė neapykantos. Todėl nenuostabu, jog būdamas naujas valdovas jis įstengė išlaikyti savo rankose tokią didelę imperiją, nes nepaprasta jo šlovė jį saugojo nuo liaudies neapykantos, kurią galėjo sukelti nuolatinis jo plėšikavimas. Jo sūnus Antoninas irgi turėjo nepaprastų savybių, kurios vertė liaudį juo žavėtis, o kariuomenę — mylėti jį. Jis buvo tikras karys: galėjo ištverti visokį vargą, niekino bet kokį gardesnį valgį ir patogumus ir tuo nusipelnė kareivių meilę. Tačiau jo žiaurumas ir žvėriškumas buvo toks baisus ir negirdėtas, jog po to, kai įvairiomis aplinkybėmis jis išžudė didelę dalį Romos gyventojų ir visus Aleksandrijos gyventojus, visi jo ėmė labai nekęsti. Jo ėmė bijoti netgi jo artimieji ir todėl jis buvo nužudytas vieno centuriono vidur savo kariuomenės. Čia reikia pažymėti, kad valdovas negali išvengti panašios mirties nuo viskam pasiryžusio žmogaus rankos, nes pasikėsinti gali kiekvienas, kam negaila gyvybės. Tačiau tokių pasikėsinimų valdovui nėra ko per daug bijoti, nes jų pasitaiko nepaprastai retai. Jis tiktai turi neįžeisti mirtinai žmonių, kurių padedamas valdo arba kurie jam patarnauja, kaip tai padarė Antoninas: jis nubaudė gėdinga mirtimi ano centuriono brolį ir kasdien grasino jam pačiam, bet vis dėlto laikė jį savo apsaugoje. Tai buvo beprotybė ir turėjo jį pražudyti; taip ir atsitiko.

Dabar pakalbėkime apie Komodą. Jis nesunkiai būtų išlaikęs valdžią, kurią jis, kaip Marko sūnus, gavo *iure hereditario*[58]; jam tereikėjo eiti tėvo pramintu taku ir būtų įtikęs ir kariuomenei, ir liaudžiai. Bet jis, būdamas žiaurus ir žvėriškas, ėmė gerintis kariuomenei

ir kurstyti jos savivalę, kad galėtų plėšti liaudį. Antra vertus, pamiršęs savigarbą, jis dažnai susiremdavo su gladiatoriais cirko arenoje ir darė daugybę kitų nevertų imperatoriaus orumo dalykų, todėl sukėlė kariuomenės neapykantą. Nekenčiamas vienų ir niekinamas kitų, jis žuvo per surengtą prieš jį sąmokslą.

Mums telieka pakalbėti apie Maksimino būdą. Jis buvo labai karingas žmogus; kariuomenė, pasidygėjusi Aleksandro — apie jį jau kalbėjau — išglebimu, šiam žuvus, imperatoriumi išrinko Maksiminą. Bet jis neilgai valdė, nes buvo niekinamas ir neapkenčiamas dėl dviejų priežasčių: pirma, buvo žemos kilmės ir kadaise Trakijoje ganė avis (šis visiems žinomas dalykas menkino jį visų akyse), antra, užuot pasiskubinęs savo viešpatavimo pradžioje užimti imperatoriaus sostą, jis iškart pagarsėjo žiaurumu — per savo prefektus Romoje ir kitose imperijos vietose įvykdė daugybę žiaurių darbų. Todėl visi, papiktinti jo žemos kilmės ir pabūgę jo žvėriškumo, ėmė jo dar ir nekęsti ir sukilo — pirmiausia Afrika, paskui senatas ir visa Romos liaudis, galiausiai ir visa Italija. Prie maištininkų prisidėjo ir jo paties kariuomenė, nukamuota Akvilėjos apsiausties sunkumų ir pavargusi nuo jo žiaurumo; be to, išvydusi, kad jis turi tiek daug priešų, įsidrąsino ir jį nužudė.

Nekalbėsiu nei apie Heliogabalą, nei apie Makriną, nei apie Julianą — jie dėl visuotinės neapykantos greitai pražuvo,— bet padarysiu iš viso to išvadas ir pasakysiu, jog mūsų laikų valdovams nėra per didelio reikalo pataikauti kariuomenei, kuri yra jiems pavaldi. Nors ja ir reikia šiek tiek rūpintis, tačiau šis sunkumas lengvai įveikiamas, nes nė vienas šių dienų valdovas neturi kariuomenės, taip glaudžiai susijusios su valdžia ir provincijų valdymu, kaip kad Romos imperijos kariuomenė. Anksčiau reikėjo labiau skaitytis su kareiviais nei su liaudimi todėl, kad jie buvo galingesni už liaudį, o dabar visi valdovai, išskyrus Turkijos ir Egipto sultonus, turi labiau skaitytis su liaudimi negu su kareiviais, nes liaudis stipresnė už kareivius. Aš išskiriu turkų sultoną todėl, kad jis savo pašonėje visada laiko dvylika tūkstančių pėstininkų ir penkiolika tūkstančių raitelių; nuo jų priklauso jo valstybės saugumas ir galia ir todėl jis turi visaip stengtis, nustū-

męs į šalį visus kitus rūpesčius, išsaugoti jų palankumą. Panašiai ir Egipto sultonas, visiškai priklausantis nuo kariškių, turi geruoju sugyventi su kariuomene. Pažymėtina, kad Egipto sultonatas[59] skiriasi nuo visų kitų valstybių ir panėši tik į krikščionių popiežiaus valdžią. Jo negalima pavadinti nei paveldima, nei nauja valstybe, nes sostą paveldi ir viešpatauja ne senojo valdovo sūnūs, bet tas, kurį jo įpėdiniu išrenka tokią galią turintys žmonės. Kadangi tokia tvarka nusistovėjusi iš seno, tai tokios valstybės nepavadinsi nauja, nes joje nesusiduriama su naujiems valdovams iškylančiais sunkumais; tiesa, valdovas naujas, bet sankloda sena ir santykiai tokie, jog naujasis valdovas sutinkamas tarsi sosto įpėdinis.

Bet grįžkime prie mūsų svarstomo dalyko. Taigi kiekvienas, susimąstęs apie mano išdėstytus dalykus, įsitikins, jog minėtų imperatorių žūties priežastis buvo neapykanta arba panieka. Be to, kiekvienas supras, kodėl iš tų valdovų, kurie elgėsi skirtingai, tik du buvo laimingi, o visi kiti susilaukė liūdno galo. Ogi todėl, kad Pertinakui ir Aleksandrui, kaip naujiems valdovams, buvo nenaudinga ir netgi pražūtinga imti pavyzdį iš Marko, kuriam valdžia atiteko remiantis paveldėjimo teise. Visai taip pat Karakalai, Komodui ir Maksiminui buvo pragaištinga imti pavyzdį iš Severo, nes jie neturėjo jo teigiamų savybių, kad galėtų eiti jo pėdomis. Vadinasi, naujas, ką tik sostą užėmęs valdovas negali mėgdžioti Marko nei sekti Severu, bet turi paimti iš Severo tai, be ko negalima kurti valstybės, o iš Marko tai, kas yra šlovingiausia ir kas geriausiai padeda išsaugoti jau stabilią ir tvirtą valstybę.

XX

Ar tvirtovės ir daugybė kitų dalykų,
kuriuos paprastai daro valdovai,
jiems naudinga ar ne

Vieni valdovai, norėdami saugiai valdyti, nuginkluodavo savo valdinius, kiti suskaldydavo pavergtas šalis; vieni tyčia kurstė priešiškumą sau, kiti stengėsi įgyti palankumą tų žmonių, kurie viešpatavimo pra-

džioje jiems atrodė įtartini; vieni statė tvirtoves, kiti jas ardė ir griovė. Nors neįmanoma apie šias priemones susidaryti tvirtos vieningos nuomonės, nes reikia kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgti į tai, kokiomis aplinkybėmis jos buvo naudojamos toje ar kitoje valstybėje, vis dėlto aš pasistengsiu bendrais bruožais apie jas pakalbėti.

Niekada nėra buvę taip, kad naujas valdovas būtų nuginklavęs savo valdinius. Priešingai, radęs juos beginklius, visada stengdavosi apginkluoti, nes apginkluodamas valdinius įsigyji nuosavas ginkluotąsias pajėgas, užkariauji dvejojančiųjų ištikimybę, išsaugai ištikimuosius ir tokiu būdu valdinius paverti savo šalininkais. Kadangi visų valdinių apginkluoti neįmanoma, tai davęs ginklą bent daliai jų ir taip jiems atsilyginęs, gali jaustis saugus kitų atžvilgiu. Matydami tokį nevienodą elgesį, pirmieji bus tau dėkingi už palankumą, o kiti tau atleis už tai, nes jie supras, jog pagrįstai pridera daugiau tiems, kurie patiria didesnius pavojus ir kurių pareigos svarbesnės. Tuo tarpu nuginkluodamas valdinius, juos iškart įžeidi ir parodai, jog nepasitiki jų drąsa arba jų ištikimybe: tiek vienu, tiek kitu atveju valdiniai ims tavęs neapkęsti. Kadangi negalėsi išsiversti be kariuomenės, tai būsi priverstas samdyti kariuomenę, o ko verti tie, kurie gauna algą, jau kalbėta. Net jei samdiniai būtų geri kareiviai, jų vis tiek neužteks, kad įstengtų apginti tave nuo galingų priešų ir nepatikimų valdinių. Beje, kaip jau esu sakęs, naujas valdovas naujoje valstybėje suburia kariuomenę, ir tokių pavyzdžių istorijoje per akis.

Bet kai valdovas užima naujas žemes ir prijungia jas prie senų valdų, tada būtina nuginkluoti tos šalies gyventojus, išskyrus tuos, kurie rėmė nukariaujant ją, tačiau ir juos, laikui bėgant ir pasitaikius progai, reikia išpaikinti ir išlepinti ir viską sutvarkyti taip, kad visą tavo valstybės kariuomenę sudarytų tavo nuosavi kareiviai, gyvenantys senosiose valdose arti savo valdovo.

Mūsų protėviai, ypač tie, kurie buvo laikomi išmintingais, mėgo sakyti, jog Pistoją reikia laikyti nesantaika, o Pizą — tvirtovėmis; užtat, kad lengviau būtų valdyti, jie sėjo vaidus kai kuriose jiems pavaldžiose žemėse. Tai galėjo praversti tais laikais, kai Italijoje

vyravo tam tikra jėgų pusiausvyra [60], bet nemanau, kad šitai būtų galima pritaikyti šiandien. Esu įsitikinęs, jog kivirčai niekada nesibaigia geruoju: užpuolus priešui, susiskaldžiusi šalis pasmerkta greitai ir neišvengiamai pražūčiai, mat silpnesnieji susidės su grobikais, o stiprieji nepajėgs atsilaikyti.

Mano nuomone, venecijiečiai, vadovaudamiesi šiuo požiūriu, kurstė nesantaiką tarp gvelfų ir gibelinų jiems pavaldžiuose miestuose ir nors neleido jiems lieti kraujo, vis dėlto palaikė jų nesantarvę, kad rietenose paskendę piliečiai nesusivienytų prieš juos. Man regis, šitai vėliau jiems patiems neišėjo į gera, nes jiems pralaimėjus prie Vailos iš pradžių dalis miestų, o paskui ir visi įsidrąsinę atsiėmė savo valdas. Taigi tokios priemonės rodo valdovo silpnumą, nes stipri valdžia nepakęstų tarpusavio vaidų; jie naudingi taikos metu, nes tada lengviau įsakinėti valdiniams, bet įsižiebus karui išaiškėja jų ydingumas.

Be abejo, valdovų didybė pakyla, kai jie įveikia kliūtis ir pasipriešinimą savo kelyje, todėl likimas, ypač norėdamas išaukštinti naują valdovą, kuriam pripažinimo reikia labiau negu sosto įpėdiniui, dažnai pasiunčia jam priešų ir verčia su jais grumtis, kad juos įveikęs galėtų palypėti aukštyn jų pastatytomis kopėčiomis. Dėl to daugelis mano, jog išmintingas valdovas, kiek tai nuo jo priklauso, turi prasimanyti priešų, kad juos nugalėjęs pelnytų dar didesnę šlovę.

Valdovai, ypač nauji, patyrė, jog ištikimesni ir naudingesni jiems yra tie žmonės, kurie jų valdymo pradžioje atrodydavo įtartini, negu tie, kurie iš pat pradžių buvo atsidavę. Pandolfas Petručis, Sienos kunigaikštis, valdė savo valstybę labiau pasikliaudamas tais, kuriais anksčiau nepasitikėjo, negu visais kitais. Bet čia negalima kalbėti apskritai, nes viskas priklauso nuo konkrečių aplinkybių. Pasakysiu tik tiek, jog valdovas lengvai gali patraukti į savo pusę žmones, kurie buvo jam priešiški, kai jis paėmė valdžią, ir kuriems reikalinga jo parama, kad išsaugotų savo padėtį. Dauguma jų yra priversti jam ištikimai tarnauti, nes žino, kad savo uolumu turi išdildyti anksčiau padarytą blogą įspūdį. Todėl valdovams jie naudingesni nei tie, kurie, būdami tikri dėl savęs, aplaidžiai atlieka savo pareigas.

Kadangi jau ėmiau apie tai kalbėti, negaliu nepriminti valdovams, užėmusiems šalį su jos gyventojų pagalba, kad gerai pamąstytų, kodėl jie suteikė tokią pagalbą. Jei paaiškės, jog jie tai darė ne iš prigimtinio palankumo, o todėl, kad buvo nepatenkinti ankstesniu valdovu, tai bus nepaprastai sunku išsaugoti jų draugystę, nes neįmanoma juos patenkinti. Remdamiesi senosios ir dabartinės istorijos pavyzdžiais, pabandykime išsiaiškinti tokio elgesio priežastį. Įsitikinsime, jog naujam valdovui lengviau pelnyti draugystę tų žmonių, kurie buvo patenkinti ankstesniąja valdžia ir todėl sutiko jį priešiškai, negu tų, kurie buvo nepatenkinti ja ir todėl pasidarė jo draugais ir rėmė jo žygį.

Norėdami sustiprinti savo valdžią, valdovai paprastai stato tvirtoves, kad jos būtų apynasris ir pavadžiai piktakėsliams ir saugus prieglobstis netikėto antpuolio atveju. Aš pritariu tokiam elgesiui todėl, kad taip buvo daroma ir senovėje. Tačiau mūsų laikais meseras Nikolas Vitelis [61] įsakė sugriauti dvi tvirtoves Čita de Kastelo mieste tam, kad išlaikytų jį savo valdžioje. Gvidas Ubaldas, Urbino kunigaikštis, grįžęs į savo valdas, iš kurių buvo išvytas Čezarės Bordžos, iki pamatų sugriovė visas krašto tvirtoves,— jis manė, jog be jų bus sunkiau iš jo atimti kraštą antrą kartą. Visai taip pat pasielgė Bentivoljai, sugrįžę į Boloniją. Vadinasi, tvirtovių naudingumas priklauso nuo aplinkybių: vienu atveju jos praverčia, kitu atveju pakenkia. Čia reikia pridurti štai ką: valdovams, bijantiems savo liaudies labiau negu išorinių priešų, tvirtovės būtinos, o tiems, kurie labiau bijo išorinių priešų nei liaudies, jos nereikalingos. Sforcų namams daugiau vargo pridarė ir dar pridarys Milano pilis, pastatyta Frančesko Sforcos, negu bet koks jų valdose kilęs maištas. Todėl geriausia tvirtovė — tai nebūti neapkenčiamam liaudies: jei liaudis tavęs neapkenčia, negelbės jokios tvirtovės, nes visada atsiras koks nors svetimšalis, kuris liaudžiai padės, kai ji griebsis ginklų. Mūsų laikais tvirtovės niekam nepravertė, išskyrus nebent Forlio grafienę po jos vyro grafo Džirolamo mirties: norėdama apsisaugoti nuo sukilusios liaudies, ji užsidarė tvirtovėje, sulaukė pagalbos iš Milano ir susigrąžino valdžią. Aplinkybės tuo metu susiklostė taip, kad nebuvo kas padeda liaudžiai. Bet vėliau, kai ją užpuolė Čezarė Bor-

dža, o priešiška jai liaudis susidėjo su priešu, jos neišgelbėjo nė tvirtovės [62]. Vadinasi, ir pastaruoju, ir pirmuoju atveju jai labiau būtų pravertęs liaudies palankumas negu tvirtovės. Visa tai apsvarstęs, aš pritariu ir statantiems tvirtoves, ir jų nestatantiems, bet smerkiu kiekvieną, kuris, pasikliaudamas tvirtovėmis, nepaiso liaudies neapykantos.

XXI

Kaip turi elgtis valdovas, norėdamas išgarsėti

Niekas taip nepadeda valdovui įgyti didesnės šlovės, kaip dideli žygiai ir nepaprasti darbai. Toks mūsų laikais yra Ferdinandas Aragonietis, dabartinis Ispanijos karalius. Jį galima pavadinti nauju valdovu, nes jis, anksčiau silpnas karalius, pasidarė pirmuoju krikščioniškojo pasaulio karaliumi savo šlove ir spindesiu. Atidžiai patyrinėję jo veiksmus įsitikinsime, kad visi jo darbai be galo didingi, o kai kurie tiesiog nepaprasti. Vos ėmęs viešpatauti, jis pradėjo karą dėl Granados [63] ir šiuo žingsniu padėjo savo galybės pamatus. Visų pirma jis pradėjo kariauti, kai šalyje buvo ramu ir nereikėjo būgštauti, jog kas nors jam sukliudys. Jis sudomino karu Kastilijos baronus, ir šie, įsitraukę į karą, neturėjo kada galvoti apie perversmus. Tuo tarpu pats karalius, jiems to nepastebint, išgarsėjo ir palenkė juos savo įtakai. Už Bažnyčios ir liaudies pinigus jis galėjo išlaikyti kariuomenę ir ilgo karo metu sukurti ginkluotąsias pajėgas, vėliau pelniusias jam šlovę. Be to, sumanęs dar didesnius žygius, vis tebesidangstydamas religijos skraiste, griebėsi dievobaimingo žiaurumo — išvijo maranus [64] ir apvalė nuo jų savo karalystę; neįmanoma įsivaizduoti beširdiškesnio ir kartu nepaprastesnio darbo. Ta pačia dingstimi jis pradėjo karą Afrikoje, įsiveržė į Italiją ir galiausiai užpuolė Prancūziją. Taigi jis nuolat kūrė ir vykdė vis naujus sumanymus, keldamas įtemptai įvykių tėkmę stebėjusių valdinių susižavėjimą ir susidomėjimą. Be to, visi jo darbai taip nuosekliai keitė vienas kitą, jog nebuvo kada ramiai atsikvėpti ir sumanyti prieš jį ką nors pikta.

Valdovui labai praverčia ir nepaprasti vidaus potvarkiai, panašūs į tuos, kurių kiekviena proga griebdavosi Milano kunigaikštis meseras Barnabas [65]; žodžiu, kai kuris nors iš piliečių padaro pilietiniame gyvenime ką nors ypatinga, gera ar bloga, jį reikia apdovanoti ar nubausti taip, kad žmonės ilgai apie tai šnekėtų. Bet pirmiausia valdovas turi stengtis, kad kiekvienas jo veiksmas dvelktų didybe ir begaline išmintimi.

Valdovas gerbiamas dar ir tada, kai atvirai rodo savo draugystę arba priešiškumą, tai yra be jokių išlygų stoja į kieno nors pusę. Toks elgesys visada geresnis negu bešališkumas. Kai susipeša du galingi kaimynai, tai vienam iš jų laimėjus galimi du dalykai: arba turi bijoti nugalėtojo, arba ne. Todėl abiem atvejais geriau atvirai stoti į kieno nors pusę ir ryžtingai kovoti, nes pirmuoju atveju, jei nestosi į niekieno pusę, galų gale tapsi nugalėtojo auka — įveiktojo pasitenkinimui ir džiaugsmui — ir neturėsi iš ko tikėtis paramos ir prieglobsčio: mat nugalėtojui nereikalingi nepatikimi draugai, nepadedantys sunkią valandą, o įveiktasis nepriglobs tavęs, nes nenorėjai imtis ginklo ir būti jo likimo draugu.

Antiochas, sirų karalius, įžengęs į Graikiją — į ją jį pasikvietė etoliečiai, norėdami išvyti romėnus,— pasiuntė oratorius pas achajus, romėnų sąjungininkus, kad palenktų juos būti nešališkus; antra vertus, romėnai ragino achajus paremti juos ginklu. Kai šis reikalas buvo svarstomas achajų taryboje ir Antiocho pasiuntinys juos kvietė nesikišti, romėnų pasiuntinys į tai atsakė: *„Quod autem isti dicunt non interponendi vos bello, nihil magis alienum rebus vestris est; sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis"* [66].

Visada esti taip, jog nesikišti ragina nedraugas, o draugas atvirai kviečia imtis ginklo. Nesikišti dažnai linkę neryžtingi, norintys išvengti artimiausio pavojaus valdovai; jie dažniausiai dėl to ir žūsta. Betgi kai valdovas drąsiai remia katrą nors pusę ir ši jo padedama laimi, tada, kad ir labai galinga ji būtų, kad ir priklausytum tu nuo jos, ji jaus tau dėkingumą ir palankumą: žmonės niekada nėra tokie niekšai, kad atsimokėtų juodu nedėkingumu. Be to, pergalės niekada nebūna visiškos, tad laimėtojas negali su niekuo nesiskaityti

 ir ypač negali nepaisyti teisingumo. Jei tavo remiama-

sis pralaimi, tada bent gali tikėtis jo pagalbos, ir jis tau padės, kol galės, ir tu tapsi nelaimės broliu to, kuriam laimė dar gali sugrįžti. Antruoju atveju, kai nėra ko bijoti nė vieno kariaujančiųjų, tuo labiau naudinga susidėti su vienu ar kitu, nes taip vieno padedamas sunaikinsi kitą, kurį, būdamas protingas, šis turėtų pats gelbėti nuo pražūties: mat jį nugalėjęs tavo sąjungininkas atsidurs tavo valioje, o su tavo parama jis būtinai nugalės savo priešininką.

Čia dera pažymėti, jog valdovas, kovodamas su kitais, niekada neturi susidėti su stipresniu už save, nebent, kaip esu sakęs anksčiau, reikalas verčia; mat pergalės atveju atsiduri jo valioje, o valdovai kaip įmanydami turi vengti priklausomybės nuo kitų. Veneciječiai pasitelkė Prancūziją prieš Milano kunigaikštį, nors galėjo to nedaryti, ir užtai pražuvo. Betgi jei tokia sąjunga neišvengiama, kaip kad nutiko florentiečiams[67], kai popiežius ir Ispanija užpuolė Lombardiją, tai dėl anksčiau minėtų priežasčių neturi jos bijoti. Valdžia tik neturi niekada manyti, kad visada galima teisingai nuspręsti; verčiau tegu mano, kad visi nutarimai yra abejotini. Taip jau esti pasaulyje, kad norėdamas išvengti vienos nelaimės, susilauksi kitos; užtat išmintingas ir yra tas, kuris moka įvertinti pavojų ir pasirinkti mažiausią iš blogybių.

Be to, valdovas turi būti talentų globėjas ir rūpintis jais, gerbti kokių nors nepaprastų sugebėjimų turinčius žmones. Jis turi skatinti piliečius ramiai dirbti savo darbą — verstis prekyba, žemdirbyste ar kokiu nors kitu amatu,— didinti savo turtą ir nebijoti, kad jį gali kas nors iš jo atimti, taip pat imtis prekybos ir nebūgštauti dėl per didelių mokesčių. Jis netgi turi skatinti apdovanojimais tuos, kurie taip daro ir kokiu nors būdu stengiasi prisidėti prie miesto arba valstybės gerovės. Be viso šito, jis turi tam tikru metų laiku rengti liaudžiai šventes ir vaidinimus. Kadangi visi miestai susiskirstę į cechus arba gildijas, tai valdovas, pagerbdamas šias bendrijas, retkarčiais turi dalyvauti jų sueigose ir savo asmeniu parodyti žmoniškumo ir dosnumo pavyzdį, bet jis visada turi griežtai žiūrėti savo didybės orumo, nes valdovo orumas turi būti jaučiamas iš visų jo veiksmų.

XXII

Apie valdovo patarėjus

Nemažą reikšmę valdovui turi ministrai; jie būna geri ar blogi, nelygu kokia valdovo išmintis. Užtat apie valdovo protą pirmiausia sprendžiama iš to, kokie žmonės jį supa. Kai jie sumanūs ir ištikimi — visada jį galima laikyti išmintingu, nes mokėjo įžvelgti jų sugebėjimus ir išsaugoti jų ištikimybę. Priešingu atveju ir apie valdovą negalima būti geros nuomonės, nes pirmą klaidą jis padarė blogai pasirinkdamas pagalbininkus.

Kiekvienas, pažinojęs meserą Antonijų da Venafrą kaip Sienos valdovo Pandolfo Petručio ministrą, buvo įsitikinęs, jog ir pats Pandolfas nepaprastas žmogus, jei savo ministru išsirinko tokį žmogų. Mat yra trys proto tipai [68]: vienas viską suvokia pats, antras supranta kito padedamas, trečias nieko nesuvokia nei pats, nei su kito pagalba. Pirmasis — didelis protas, antrasis — geras, trečiasis — niekam tikęs. Taigi Pandolfo protas buvo jei ne pirmo, tai bent antro tipo. Jei valdovas sugeba blogus žmonių darbus ir žodžius atskirti nuo gerų, vadinasi, netgi nebūdamas išradingas, jis įstengia įvertinti savo pagalbininkų gerus ir blogus darbus ir gali vienus išaukštinti, kitus nubausti, o ministras, neturėdamas jokios vilties jį apgauti, sąžiningai jam tarnauja. Betgi kaip valdovas gali pažinti, ko vertas ministras? Tam yra toks neklaidingas būdas. Jei matai, jog ministrui labiau rūpi savi reikalai nei valdovo ir jis visur ieško tik savo naudos, vadinasi, iš jo nebus gero ministro ir tu niekada negalėsi juo pasikliauti, nes žmogus, laikantis savo rankose valstybės valdžią, turi rūpintis ne savo, bet valdovo reikalais ir netrukdyti jo kitokiais reikalais, o tik valstybės.

Antra vertus, valdovas, norėdamas išsaugoti ministro ištikimybę, turi juo rūpintis, jį gerbti, nešykštėti jam gėrybių, dalytis su juo pareigomis ir garbe ir taip prisirišti jį dėkingumo saitais, kad ministras matytų, jog be valdovo jis niekas; kad turėdamas pakankamai turtų ir garbės netrokštų jų dar daugiau ir eidamas įvairias pareigas bijotų bet kokio pakitimo vals-

tybėje. Kai ministras ir valdovas taip elgiasi vienas kito atžvilgiu, jie gali pasitikėti vienas kitu, o kai jie elgiasi kitaip, tada tai liūdnai baigiasi arba vienam, arba kitam.

XXIII

Kaip išvengti pataikūnų

Nenoriu palikti nuošaly tokio svarbaus dalyko, kaip antai klaida, kurios valdovams sunku išvengti, jeigu jie nėra labai protingi ir nesugeba gerai pasirinkti žmonių. Kalbu apie pataikūnus, kurių pilni visi rūmai, nes žmonės yra tokie savimeiliai ir tokios geros nuomonės apie save, jog vargiai išsilenkia šios rykštės. Be to, norint jos išsilenkti, iškyla pavojus užsitraukti neapykantą ant savo galvos, nes nėra kito būdo apsiginti nuo pataikūnų, kaip leisti žmonėms suprasti, jog tiesa tavęs nežeidžia; bet kai kiekvienas gali sakyti tiesą, valdovas netenka pagarbos. Todėl apdairus valdovas turi pasukti trečiu keliu — pasirinkti keletą išmintingų žmonių ir tik jiems leisti sakyti visą tiesą, bet tik apie tai, ko jis pats klausia, ir apie nieką daugiau. Jis turi klausti jų nuomonės apie viską, o paskui, išklausęs jų patarimų, turi spręsti savo nuožiūra. Per tokius pasitarimus su kiekvienu iš jų reikia elgtis taip, kad kiekvienas suprastų, jog kuo jis atviresnis valdovui, tuo jam mielesnis. Išskyrus juos, valdovas turi daugiau nieko neklausyti, bet eiti tiesiai prie užsibrėžto tikslo ir tvirtai laikytis savo nuosprendžio. Kas elgiasi kitaip, tas arba žūsta nuo pataikūnų, arba, klausydamas įvairių patarimų, nuolat kaitalioja savo nuomonę ir todėl netenka pagarbos.

Ta proga pateiksiu vieną mūsų laikų pavyzdį. Kunigas Lukas [69], dabartinio imperatoriaus Maksimiliano patikėtinis, kalbėdamas apie jo didenybę pasakė, kad jis su niekuo nesitaria, bet niekada nesivadovauja ir savo nuožiūra. Tai rodo, kad jo elgesys yra visai priešingas aptartajam. Kadangi imperatorius slapus žmogus, tad niekam nepatiki savo užmačių, neprašo niekieno patarimų. Bet jam pradėjus jas įgyvendinti, viskas

išaiškėja ir jį supantys žmonės ima prieštarauti, o valdovas, būdamas minkšto būdo, jiems nusileidžia. Todėl tai, ką padaro vieną dieną, jis sugriauna kitą, ir niekada neįmanoma suprasti, ko jis nori ir siekia, ir negalima juo pasikliauti.

Taigi valdovas visada turi tartis, bet tik tada, kai jis pats to pageidauja, o ne tada, kai to trokšta kiti; jis turi atmušti norą kiekvienam duoti patarimus. Tačiau jis turi nevengti patarimų, o paklausęs privalo kantriai išklausyti tiesą, netgi parodyti savo nepasitenkinimą matydamas, jog kas nors tam tikrais sumetimais nedrįsta iškloti tiesos. Kas mano, jog išmintingu laikomas valdovas toks yra ne dėl savo prigimties, bet dėl gerų padėjėjų, tas neabejotinai klysta. Yra tokia bendrinė taisyklė, neturinti išimčių: valdovui, kuris iš prigimties nėra protingas, neįmanoma gerai patarti, nebent jis atsitiktinai paveda visus valstybės reikalus tvarkyti kokiam nors vienam išmintingam žmogui. Tokiu atveju viskas gali klostytis gerai, bet neilgai, nes toks valdytojas netrukus pats pasiglemš jo valdžią. Neišmintingas valdovas, priverstas tartis su keliais patarėjais, neįstengs pats suderinti prieštaringų nuomonių; be to, kiekvienas patarėjas žiūrės savo naudos, todėl valdovas nesugebės jų perprasti ir sudrausti. Kitaip ir būti negali, nes žmonės dažniausiai elgiasi blogai, jei reikalas nepriverčia elgtis gerai. Todėl galima padaryti išvadą, jog geri patarimai — nesvarbu kieno jie duoti — priklauso nuo valdovo išminties, o ne valdovo išmintis nuo gerų patarimų.

XXIV

Kodėl Italijos valdovai neteko savo valdų

Jei naujas valdovas protingai laikosi minėtų taisyklių, į jį imama žiūrėti kaip į seną ir neilgai trukus jis pasijunta saugesnis ir įsitvirtina valstybėje geriau negu tuo atveju, jei valdžią būtų paveldėjęs. Mat naujas valdovas susilaukia didesnio valdinių dėmesio, todėl paaiškėjus, kad jo veiksmai išmintingi, jie patraukia ir palenkia žmones labiau negu giminės senumas.
 Žmonėms labiau rūpi dabartis nei praeitis, tad radę

laimę šiandien, pasitenkina ja ir neieško kitokios; jie netgi pasiryžę visomis išgalėmis ginti naująjį valdovą, jei tik jis niekuo kitu nenusižengia sau. Šitaip elgdamasis jis nusipelnys dvigubą šlovę: pirma, tuo, kad sukūrė naują valstybę, antra, kad sustiprino ją gerais įstatymais, gera kariuomene ir gerais pavyzdžiais. Ir priešingai — užsitrauks dvigubą gėdą tas, kuris, gimęs valdovu, per savo kvailą galvą neteko valdžios.

Pasižiūrėję, kaip elgėsi valdovai, kurie mūsų laikais Italijoje neteko valdžios, kaip antai Neapolio karalius, Milano kunigaikštis ir kiti, pamatysime, jog visi jie, visų pirma, darė tą pačią klaidą, susijusią su kariuomene,— apie tos klaidos priežastis esu plačiai kalbėjęs anksčiau; antra, paaiškės, jog kai kurie iš jų užsitraukė liaudies neapykantą arba, jei liaudis jiems buvo palanki, neįstengė apsidrausti nuo diduomenės. Kai daromos tokios klaidos, netenkama valstybės, pajėgios nusiųsti į mūšio lauką kariuomenę.

Pilypas Makedonietis [70], ne Aleksandro Didžiojo tėvas, bet tas, kurį nugalėjo Titas Kvincijus Flaminijus, valdė nedidelę valstybėlę, palyginti su jį puolusios Romos galybe ir Graikija. Kadangi jis buvo sumanus karvedys ir sugebėjo laimėti liaudies palankumą, taip pat apsidrausti nuo didžiūnų, tai ilgus metus įstengė priešintis romėnams ir graikams ir nors galų gale neteko kelių miestų, vis dėlto neprarado savo karalystės.

Užtat tenekaltina likimo tie valdovai, kurie po ilgų viešpatavimo metų neteko savo valdų. Kaltas jų pačių aplaidumas, nes ramybės metais nepagalvojo, jog visa tai gali pasikeisti (tai bendra visų žmonių yda — per giedrą negalvoti apie audrą). Tad užėjus negandai jie nė nemano gintis, bet puola bėgti vildamiesi, jog nugalėtojo savavaliavimų išvarginta liaudis vėl juos pasikvies. Tokia išeitis gera, kai nėra kito išsigelbėjimo, bet labai bloga, jei dėl to atsisakoma kitų priemonių,— nes niekas savo valia negriūva tik tam, kad atsirastų kas tave pakelia. Beje, šitai gali ir neatsitikti, o jei ir atsitinka, tai ne taip jau saugu, nes tokia priemonė yra žeminanti ir nepriklauso nuo tavo valios. Tik tie gynybos būdai geri, saugūs ir patikimi, kurie priklauso nuo tavęs paties ir tavo dorybių.

XXV

Kokią galią žmonių reikalams turi likimas ir kaip galima jam pasipriešinti

Man ne paslaptis, jog daug kas manė ir tebemano, kad viską šiame pasaulyje valdo likimas ir Dievas, o žmonės savo protu negali nieko ištaisyti ir neturi kuo pasipriešinti. Iš to daroma išvada, jog neverta per daug tuo savęs varginti, reikia pasikliauti likimo valia. Ši nuomonė ypač įsigalėjo mūsų laikais dėl didžiulių permainų, kurios jau įvyko arba tebevyksta kiekvieną dieną ir pranoksta visus žmonių lūkesčius. Kartais, susimąstęs apie tai, kas dedasi pasaulyje, neretai aš pats noriu pritarti vyraujančiai nuomonei. Kadangi mes dar nepraradome laisvos valios, vis dėlto tarsiu, jog visai įmanomas daiktas, kad likimas valdo tik dalį mūsų veiksmų, o kitą dalį arba maždaug pusę palieka mums patiems. Likimas man panašus į įsišėlusią upę, kuri, išsiliejusi iš krantų, užtvindo lygumas, rauna medžius, verčia pastatus, išplauna žemes vienur ir suneša jas kitur; nepajėgdami jos sustabdyti, visi nuo jos bėga, visi traukiasi jai iš kelio. Tebūnie tai tiesa, bet šitai nė kiek nekliudo žmonėms atoslūgio metu imtis atsargumo priemonių, statyti užtvankas ir pylimus, kad upei vėl pakilus galėtų ją nukreipti kanalu ir jos potvynis nebūtų nei toks nežabotas, nei toks pragaištingas. Tą patį galima pasakyti ir apie likimą: jis parodo savo galybę ten, kur trūksta narsumo jam priešintis, ir nukreipia savo įniršį ten, kur jo nevaržo jokios užtvankos ir pylimai.

Pažvelgę į Italiją, kurioje kilo tiek daug permainų ir kuri pati jas paskatino, įsitikinsime, kad ji panėši į lygumą be jokių užtvarų ar kliūčių, nes jeigu ją gintų narsa kaip Vokietiją, Ispaniją ar Prancūziją, ji arba būtų visai nepatyrusi šio potvynio, arba jis būtų nepridaręs tiek žalos.

To, kas pasakyta apie pasipriešinimą likimui, manau, užteks. Bet įsigilinę į kai kuriuos atvejus pamatysime, jog šiandien koks nors valdovas yra kuo laimingiausias, o rytoj jau pražuvęs, nors, atrodo, nepasikeitė nei jo būdas, nei elgesys. Taip atsitinka manding dėl priežasčių, apie kurias plačiai kalbėjau

anksčiau; taip yra dėl to, kad valdovas, pernelyg pasikliaujantis savo laime, žūsta jai nusigręžus. Taip pat esu įsitikinęs, jog laimingas yra valdovas, mokantis atsižvelgti į laiko reikalavimus, ir priešingai — nelaimingas tas, kurio veiksmai neatitinka laiko dvasios. Mat žmonės, siekdami užsibrėžto tikslo, tai yra garbės ir turtų, elgiasi skirtingai: vieni atsargiai, kiti be jokios atodairos; vienas tai daro jėga, kitas gudrumu; vieni turi kantrybės, kiti ne, ir kiekvienas bet kuriuo iš šių įvairių būdų gali pasiekti savo tikslą. Beje, esti ir taip, jog iš dviejų vienodai veikiančių žmonių vienas pasiekia savo tikslą, kitas ne; ir priešingai, pasiekia savo tikslą kiti du elgdamiesi skirtingai: vienas — atsargiai, kitas — be atodairos; tai priklauso nuo skirtingų aplinkybių, kurios arba esti palankios, arba prieštarauja jų veiksmams. Todėl, kaip sakiau, atsitinka taip, jog du skirtingai veikiantys žmonės pasiekia tą patį rezultatą, o iš dviejų veikiančių vienodai vienas pasiekia savo tikslą, o kitas ne. Aplinkybės lemia ir laimės nepastovumą: atsargumu ir kantrybe veikiantis valdovas laimingas tol, kol įvykiai ir aplinkybės yra palankios, bet tereikia laikams ir aplinkybėms pasikeisti, ir jis žūsta, nes nepakeičia savo elgsenos. Nėra tokio žmogaus, kuris, net ir protingiausias būdamas, įstengtų prie aplinkybių prisitaikyti; taip yra todėl, kad nevaliojama atsižadėti prigimtų polinkių, arba todėl, kad niekaip nesiryžtama pasukti iš kelio, kuriuo einant visada sekėsi. Todėl atsargus žmogus, atėjus laikui staigiai veikti, nesugeba to padaryti ir žūsta, nes jeigu jo elgsena keistųsi keičiantis laikui ir aplinkybėms, tai laimė jo neapleistų.

Popiežius Julijus II visada veikė staigiai, ir šis būdas taip atitiko laiką ir aplinkybes, kad jam sekėsi viskas. Panagrinėkime pirmąjį jo žygį, surengtą prieš Boloniją, dar esant gyvam meserui Džovaniui Bentivoljui. Venecijiečiai juo buvo nepatenkinti, Ispanijos karalius irgi, su Prancūzija dėl to dar tebevyko derybos; ir vis dėlto jis pats leidosi į šį žygį su jam įprastu ryžtu ir staigumu. Ispanija ir venecijiečiai, sugluminti jo poelgio, nepajudėjo iš vietos: pastarieji iš baimės, Ispanija dėl to, kad norėjo pasiglemžti visą Neapolio karalystę [71]; antra vertus, jis pasikvietė į pagalbą Prancūzijos karalių. Išvydęs, jog popiežius išsirengė į žygį,

ir norėdamas įsigyti sąjungininką prieš venecijiečius, kuriuos siekė susilpninti, karalius nutarė, jog negali neįžeisdamas jo atsakyti jam paramos. Taigi Julijus II savo staigiu antpuoliu pasiekė tai, ko nebūtų pasiekęs joks kitas popiežius, pasitelkęs visą savo žmogišką išmintį. Jeigu jis būtų delsęs išžygiuoti iš Romos ir lūkuriavęs, kol viskas bus parengta ir sutvarkyta,— kaip kad būtų padaręs bet kuris kitas popiežius,— jam būtų niekas nepavykę, nes Prancūzijos karalius būtų begalę kartų atkalbinėjęs, o kiti — tiek pat kartų baugінę. Nekalbėsiu apie kitus jo veiksmus, visi jie buvo panašūs ir visi buvo sėkmingi. Jis taip ir nepatyrė nesėkmės tik dėl to, kad neilgai gyveno; atėjus laikui, kai būtų reikėję veikti atsargiai, jis būtų prapuolęs, nes niekada nebūtų atsisakęs tokių skubotų veiksmų, kurių imtis jį vertė prigimtis. Taigi iš to darau išvadą: kadangi laimė nepastovi, o žmonės atkakliai laikosi savo būdo, jie esti laimingi tol, kol jų veiksmai neprieštarauja likimui, ir nelaimingi priešingu atveju. Aš manau, jog geriau būti smarkiam nei apdairiam, kadangi laimė — tai moteris, ir kas nori ją palenkti, turi būti su ja šiurkštus ir stačiokas. Kaip žinia, ji pasiduoda tiems, kurie su ja elgiasi abejingai, užtat ji, kaip moteris, meili jauniems, nes jie ne tokie apdairūs, drąsesni ir įžūliau įsakinėja.

XXVI

Raginimas suvienyti Italiją ir išvaduoti ją nuo barbarų

Apsvarstęs visus anksčiau išdėstytus dalykus ir susimąstęs, ar dabar jau laikas iškilti Italijoje naujam valdovui ir ar yra medžiagos, kuria galėtų pasinaudoti išmintingas ir drąsus žmogus ir suteikti jai naują pavidalą, tuo nusipelnydamas sau šlovę ir atnešdamas gerovę visai šaliai,— taigi visa tai apsvarstęs manau, kad yra daug palankių aplinkybių naujo valdovo naudai, ir nežinau, ar kada nors atsiras tam tinkamesnis laikas. Kaip esu sakęs, Izraelio tauta turėjo gyventi Egipto vergijoje, kad išaiškėtų Mozės galia; Kyro didžiadvasiškumui pažinti reikėjo, kad medai engtų per-

sus; Tesėjo drąsai pažinti reikėjo, kad atėniečiai būtų susiskaldę; o dabar, norint perprasti italų dvasios didybę, reikia, kad Italija būtų nusmukusi taip, kaip šiandien: ji kenčia didesnę vergiją nei žydai, patiria didesnį pažeminimą nei persai, yra labiau susiskaldžiusi nei atėniečiai, neturi vado ir joje nėra tvarkos; sugniuždyta, apiplėšta, nuniokota, parblokšta, ji velka įvairiausių nelaimių naštą.

Nors kartais ir anksčiau sušvisdavo vilties spindulėlis, kad atsirado Dievo skirtas žmogus Italijai išvaduoti, bet netrukus likimas jį pražudydavo pačiame jo darbų įkarštyje. Tad leisgyvė ji turi vis laukti to, kuris aptvarstys jos žaizdas, užkirs kelią Lombardijos alinimui, duoklėms Neapolio karalystėje ir Toskanoje, kuris išgydys įsisenėjusias pūliuojančias jos opas. Jūs matote, kaip ji maldauja Dievą, kad pasiųstų jai tą, kuris išgelbės ją nuo barbarų žiaurumo ir smurto, matote ją pasiryžusią ir pasirengusią stoti po pirma vėliava, kad tik atsirastų kas ją neša. Didžiausias savo viltis ji gali sieti tik su Jūsų šlovinga gimine, kuri savo narsa ir galia, globojama Dievo ir Bažnyčios, kurios priešaky dabar ji stovi [72], viena tegali vadovauti išsivadavimo kovai. Šis uždavinys nebus pernelyg sunkus, jei atsižvelgsite į mano minėtų asmenų gyvenimą ir žygdarbius. Nors tokių žmonių nedaug, vis dėlto visi jie — žmonės, ir kiekvienas iš jų pasinaudojo menkesne proga, negu dabar turite Jūs, nes jų reikalas nebuvo nei teisingesnis negu šis, nei lengvesnis ir mielesnis Dievui. Šis reikalas tikrai teisingas: *„Iustum enim est bellum quibus necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est"* [73]. Čia visos aplinkybės kuo palankiausios, o kur visos aplinkybės labai palankios, negali būti didelio vargo, ypač jei imamas pavyzdys iš mano minėtų asmenų. Be to, tai liudija ir mums parodyti nepaprasti, pranašiški Dievo ženklai: jūra prasiskyrė, debesis rodė kelią; uola vandeniu pasruvo; dangiška mana krito žemėn: viskas žada Jums didybę. Visa kita turite nuveikti Jūs pats. Dievas nenori visko padaryti, kad neatimtų iš Jūsų laisvos valios ir Jums priklausančios šlovės dalies.

Tad nieko nuostabaus, kad nė vienas iš anksčiau minėtų italų neįstengė padaryti tai, ko tikimasi iš šlovingos Jūsų giminės, kad per daugybę perversmų ir

karų, vykusių Italijoje, atrodo, buvo užgesusi kovos dvasia. Taip atsitiko todėl, kad senoji kariuomenės tvarka jau atgyveno savo amžių ir neatsirado žmogaus, kuris įvestų naują. Betgi niekas neatneša didesnės šlovės naujai kylančiam valdovui negu nauji jo išleisti įstatymai ir potvarkiai. Kai jie pagrįsti ir dvelkia didybe, jis kelia nuostabą ir pagarbą. Italijoje netrūksta medžiagos, kuriai galima suteikti visokį pavidalą: drąsos italams nestinga, kad tiktai jos netrūktų vadams. Tik pažvelkite į dvikovas ir nedidelius susirėmimus: kokie drąsūs, vikrūs, sumanūs tada italai. Bet vos tik jie atsiduria kariuomenėje, jų neatpažinsi. Kalti nevykę vadai, nes tų, kurie šį tą išmano, niekas neklauso. Ir nors kiekvienas dedasi išmanąs dalyką, lig šiol neatsirado nė vieno, kuris užtemdytų visus kitus tiek savo narsa, tiek laime. Todėl vien iš italų susidedanti kariuomenė pralaimėjo visus mūšius, įvykusius per praėjusį dešimtmetį. Tai rodo visų pirma Taro, paskui Aleksandrijos, Kapujos, Genujos, Vailos, Bolonijos ir Mestrio kautynės.

Taigi jei Jūsų šlovinga giminė sumanys pasekti savo tėvynės vaduotojais tapusių žymių žmonių pavyzdžiu, pirmiausia ji turi sukurti — tai visa ko pagrindas — savo kariuomenę, nes nėra ištikimesnių, drąsesnių ir geresnių kareivių. Nors kiekvienas iš jų savaime geras, tačiau suburti visi kartu jie bus dar geresni, ypač vadovaujami, gerbiami ir puoselėjami savo valdovo. Sutelkti tokią kariuomenę būtina norint su italams būdinga drąsa gintis nuo svetimšalių. Nors šveicarų ir ispanų pėstininkai laikomi grėsminga jėga, vis dėlto jie turi trūkumų, todėl nauja kariuomenė ne tik gali jiems pasipriešinti, bet ir juos įveikti. Mat ispanai nepajėgūs kovoti su raiteliais, o šveicarai bijo pėstininkų, jeigu jie kaunasi taip pat atkakliai, kaip jie patys. Todėl mes jau patyrėme ir dar patirsime, jog ispanų pėstininkai nepajėgia atmušti prancūzų raitininkų, o šveicarai pralaimi ispanų pėstininkams. Pastarojo teiginio dar visiškai nepatvirtino patirtis, bet šį tą padėjo suprasti Ravenos kautynės. Tose kautynėse ispanai susirėmė su vokiečių būriais, išrikiuotais panašiai kaip šveicarų pulkai. Ispanai, prisidengdami mažais apvaliais skydais, vikriai prasigavo pro vokiečių ietis ir netrukdomi skynė nieko negalinčius veikti vokiečius ir

būtų juos visus išguldę, jei nebūtų atskubėję raitininkai. Taigi žinant tiek vienų, tiek kitų pėstininkų silpnybes, galima sukurti naują kariuomenę, kuri įstengs priešintis raitininkams ir nepabūgs pėstininkų: tai įmanoma padaryti naujovišku ginklu ir kitokia rikiuote. Visos šios naujovės padeda naujam valdovui įgyti šlovę ir didybę.

Tad reikia nepraleisti progos: tegu Italija po tiek laiko išvysta vaduotoją. Negaliu apsakyti, su kokia meile, su kokiu nepalenkiamu atsidavimu, su kokiomis ašaromis jis būtų sutiktas visuose šalies kampeliuose, nukentėjusiuose nuo svetimšalių antplūdžio. Kokios durys būtų jam uždarytos? Koks žmogus atsisakytų jam paklusti? Kieno pavydas stotų jam skersai kelio? Koks italas jam nepareikštų savo pagarbos? Visiems iki gyvo kaulo įkyrėjo barbarų šeimininkavimas. Tad lai imasi šlovingoji Jūsų giminė šio uždavinio su tokia drąsa ir su tokia viltimi, su kokia imamasi teisingo reikalo, kad su jos vėliava tėvynė susigrąžintų buvusią šlovę, kad jai vadovaujant pasitvirtintų Petrarkos žodžiai:

Virtù contro a furore
Prenderà l'arme, e fia el combatter corto;
Chè l'antico valore
Nell'italici cor non è ancor morto [74].